

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА»**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНЦІВ МИХАЙЛО РОМАНОВИЧ

УДК 342.9 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРОФЕСІЙНА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА ПРИ ВИРІШЕННІ
АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ**

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.Р. Іванців

Науковий керівник – **Боровик Андрій Володимирович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Ужгород – 2023

АНОТАЦІЯ

Іванців М.Р. Професійна правнича допомога при вирішенні адміністративних справ. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2023.

Дисертаційне дослідження є однією з перших спроб у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексно, з використанням сучасних методів пізнання та з урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права визначити сутність і зміст інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні, а також розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення цього інституту.

У дисертації на основі методології системного підходу проаналізовано положення доктринальних джерел щодо інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. Наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, зокрема обґрунтовано теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні.

Із позиції системного підходу здійснено юридичний аналіз правових понять «професійна правнича допомога», «правова допомога», «юридична допомога», «захист», «представництво», встановлено їх взаємозв'язок, визначено сутнісні характеристики, а також виявлено спільні та відмінні риси задля усунення суперечностей під час використання в законотворчій діяльності.

Запропоновано авторську дефініцію поняття «професійна правнича

допомога» в адміністративному судочинстві, під яким пропонуємо розуміти професійну, адресну, орієнтовану допомогу, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту своїх прав і свобод, їх відновлення у разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації на підставі прийнятих ним рішень, дій чи бездіяльності під час реалізації своїх владних повноважень.

Визначено, що на теперішній час в Україні досі залишається відкритим питання відповідності положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Конституції України, які стосуються професійної правничої допомоги. Адже Конституція України закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, у той час як профільний закон, яким є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та яким керуються адвокати, передбачає надання адвокатом правової допомоги. Таким чином, виникає колізія, яка лежить у площині того, що конституційне право на професійну правничу допомогу є нормативно закріпленим, а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», котрим керуються професійні правники (адвокати), взагалі не передбачає вказаного словосполучення.

З'ясовано основні характеристики, особливості та специфіку правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Охарактеризовано правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Встановлено, що правові засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин – це впорядкована сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією конституційного права на професійну правничу допомогу у процесі здійснення адміністративного судочинства в Україні, мають свій прояв у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили, та яких варто класифікувати за такими критеріями: 1) рівень правової фіксації – національні та міжнародні; 2) за системою джерел адміністративного права –

національні джерела, міжнародні джерела, судові рішення; 3) за предметом правового регулювання – які регламентують сферу надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ та якими унормовано компетенцію адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Акцентовано увагу на тому, що правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні синтезовано у: 1) національних правових засадах (як сукупності правових норм, включених до положень Конституції України, законів України, підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано якісно-змістовні характеристики сфери надання професійної правничої допомоги в Україні та діяльність суб'єктів її надання; 2) міжнародних правових засадах (якими врегульовано якісно-змістовні характеристики сфери надання професійної правничої допомоги та діяльність суб'єктів надання професійної правничої допомоги); 3) рішеннях установ, які здійснюють судову діяльність, в яких з більшою точністю розкрито специфіку вирішення окремих питань сфери надання професійної правничої допомоги, серед яких слід виокремлювати: рішення Конституційного суду України, рішення Верховного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини.

Зосереджено увагу на тому, що основоположними засадами, які є сполучною ланкою між керівними закономірностями розвитку й функціонування інституту професійної правничої допомоги як визначального чинника забезпечення реалізації прав і свобод громадян та одного з визначальних факторів розвитку громадянського суспільства в Україні та його впорядкуванням є принципи надання професійної правничої допомоги. Доведено, що принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин корелюються з традиційними «мегапринципами» адміністративного судочинства – принципом верховенства права та принципом законності. Особливу увагу приділено дослідженню загальних принципів надання професійної правничої допомоги

щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, якими є принципи верховенства права, законності, демократизму, професіоналізму.

Науково обґрунтовано, що професійна правнича допомога у процесі вирішення адміністративних справ володіє характеристиками багатоаспектності та різноманітності, що зумовлює необхідність градації її на види з метою визначення її правового змісту.

Надано загальну характеристику питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві.

Виокремлено сутнісні ознаки захисту прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, представництва інтересів особи під час вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин та консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу щодо спорів у сфері публічно-правових відносин як підфункцій, які реалізуються в межах функції з надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

За результатами проведеного дослідження сформульовано основні напрями, що потребують удосконалення в частині надання професійної правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді.

Обґрунтовано шляхи наповнення новим змістом інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні з огляду на міжнародні стандарти, а також визначено концептуальні пропозиції теоретичного й практичного характеру, які зорієнтовані на підвищення ефективності його функціонування.

Ключові слова: адвокат, адміністративне судочинство, адміністративний суд, вирішення справ в адміністративному суді, захист, конституційне право, правник, правнича допомога, право на професійну правничу допомогу, правова допомога, представництво, професійна правнича допомога, публічно-правові відносини, суб'єкти надання професійної правничої допомоги, судові витрати, юридична допомога, юрист.

SUMMARY

Ivantsiv M.R. Professional legal aid in solving administrative cases. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. – Uzhgorod National University, Uzhhorod, 2023.

The dissertation research is one of the first attempts in national administrative and legal science comprehensively, using modern methods of cognition, taking into account the latest achievements of the science of administrative law, to determine the essence and content, as well as to develop practical recommendations for improving the institution of providing professional legal assistance in the process of solving administrative cases in Ukraine.

In the dissertation, based on the methodology of the systemic approach, the position of doctrinal sources regarding the institution of providing professional legal assistance in the process of solving administrative cases in Ukraine is analyzed. A theoretical generalization and a new solution to the scientific problem are given, in particular, the theoretical provisions are substantiated and practical recommendations are developed for the improvement of the institution of providing professional legal assistance in the process of solving administrative cases in Ukraine.

from the position of a systemic approach, a legal analysis of the legal concepts «professional legal assistance», «legal assistance», «juridical assistance», «protection», «representation» have been carried out, their relationship has been established, essential characteristics have been determined, and common and distinctive features have been identified in order to eliminate contradictions during use in legislative activity.

In administrative proceedings, the author's definition of the concept of «professional legal assistance» is proposed, under which we propose to understand professional, targeted, oriented assistance provided by a lawyer to a party in an

administrative process during the consideration of a relevant administrative case with the aim of protecting one's rights and freedoms, restoring them in the event of a violation on the part of the subject of public administration on the basis of the decisions, actions or inaction taken by him during the exercise of his authority.

It was determined that at the present time in Ukraine, the question of compliance with the provisions of the Law of Ukraine «On Advocacy and Legal Practice» and the Constitution of Ukraine, which relate to professional legal assistance, is still open. After all, the Constitution of Ukraine enshrines the right of everyone to professional legal assistance, while the specialized law, which is the Law of Ukraine «On Advocacy and Legal Practice» the lawyers are guided by, provides namely a legal assistance by a lawyer. Thus, a conflict arises, which lies in the fact that the constitutional right to professional legal assistance is normatively fixed, and the Law of Ukraine «On Advocacy and Legal Practice», the lawyers (advocates) are guided by, does not provide for such a phrase at all.

The main characteristics, features and specifics of the legal basis for providing professional legal assistance in the process of solving administrative cases have been clarified.

The dissertation describes the legal principles of providing professional legal assistance in the process of administrative decision making. It was determined that the legal basis for providing professional legal assistance in disputes in the field of public-legal relations is a set of legal norms that are expressed in the system of normative legal acts of different legal force and regulate the issue of the implementation of the constitutional right to professional legal assistance in the process of administrative proceedings in Ukraine, and which should be classified as follows: 1) depending on the level of legal consolidation - by distinguishing between national and international ones; 2) depending on the system of sources of administrative law - by distinguishing national sources, international sources, court decisions; 3) depending on the subject of legal regulation - by distinguishing those that regulate the scope of providing professional legal assistance in the process of resolving administrative cases and those that regulate the competence of lawyers as

subjects of providing professional legal assistance in the process of administrative decision making.

The attention has been drawn to the fact that the legal principles for providing professional legal assistance in Ukraine include: 1) national legal principles, which include a set of legal norms contained in the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, subordinate regulatory legal acts and regulate qualitative and substantive characteristics of the field provision of professional legal assistance in Ukraine and activities of the subjects of its provision; 2) international legal principles that regulate qualitative and substantive characteristics of the field of professional legal assistance and the activities of subjects providing professional legal assistance; 3) decisions of judicial institutions detailing the solution of certain issues in the field of professional legal assistance, among them: decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, the European Court of Human Rights.

The attention is focused on the fact that the fundamental principles that act as a connecting link between the guiding principles of the development and functioning of the institute of professional legal aid, as a determining factor in ensuring the realization of the rights and freedoms of citizens and one of the determining factors in the development of civil society in Ukraine and its regulation, are the principles of providing professional legal assistance. It has been proven that the principles of providing professional legal assistance in disputes in the field of public-legal relations are correlated with the traditional “mega-principles” of administrative proceedings – the principle of the rule of law and the principle of legality. A special attention is paid to the study of the general principles of providing professional legal assistance in disputes in the field of public-legal relations, which are the principles of the rule of law, legality, democracy and professionalism.

It is scientifically proven that professional legal assistance in the process of solving administrative cases is multifaceted and diverse; therefore, it is subject to division into types, which helps to determine its legal content.

A general description of the issue of reimbursement of expenses for professional legal assistance in administrative proceedings has been made.

The essential signs of protection of the rights, freedoms or interests of a person when the court resolves disputes in the field of public-legal relations, representation of the interests of a person when the court resolves disputes in the field of public-legal relations and consulting on legal issues, drafting of legal documents and legal support regarding disputes in in the field of public-legal relations, as sub-functions that are implemented within the function of providing professional legal assistance in resolving administrative cases.

According to the results of the conducted research, the main areas that need improvement in the provision of professional legal assistance in resolving cases in the administrative court have been formulated.

The ways of filling the institute of professional legal assistance in the process of solving administrative cases in Ukraine with new content are substantiated, taking into account international standards, as well as conceptual proposals of a theoretical and practical nature are defined, which are aimed at increasing the efficiency of its functioning.

Key words: administrative court, administrative proceedings, attorney, constitutional law, court fee, entities providing professional legal assistance, jurist, lawyer, legal aid, legal assistance, legal support, professional legal assistance, protection, public-legal relations, representation, resolution of cases in the administrative court, right to professional legal assistance.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Іванців М.Р. Професійна правнича допомога: поняття та специфіка. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 817–824.
2. Іванців М.Р. Правові засади надання професійної правничої

допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 2. С. 108–114.

3. Іванців М.Р. Інституційно-змістовна характеристика професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 438–446.

4. Іванців М.Р. Концептуальні аспекти інституту професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3(55). С. 221–228.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Іванців М.Р. Щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21–22 січня 2022 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 42–48.

2. Іванців М.Р. Деякі аспекти консультування з правових питань як функціональної основи надання професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 лютого 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2022. С. 42–47.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1 Теоретико-методологічні основи дослідження феномену професійної правничої допомоги	25
1.1 Стан та напрями розвитку наукової думки щодо професійної правничої допомоги в Україні.....	25
1.2 Методологія дослідження феномену професійної правничої допомоги.....	44
1.3 Професійна правнича допомога: поняття та специфіка.....	54
1.4 Правові засади надання професійної правничої допомоги	82
РОЗДІЛ 2 Механізм надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин	104
2.1 Принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин.....	104
2.2 Види професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства.....	124
2.3 Витрати на професійну правничу допомогу у процесі вирішення адміністративних справ	131
РОЗДІЛ 3 Функціональні основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.....	149
3.1 Захист прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення адміністративних справ	149
3.2 Представництво інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин	157
3.3 Консультування з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ	168
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Головним завданням будь-якої демократичної держави є гарантування, утвердження, забезпечення та захист прав, свобод та інтересів особи. Конституція України, яка у ст. 1 проголошує нашу державу демократичною, соціальною, правовою, зумовлює актуальну потребу у формуванні й постійному вдосконаленні концептуальної моделі та механізмів функціонування такої держави. Водночас нині Україна перебуває на досить складному етапі формування, адже реалії сьогодення зумовили необхідність по-новому поглянути на чималу кількість проблем державно-правового розвитку, які проявилися активно або ж набули нових форм вираження. Вагомим фактором реалізації сучасної концепції розбудови України як держави з режимом конституційної законності є те, що її звершення прямо залежить від рівня захищеності та забезпеченості основного конституційного принципу – принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права й свободи визнаються найвищими цінностями, окреслюють зміст і спрямованість діяльності держави.

Зазначений принцип став керівним і для сучасного адміністративного судочинства, завданнями якого, відповідно до положень ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Однак інститут професійної правничої допомоги у 2016 р. зазнав трансформації на конституційному рівні внаслідок зміни терміна «правова допомога» на термін «професійна правничка допомога», що створило передумови для науково-доктринального переосмислення відповідних теоретичних концепцій, зокрема щодо формування концепції надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Адже суспільні відносини не є сталими, постійно

розвиваються й удосконалюються, а тому всі засоби, призначені для їх гарантування, утвердження, забезпечення та захисту, повинні відповідати таким змінам. При цьому зміна парадигми ефективного забезпечення реалізації найважливіших конституційних прав людини потребує створення належного теоретико-методологічного підґрунтя.

Наголосимо, що на цей час в Україні формуються правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ з урахуванням європейських стандартів і позитивного досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Однак законодавче регулювання права на професійну правничу допомогу у процесі вирішення адміністративних справ не ґрунтується на єдиній концепції чи основоположному законодавчому акті, що створює умови для численних колізій законодавства та підтверджує своєчасність вибраного напряму пізнавального пошуку.

Важливо звернути увагу й на те, що на цей час як у положеннях законодавчих актів, так і в науковій літературі досі використовуються різні терміни: професійна правнича, правнича, юридична (правова), безоплатна правова допомога. Показово, що існування та використання близьких за значенням (однак не тотожних) понять ускладнює розуміння професійної правової допомоги в науці та практиці, що є новим викликом для становлення й розвитку правової системи на сучасному етапі та зумовлює необхідність належної і своєчасної законодавчої фіксації, а також усебічного теоретичного вивчення й обґрунтування.

Актуалізації проблематики надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ сприяє також той факт, що сучасне адміністративне судочинство має тенденцію до постійного ускладнення судових процедур. Тому натеper важко уявити собі ефективний судовий захист без професійної правничої допомоги. У зв'язку із цим актуальності набуває наукове дослідження проблеми надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ як

професійної, адресної, орієнтованої допомоги, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод цієї сторони, їх відновлення в разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації.

Зауважимо, що вектор шляхів подальшого підвищення якості інституту професійної правничої допомоги як визначального чинника забезпечення реалізації прав і свобод громадян та одного з визначальних факторів розвитку громадянського суспільства в Україні повинен бути спрямований насамперед на систематизацію та вирішення проблем теоретичного й методологічного характеру. Адже, не применшуючи результати наукових досліджень вітчизняних науковців, варто зазначити, що на цей час у наукових джерелах розкрито лише загальні аспекти реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу, тоді як цілісна доктрина надання професійної правничої допомоги в Україні нині не розроблена, а питання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ дотепер залишаються майже непроаналізованими, що додатково підтверджує своєчасність розгляду вибраної теми дослідження.

Зазначене свідчить про беззаперечну доктринальну та праксеологічну цінність проведення комплексного наукового дослідження проблеми надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Отже, теоретична й практична значущість вибраної теми, її актуальність та недостатнє опрацювання зумовлюють необхідність і суттєвість теоретичного обґрунтування та внесення науково аргументованих пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення загальних основ надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Науково-теоретичне підґрунтя для написання дисертації становлять праці провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі адміністративного права, які досліджували загальні основи надання

професійної правничої допомоги в Україні та її основні детермінанти, зокрема роботи таких авторів, як Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, М.Ю. Барщевський, А.М. Бірюкова, О.Д. Бойков, А.В. Боровик, С.М. Бреус, Т.В. Варфоломеєва, Т.Б. Вільчик, Г.П. Власова, І.Ю. Гловацький, І.В. Головань, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, Й.І. Горінецький, Ю.М. Грошевий, В.В. Доненко, О.Ю. Дрозд, О.Л. Жуковська, Л.О. Зашляпін, Я.П. Зейкан, В.М. Ісакова, Т.О. Карабін, Д.М. Ключка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Я.В. Лазур, О.М. Ларін, Л.А. Литовченко, Ю.І. Лубшев, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнко, В.С. Наливайка, В.Т. Нор, О.В. Орлова, І.Д. Перлов, В.О. Попелюшко, Г.М. Резник, Н.З. Рогатинська, В.В. Рожнова, Ю.Г. Рябчиць, В.М. Савицький, О.Д. Святоцький, В.М. Скрипнюк, З.Д. Смітєнко, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, В.В. Тильчик, Н.О. Фещик, Д.П. Фіолєвський, В.І. Форманюк, Г.І. Чангулі, М.О. Чельцов, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Юшкевич, О.Г. Яновська та інші.

Деякі аспекти проблематики надання професійної правничої допомоги та ролі адвоката в названому процесі стали предметом досліджень І.М. Долгова, В.Л. Кудрявцева, Т.М. Ніцаєвої, В.Ю. Панченко, В.В. Печерського, С.В. Прилуцького, Г.О. Смагіна, Д.В. Таланова та інших науковців.

Варто вказати на особливу джерельну цінність розробок щодо надання професійної правничої допомоги в контексті надання адвокатських послуг, здійснених такими вченими, як І.О. Головацький, А.І. Єфремов, М.В. Лотоцький, О.В. Синеокий, Б.А. Филимонов.

У процесі дослідження проблеми надання професійної правничої допомоги під час вирішення адміністративних справ в Україні особливу увагу приділено науковому доробку вчених, які орієнтувалися безпосередньо на дослідження окремих аспектів правової допомоги, зокрема Г.В. Галущенко, В.С. Личко, Т.В. Омельченко, В.В. Сміх, Ю.Т. Шрамко та інші.

Значимою концептуальною основою стали також фундаментальні роботи таких науковців у галузі загальної теорії права та інших правових наук, як П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценко, О.Д. Тихомиров та інші.

Однак, незважаючи на досить широке коло науково-дослідних робіт та практичних доробків, які стосуються інституту професійної правничої допомоги в Україні, упорядкування наукових праць зазначених та інших авторів свідчить про те, що це питання в Україні досі не ставало предметом окремого наукового дослідження, зокрема досі не розроблена чітка концепція, у межах якої було би вироблено узгоджену модель сприйняття і тлумачення адміністративно-правової природи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Зазначене зумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, його правової природи та місця в системі прав і свобод людини, а також основних детермінант, що на сучасному етапі розвитку України як правової держави сприятиме ефективному забезпеченню й реалізації основних конституційних прав людини. В умовах непростих трансформаційних процесів, які на цей час відбуваються в Україні, синкретика висновків, що отримані за результатами проведення попередніх наукових досліджень, та потреби практики вказують на необхідність і безумовну цінність вирішення низки дискусійних питань, які стосуються надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, науковою основою для якого стали праці згаданих учених.

З огляду на аналіз та узагальнення низки наукових праць, положень вітчизняного законодавства, а також судової практики вироблено, обґрунтовано й викладено науково вмотивовані висновки та пропозиції, які виносяться на захист.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане в межах планів науково-дослідної роботи кафедри адміністративного, кримінального права і процесу Закладу вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права». Дисертація відповідає положенням Указу Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 та сприяє реалізації Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. Проблематика дослідження пов'язана з підготовкою змін в адміністративному законодавстві та безпосередньо стосується Концепції адміністративної реформи в Україні, затвердженої Указом Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VII; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016; проєкту Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. (розділ I «Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права» якої містить п. 1.2 «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права», п. 1.3 «Правове забезпечення державного будівництва та розвитку політичної системи» тощо); Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 р., схваленого Постановою Верховної Ради України від 7 лютого 2023 р. № 2910-IX.

Мета дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу положень чинного законодавства України та практики його реалізації, вітчизняних і зарубіжних наукових, навчальних, публіцистичних джерел, а також з урахуванням вітчизняних наукових теорій

та позитивного досвіду обґрунтувати теоретичні положення та розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні.

Для досягнення поставленої мети в дисертації поставлено такі **основні завдання дослідження:**

– з опертям на методологію системного підходу охарактеризувати стан наукового опрацювання проблеми надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, визначити її нерозроблені аспекти;

– встановити методологічні особливості пізнання професійної правничої допомоги в адміністративному процесі, розкрити ознаки інституційності відповідної сукупності процесуальних приписів та місце інституту професійної правничої допомоги в адміністративно-процесуальному праві;

– визначити поняття, надати сутнісно-якісну характеристику та з'ясувати основні властивості професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ;

– охарактеризувати правові основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ та з'ясувати їх специфіку;

– визначити принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин;

– встановити та охарактеризувати види професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства;

– з'ясувати умови й порядок компенсації понесених особою витрат на професійну правничу допомогу, пов'язаних із розглядом і вирішенням адміністративної справи;

– охарактеризувати підфункцію захисту прав, свобод чи інтересів особи, що реалізується в межах надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ;

- встановити специфіку представництва інтересів особи під час вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин;
- розкрити особливості консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу щодо спорів у сфері публічно-правових відносин;
- розробити концептуальні пропозиції теоретичного та практичного характеру, зорієнтовані на підвищення ефективності надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні.

Предметом дослідження є професійна правнича допомога у процесі вирішення адміністративних справ.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи стала система підходів, принципів та методів наукового пізнання. Звернутися до таких сегментних ціннісних універсальних явищ, як завдання адміністративного судочинства, мета надання професійної правничої допомоги тощо, дало можливість застосування системного підходу, який в окремих випадках було доповнено аксіологічним (ідеологічним) підходом, що й відіграло первинну векторну роль у дослідженні. Основним методологічним засобом осягнення сутності професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, її співвідношення з правовою допомогою, юридичною допомогою, захистом і представництвом, охарактеризування принципів надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, видів професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві, а також спрямування й зумовлення результатів наукового пошуку на основі ключових принципів діалектичного пізнання (історизму, об'єктивності, конкретності, детермінізму, розвитку, протиріч) став діалектичний метод (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Також у процесі дослідження проблематики надання

професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ було використано такі загальнонаукові методи, як структурний, функціональний та метод системного аналізу. Зокрема, функціональний метод використано у процесі цільового пізнання поняття та специфіки професійної правничої допомоги, з'ясування ролі, яку вона відіграє в адміністративному судочинстві (підрозділ 1.3). Натомість застосування методу системного аналізу дало змогу зважено опрацювати проблему «інституційності» професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного допомогло організувати оптимальну послідовність пошуку загальних і специфічних характеристик у кожній частині предмета дисертаційного дослідження шляхом переходу від властивостей правової допомоги до властивостей професійної правничої допомоги, від мети адміністративного судочинства до мети надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення справ в адміністративному суді (підрозділи 1.3, 1.4). У процесі опрацювання доктринальних досягнень із відповідної тематики (підрозділ 1.1), виявлення недоліків правової регламентації надання професійної правничої допомоги (підрозділ 1.4) та визначення функціональних основ надання професійної правничої допомоги під час вирішення адміністративних справ (розділ 3) було використано формально-логічні методи, зокрема аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію. У ході опрацювання проблеми надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ широкого застосування набули також спеціально-правові методи. Так, використання формально-догматичного (догматичного, юридико-технічного) методу дало змогу проаналізувати норми чинного законодавства, що закріплюють організаційно-правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні (підрозділ 1.4), а також визначити принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин (підрозділ 2.1). Логіко-граматичний метод використано з метою тлумачення окремих положень законодавства, які

сформульовані нечітко (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2, 3.3). Для формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, положеннями якого врегульовано питання надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, застосовано спеціальний метод юридичної науки – формально-юридичний. Водночас повноту та об'єктивність положень, наведених у дисертаційному дослідженні, зумовило, безперечно, комбіноване застосування зазначених методів.

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, окремі міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані у встановленому законом порядку, та рішення Конституційного Суду України.

Емпіричну базу дослідження становлять судові рішення, а також політико-правова публіцистика, словниково-довідкові видання, лексикографічні джерела, статистичні матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційне дослідження є однією з перших спроб у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексно, з використанням сучасних методів пізнання та з урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права визначити сутність і зміст інституту надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні, а також розробити практичні рекомендації щодо його вдосконалення. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових концептуальних наукових положень, рекомендацій і висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

уперше:

– визначено юридичний зміст професійної правничої допомоги як умови реалізації особою її правового статусу в межах участі в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод, їх відновлення в разі порушення з боку

суб'єкта публічної адміністрації;

– за результатами дослідження сформульовано авторське визначення поняття «професійна правнича допомога в адміністративному судочинстві»;

– встановлено та обґрунтовано ознаки професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, розкрито їх зміст;

– використано комбінований підхід до систематизації правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ;

– запропоновано класифікацію видів професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ залежно від загальних способів отримання та надання професійної правничої допомоги;

– виділено специфічні ознаки, які характеризують представництво інтересів особи як виду професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ;

удосконалено:

– наукові положення про становлення й розвиток інституту професійної правничої допомоги, що дало змогу виявити причини недосконалості сучасного стану зазначеного правового інституту;

– положення щодо розмежування понять «професійна правнича допомога», «правова допомога», «юридична допомога», «захист», «представництво», «правнича допомога», «безоплатна правнича допомога», «первинна правова допомога», «вторинна правова допомога»;

– класифікацію правових норм, якими врегульовано питання надання професійної правничої допомоги;

– наукові положення стосовно принципів надання професійної правничої допомоги та їх сутнісних ознак;

– твердження, що склад та розміри витрат, пов'язаних з оплатою професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві, входять до предмета доказування у справі;

– наукові підходи до розуміння основних характеристик, особливостей

і специфіки захисту прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин як підфункції, яка реалізується в межах функції з надання професійної правничої допомоги;

набули подальшого розвитку:

– положення щодо консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу щодо спорів у сфері публічно-правових відносин як підфункції, яка реалізується в межах функції з надання професійної правничої допомоги;

– аргументи щодо необхідності вдосконалення законодавства України з питань надання професійної правничої допомоги, зокрема шляхом систематизації наявного нормативного масиву та прийняття консолідованого акта про надання професійної правничої допомоги з урахуванням європейських стандартів і позитивного досвіду зарубіжних країн у цій сфері;

запропоновано внести зміни до чинного законодавства України, положеннями якого врегульовано питання надання професійної правничої допомоги в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції та рекомендації становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та сприятимуть удосконаленню інституту надання професійної правничої допомоги в Україні. Одержані результати можуть бути використані в таких напрямках:

– *науково-дослідній сфері* – як фундамент для розв’язання та подальшого дослідження проблеми надання професійної правничої допомоги;

– *правотворчій діяльності* – як науково обґрунтовані пропозиції щодо подальшого вдосконалення чинних нормативно-правових актів, якими встановлено засади надання професійної правничої допомоги в Україні;

– *правозастосовній діяльності* – як рекомендації щодо підвищення ефективності практичного здійснення визначеної національним

законодавством діяльності, яка становить зміст професійної правничої допомоги;

– *навчальному процесі* – для підготовки підручників і посібників зі спеціальностей «Адміністративно-процесуальне право України», «Особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ», «Цивільно-процесуальне право України», «Господарсько-процесуальне право України», а також під час викладання відповідних дисциплін.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднено на 2 міжнародних науково-практичних конференціях: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 21–22 січня 2022 р.), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 25–26 лютого 2022 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться в дисертаційній роботі, викладено в 6 публікаціях, зокрема в 4 наукових статтях, з яких 3 статті опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, та 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 2 тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, у тому числі основного тексту – 170 сторінок. Список використаних джерел налічує 198 найменувань та займає 20 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

1.1 Стан та напрями розвитку наукової думки щодо професійної правничої допомоги в Україні

Новітні умови розбудови України як демократичної, правової, соціальної держави, визнання на конституційному рівні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю зумовлюють потребу генерування якісно нових підходів до гарантування та захисту прав людини. Адже в умовах розвитку демократії одним із провідних завдань держави є додержання прав і свобод людини, а також створення якісної, ефективної та продуктивної національної системи судового захисту. Між тим, саме проблематика функціонування національної судової системи, здійснення правосуддя та місця інших органів державної влади, які відіграють визначальну роль у процесі захисту прав людини і громадянина, досить довгий час знаходиться у центрі уваги наукової спільноти та законотворців.

Одним із ключових аспектів становлення України як держави з режимом конституційної законності, у якій цінності верховенства права з його ключовою людиноцентристською ідеєю не лише визнаються та пропагуються, а й забезпечуються ефективними правозахисними механізмами, є утвердження та розвиток адміністративного судочинства. При цьому, як видається, зміна формату публічно-приватних відносин, концептуалізація сервісної держави та констатування пріоритету забезпечувального покликання публічної влади чи не найкраще відображене (а можливо, і підсумоване) в організаційно-правовому забезпеченні можливості приватного суб'єкта протистояти протиправній поведінці носіїв влади, насамперед, оскаржувати неправомірні рішення, дії чи бездіяльність

суб'єктів владних повноважень до адміністративного суду. Між тим, реалізація завдання адміністративного судочинства (яке полягає в здійсненні справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин задля ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень) залежить на сучасному етапі вже не стільки від наявності висхідних інституційно-організаційних і нормативно-процесуальних забезпечень (вони є досягненнями пройдених етапів державного розвитку, якими можемо пишатися та від яких маємо відштовхуватися в подальшому), скільки від розробленості, зваженості й узгодженості ключових процесуально-правових інститутів адміністративного судочинства. Адже реалізації права на судовий захист суттєво можуть перешкоджати недоліки-проблеми окремих сегментів адміністративно-процесуальної реальності [89].

Разом із тим, глобалізаційні тенденції, що набирають сили в контексті нинішніх суспільно-трансформаційних процесів у світі, суттєво змінюють традиційні уявлення щодо природи та факторів суспільного розвитку. Загальна ж логіка конструювання образу України як демократичної, правової, соціальної держави, характер її інституцій та динаміка розвитку останніх у різних просторово-часових та соціокультурних умовах, які нерозривно пов'язані з економічним та науково-технічним розвитком країни, а також загальносвітовими тенденціями суспільного розвитку, мають специфічні форми свого втілення. У зв'язку із чим в умовах системних трансформацій досить часто виникає потреба у дослідженні ефективності практичного застосування правозахисних механізмів, усуненні помилок, недоопрацювань, суперечностей, законодавчих казусів, які негативно впливають на рівень правового захисту прав та свобод людини і громадянина, суперечать сучасним реаліям та потребам суспільства. Вказане повною мірою стосується й адміністративного судочинства як форми здійснення судової влади.

І в цьому аспекті доцільно говорити про гостру потребу та значимість залучення науковців до процесу втілюваних перетворень. Вказане пояснюється тим, що у процесі системних змін гарантувати та забезпечити якісне вирішення ряду значущих проблем, які стосуються як стабілізації та розвитку українського суспільства, так і успішного утвердження України у сучасному глобалізаційному світі як демократичної, правової та соціальної держави, володіючи чітко окресленим інструментальним характером, може тільки наукове знання.

На жаль, на шляху ґрунтовних та конструктивних реформ науку адміністративного процесуального права дещо абстрагували від оцінки та фундаментального аналізу більшості доленосних для України рішень. Зазначене стало відправною точкою заміщення її типізованими, безпредметними та малозмістовними з правничої точки зору міркуваннями і як результат – послабило фундамент для високоякісних трансформацій та перетворень, яких на теперішній час вдалося запровадити у пріоритетних напрямках державного життя. А тому, вбачається, побороти перешкоди та ризики на шляху модернізації та трансформації усіх сфер суспільного життя у контексті європейських прагнень України дозволить тільки комплексна концентрація зусиль та ресурсів наукового середовища та інституцій держави. Сказане повною мірою стосується і проблематики реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу, яка в умовах європейської інтеграції зазнала кардинальних трансформацій.

Беззаперечно, успішне виконання завдання щодо ефективного забезпечення та реалізації найважливіших конституційних прав людини як важливого чинника розвитку демократії та розбудови України як держави з режимом конституційної законності є досить тривалим та кропітким процесом. Разом із тим, ключовим фактором якості парадигми ефективного гарантування, утвердження, забезпечення реалізації та захисту найважливіших конституційних прав людини є напрацювання теоретично обґрунтованої та нормативно збалансованої концепції правової держави.

Здійснений аналіз стану наукової розробки проблематики сучасного стану реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні свідчить про те, що, на теперішній час вказана проблематика не є предметом комплексного галузевого дослідження та не знаходить свого комплексного вирішення у доктринальних джерелах. Однак суттєвими для дослідження та всебічного розгляду усіх аспектів реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу стали наукові праці провідних вітчизняних вчених, які є достатнім теоретичним підґрунтям для вивчення складних та проблемних аспектів професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ в Україні.

Передусім слід вказати, що в Україні до впровадження у 2016 році конституційно-правової реформи в частині правосуддя (02.06.2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII [130], який набрав чинності 30.09.2016 року), було проведено низку дисертаційних досліджень, присвячених проблематиці правової або юридичної допомоги. Зокрема, предметом дисертаційного дослідження А.І. Грушицького (2012 р.) стала реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі. При цьому, автором на підставі з'ясування змісту поняття «право на правову допомогу для засуджених, позбавлених волі», виокремлення його ознак, видів і форм даної допомоги, а також вивчення міжнародного досвіду з зазначеної проблематики розроблено та обґрунтовано заходи щодо їх вирішення та підвищення у цілому рівня правового захисту засуджених у контексті змісту обраної тематики дослідження. Також А.І. Грушицьким визначено роль і місце права засуджених на правову допомогу в системі конституційних прав людини та громадянина, а також гарантії реалізації, види, форми та суб'єкти правової допомоги для осіб, засуджених до позбавлення волі [32].

Вагомого значення має дисертаційне дослідження М.В. Стаматіної «Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу», подане на здобуття наукового ступеня кандидата

юридичних наук (2012 р.), в якому автором комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права, визначено сутність та особливості організації діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу, визначено сутність «безоплатної правової допомоги» як системи суспільних відносин, що складаються в результаті звернення визначених законом осіб до уповноважених органів, посадових осіб з метою отримання кваліфікованої правової послуги на безоплатній основі, а також здійснено класифікацію осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу та запропоновано визначити наступні умовні групи: «категорія соціально незабезпечених громадян в Україні», «категорія з правовим статусом ветеран війни», «категорія осіб, які мають потребу у правових послугах із представництва та складання документів процесуального характеру», «категорія осіб, які потребують захисту від обвинувачення»[166].

Фундаментальною працею, присвяченою дослідженню поняття, особливостей та гарантій права на правову допомогу, є дисертаційне дослідження В.М. Ісакової «Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2013 р.), в якому автором надано загальнотеоретичну характеристику права на правову допомогу. Крім того, автором запропоновано його визначення як системи правових можливостей, що полягає в отриманні допомоги в реалізації прав, законних інтересів та обов'язків, яка може надаватися у формі консультацій з юридичних питань, роз'яснення норм права, представництва інтересів в суді та в інших органах публічної влади, складання документів правового характеру та ін. В.М. Ісакова наголошує, що фундаментальними соціальними благами, які лежать в основі права на правову допомогу, виступають правова інформація і захист прав і законних інтересів особи. Також автором підкреслено особливу, подвійну природу права на правову допомогу: воно розкривається як одне із прав людини і як важлива гарантія реалізації інших прав людини. Крім того,

у дисертаційному дослідженні автором проаналізовано структуру права на правову допомогу, а також розглянуто систему гарантій права на правову допомогу, яка включає в себе загальновизнані принципи права, внутрішньодержавні і міжнародно-правові гарантії. Просторова, темпоральна, інформаційна, професійна і фінансова доступність визначено як умови ефективності правової допомоги [65].

Досить вдалим обґрунтуванням теоретичних положень, методичних основ та практичних рекомендацій щодо інституту правової допомоги в Україні є дисертаційне дослідження В.С. Личко «Поняття та види правової допомоги: загальнотеоретичне дослідження», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2013 р.), в якому автором сформульовано дефініцію правової допомоги як категорії загальнотеоретичного правознавства: правова допомога – це різновид юридичної діяльності, який спрямовано на здійснення правових послуг для зацікавлених осіб публічного і приватного права. Правова допомога може здійснюватися як на платній, так і безоплатній основі, причому, порядок надання безплатної правової допомоги чітко регламентовано діючим законодавством; виокремлено та охарактеризовано такі ознаки правової допомоги: а) правова допомога – це різновид юридичної діяльності; б) отримує вираження у наданні правових послуг; в) може надаватися як на платній, так і безоплатній основі; г) відсутність гарантії позитивного результату правової допомоги; д) передбачає наявність професійної таємниці; ж) наслідки правової допомоги мають юридичне значення; обґрунтовано, що поняття «правова допомога» та «правові послуги», хоча і не є абсолютно тотожними, але мають подібне значення [87].

Здобутки Н.В. Хмелевської, відображені в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні» (2013 р.), стосуються визначення конституційного статусу особи як теоретичної детермінанти забезпечення правової допомоги, висвітлення

правової допомоги в контексті непорушних прав особи в Україні та змісту діяльності адвоката, окреслення напрямів доцільного розвитку правової допомоги юридичній особі, виокремлення та надання характеристики загальним юридичним гарантіям забезпечення правової допомоги в Україні та спеціальним нормативним приписам надання правової допомоги, наведення концептуальних засад формування стратегії забезпечення правової допомоги адвокатом, окреслення прикладних основ та практичного спрямування стратегій забезпечення правової допомоги адвокатом, надання рекомендацій стосовно тактики забезпечення правової допомоги адвокатом [180].

Суспільні відносини, що складаються у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, і пов'язані з діяльністю адвокатури щодо забезпечення права на правову допомогу, досліджено в дисертації С.С. Калинюка «Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект», поданій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2015 р.), в якій автором запропоновано науково обґрунтовану концепцію конституційно-правових засад організації та діяльності адвокатури в механізмі реалізації конституційного права людини і громадянина на правову допомогу. У межах проведеного дослідження С.С. Калинюк робить важливий висновок про те, що змістом конституційного права на правову допомогу є такі принципово важливі положення, що відносять дане право до предмета правового регулювання в конституційному праві: 1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер; 2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи; 3) положення про правову допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою; 4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той факт, що воно було здійснено матеріальною конституційною нормою; 5) право на правову допомогу не може бути обмежене;

б) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважуючий, а не зобов'язуючий характер [67].

На окрему увагу заслуговує дисертація Ю.Т. Шрамко «Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання» (2016 р.), в якій здійснено комплексне дослідження законодавчого регулювання інституту правової допомоги та законодавчого забезпечення конституційного права на правову допомогу як одного з ключових прав людини. Автор мотивує важливий висновок про те, що гарантіями є не будь-які умови існування та реалізації прав людини і громадянина, а лише ті умови, що їх визначила держава для забезпечення конкретної реалізації юридичного статусу особи, реального здійснення її суб'єктивного права. Поняття правової допомоги і права на правову допомогу слід пов'язувати з тими діями чи актами, які сприяють особі, як суб'єкту права чи обов'язку, реалізувати їх у рамках її участі у правовому процесі: правова допомога – це гарантоване державою кваліфіковане сприяння людині визначеними законом суб'єктами у здійсненні нею правомірних процесуальних дій (актів), необхідних для набуття, зміни або припинення суб'єктивних прав чи обов'язків. Автор стверджує, що при обранні напрямів та заходів вдосконалення системи правової допомоги, окрім міжнародного досвіду, слід враховувати стан законності в державі, визначати належне фінансове забезпечення функціонування системи безоплатної допомоги і т. ін., від чого суттєво залежить, якою мірою держава здатна сприяти у реалізації правового статусу людини в правовому процесі [188]. Однак у вказаному дисертаційному дослідженні, як видається, не було розкрито всіх аспектів даної проблематики (зокрема, суб'єкти та порядок забезпечення конституційного права на правову допомогу).

У контексті проведення порівняльно-правового аналізу законодавства країн Європейського Союзу та України щодо реалізації права на правову допомогу інститутом адвокатури велике значення має дисертація Т.Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу:

порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України» (2016 р.), в якій комплексно досліджено інститут адвокатури країн Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени ЄС і України, шляхом їх порівняння, з метою визначення напрямів подальшого реформування організації та діяльності вітчизняної адвокатури з реалізації права на правову допомогу для забезпечення відповідності вимогам, що висуваються до країн-кандидатів та країн-членів ЄС. Т.Б. Вільчик пропонує концепцію, відповідно до якої інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур правової системи, здатною ефективно контролювати додержання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, зокрема: захисту суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; законотворчої ініціативи. Разом із тим, автором встановлено, що закріплене у ст. 59 Конституції України трактування права на правову допомогу є одним із найбільш повних у конституційній практиці, проте у ньому все ж таки не знайшли відображення окремі важливі аспекти, наявні в міжнародних документах та багатьох конституціях (основних законах) країн ЄС [26].

Окремих аспектів надання правової допомоги торкаються положення дисертації М.В. Кравченка «Відповідальність адвокатів за порушення зобов'язань за договорами про надання правової допомоги», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2016 р.), в якій автор доходить висновку, що договірна відповідальність в оплатних договорах забезпечує компенсаторну функцію цивільного права. Щодо окремих типів та видів договорів встановлено певні особливості, яких зумовлено їхньою правовою природою [81].

Водночас тут слід погодитися із позицією Л.Ю. Чекмарьової, яка вказує, що вказівка М.В. Кравченка на оплатність договору, що забезпечує компенсаторну функцію цивільного права, при укладенні договору про

надання правової (правничої) допомоги не повинна мати визначального значення, а отже й відповідальність адвоката має наступати не лише в оплатних договорах, а й у випадку надання адвокатом правничої допомоги *pro bono* [184].

Досить вдалою спробою розвитку теоретико-методологічних засад дослідження права на правову допомогу є дисертаційне дослідження В.В. Заботіна «Право на правову допомогу в цивільному судочинстві», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2018 р.), в якому автор з'ясував природу права на правову допомогу та визначив особливості реалізації права на правову допомогу в цивільному судочинстві. Науковець доводить, що право на правову допомогу в цивільному судочинстві за своєю правовою природою є процесуальним правом, яке характеризується функціональною дуальністю, зокрема, є мета-правом (захищає як матеріальні, так і цивільні процесуальні права) та виступає елементом верховенства права (забезпечує доступ до суду і належну участь особи під час відправлення правосуддя в цивільних справах). На його думку, концепт права на правову допомогу водночас є мінімальною вимогою доступності цивільного судочинства, що обумовлюється поглядом на теоретичну конструкцію останньої, компіляцією змагальності і рівноправності сторін у процесі, та юрисдикцією Європейського суду з прав людини щодо забезпечення «рівного балансу між інтересами сторін» під час судового розгляду, оскільки воно гарантує належне функціонування не всіх засад змагального цивільного судочинства, а лише виключних, тобто тих з них, без яких судовий розгляд не може виникнути (доступ до суду), а якщо і розпочався, не вважатиметься рівним для сторін («рівність зброї») [49].

Комплексний аналіз конституційного права людини на професійну правничу допомогу в Україні здійснено у дисертації А.В. Джуської «Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні» (2018 р.), поданій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Вирішуючи цілу низку конкретних задач, яких спрямовано на розробку

теоретичних положень та практичних рекомендацій, пов'язаних із забезпеченням конституційного права людини на професійну правничу допомогу в Україні, а також формулювання та обґрунтування пропозицій стосовно вдосконалення законодавства у сфері надання правничої допомоги, автор приходять до висновку, що поняття «конституційне право людини на професійну правничу допомогу» в Україні є гарантованою Конституцією України, іншими нормативно-правовими актами можливістю фізичної особи отримувати (на оплатній чи безоплатній основі) послуги від адвоката, що полягає у вирішенні проблемної правової ситуації з метою ефективного забезпечення її прав, свобод і законних інтересів. При цьому, А.В. Джуська вказує, що конституційне право людини на професійну правничу допомогу має дуалістичну правову природу: по-перше, є основним (фундаментальним), невід'ємним правом кожного, що становить сукупність правових можливостей фізичної особи як учасника правовідносин, з метою досягнення поставлених юридичних цілей, а, по-друге, воно виступає як ключова конституційна гарантія для забезпечення інших прав людини (у тому числі й права на справедливий суд) [36].

Г.І. Гладун у своєму дисертаційному дослідженні «Правова допомога як соціальний феномен», поданому на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2019 р.), мотивує важливий висновок про те, що у праві закріпилося положення про необхідність захисту інтересів усіх членів суспільства задля його гармонійного існування та подальшого розвитку, таким чином визначаючи людину абсолютною цінністю. Відповідно, кожна людина повинна мати можливість відстоювати свої права та свободи законними способами. Така можливість якраз і реалізується через право на правову допомогу [27].

Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні стало предметом дисертаційного дослідження М.І. Рішко, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2019 р.). У своєму дослідженні автор значну увагу приділяє розкриттю сутності безоплатної

правової допомоги, праву людини на безоплатну правову допомогу та його забезпеченню; ролі безоплатної правової допомоги в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина, принципам її надання в Україні. Також М.І. Рішко з'ясовує специфіку діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги в Україні та категорії осіб, які мають право отримати безоплатну первинну та вторинну правову допомогу. Крім того, автором зіставлено міжнародно-правові стандарти, досвід соціально ефективного та якісного надання безоплатної правової допомоги з системою надання безоплатної правової допомоги в Україні, внесено пропозиції щодо удосконалення окремих норм чинного законодавства щодо розширення переліку категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу [155].

Показово, що чимало аспектів, які так чи інакше стосуються проблематики надання професійної правничої допомоги, які можуть стати базисом для вивчення питання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, розкрито у періодичній літературі. Так, В.Д. Шаповалом на теоретичному рівні проаналізовано необхідність наукового дослідження питань природи, поняття, змісту та системи конституційних громадянських прав і свобод людини та громадянина, їх місця і значення в системі основних прав людини і громадянина та забезпечення громадян правом на правову допомогу, що гарантує правову, організаційну, матеріально-фінансову самостійність, судових та інших правових форм захисту цього права; визначено поняття права громадян на правову допомогу; з'ясовано, що право на правову допомогу відображає дуалізм у поглядах на громадянське суспільство і державу; досліджено практику застосування права громадян на правову допомогу [186].

М.І. Рішко досліджує питання визначення понять «забезпечення», «забезпечення прав людини», «забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу» в Україні. На підставі аналізу наукових підходів та

положень національного законодавства, автор доходить висновку, що ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Але необхідно також враховувати й принцип взаємної відповідальності держави та людини, який виявляється у встановленні державою законодавчих обмежень своєї активності по відношенню до людини; у прийнятті державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів держави; у наявності реальних засобів відповідальності посадових осіб держави за невиконання обов'язків перед суспільством. У свою чергу, свобода людини не є абсолютною, оскільки вона обмежена і регламентована правом, інтересами і правами інших осіб. Від людини потрібно дотримання всіх правових установлень і виконання кожним його обов'язків перед державою і суспільством [154].

Співвідношення між поняттями «правова допомога», «юридична допомога» та «професійна правнича допомога», зокрема в аспекті здійснення адвокатом своєї професійної діяльності, розкрито у наукових доробках В.В. Заборовського, який мотивує: «враховуючи те, що надання «правової допомоги» («професійної правничої допомоги») розглядається як закріплене та гарантоване Конституцією України право кожної особи, то держава, гарантувавши таке право, повинна забезпечувати й належні умови його реалізації. На підставі цього автор відстоює позицію відносно того, що надання професійної правничої допомоги може забезпечити «лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. При цьому запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги». Разом із тим, враховуючи те, що ключовим моментом в розмежуванні понять «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога» є

поняття «допомога», В.В. Заборовський вважає за можливе для характеристики діяльності адвоката використовувати кожне з цих понять [47]. Але в цьому випадку необхідно звернути увагу на те, що у Конституції України законодавець використовує термін не «правнича допомога», а «професійна правнича допомога». Вбачається, в останньому терміні основна увага повинна приділятися саме терміну «професійна», за допомогою якого законодавець фактично гарантує належне надання особі такої допомоги. Вказане проявляється в тому, що держава покладає обов'язок щодо надання правової (правничої) допомоги саме на осіб, які на професійній основі здійснюють таку діяльність, а саме на адвокатів. Як видається, така діяльність адвоката може характеризуватися шляхом використання понять «правова допомога», «юридична допомога», «правнича допомога», але обов'язково у поєднанні із терміном «професійна».

Дослідження питання реалізації права на безоплатну професійну правничу допомогу здійснив С.М. Бреус. Окрему увагу автор приділив прогалинам впровадження інституту безоплатної професійної правничої допомоги. Так, автор вказує, що право на безоплатну професійну правничу допомогу є специфічним, і його слід відносити до групи прав-гарантій, які забезпечують можливість реалізації інших конституційних прав людини. При цьому, С.М. Бреус зазначає, що подальше законодавче розширення змісту безоплатної професійної правничої допомоги, насамперед, залежить від фінансових можливостей держави та нових правових викликів для осіб, які перебувають під юрисдикцією України [18].

Дослідження питань, що стосуються права на правову допомогу з точки зору його дії в системі засад адміністративного судочинства України, здійснив О.М. Капля. Так, автор визначає, що правова допомога як ідея, як предмет правового регулювання, а також як вид професійної діяльності набуває реального значення і справжню соціальну цінність в умовах розбудови правової держави та триваючих Євроінтеграційних процесів. Право громадян на отримання кваліфікованої правової допомоги, в тому

числі право користуватися послугами адвоката, як процесуальна гарантія перебувають у тісному зв'язку з правом на захист і правосуддя в цілому. При цьому, О.М. Капля вказує, забезпечення права на правову допомогу в адміністративному судочинстві є діяльністю із застосування відповідних правових засобів з метою захисту або відновлення прав, свобод і законних інтересів учасника судового процесу. З аналізу чинного законодавства автор робить висновок, що правова допомога існує у формі надання консультацій, роз'яснень із питань чинного законодавства, складання процесуальних документів, а також правового представництва. Останній вид реалізується за допомогою функціонування інституту адвокатури, прокуратури, а також осіб, уповноважених виступати представником у суді. Крім того, законодавство України, виконуючи концептуальні положення Європейського права щодо правової допомоги, також гарантує кожному, хто потребує правової допомоги в адміністративному судочинстві, можливість отримати її безоплатно, що повинно бути додатковою гарантією реалізації принципу забезпечення правової допомоги [68].

О.О. Іляшко та А.В. Джуською розкрито порядок забезпечення конституційного права людини на безоплатну правничу допомогу. Окрему увагу присвячено реалізації даного права такими категоріями населення України, як внутрішньо переміщені особи, розглянуто дотримання і захист їхніх прав та свобод. На цій основі сформульовано пропозиції з удосконалення законодавства в цій сфері та відповідних механізмів реалізації досліджуваного конституційного права людини в Україні. Автори вказують, що нині внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщені особи, є суб'єктами отримання не тільки первинної, але й вторинної безоплатної правничої допомоги. Щодо питання захисту внутрішньо переміщених осіб, автори акцентують увагу на тому, що воно підпадає під дію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Держава вже сьогодні має створити ефективні інструменти захисту на національному рівні, щоб

звернення до Європейського суду з прав людини не розглядалося як єдиний можливий засіб порятунку. Насамкінець, О.О. Іляшко та А.В. Джуська підкреслюють, що забезпечення правовим і соціальним захистом українців, які покинули свої домівки через анексію чи воєнні дії, є обов'язком держави та справою всього громадянського суспільства [64].

О.В. Мартовицька, здійснюючи аналіз стану наукових досліджень правової допомоги в Україні, робить важливий висновок про те, що інститут правової допомоги неодноразово досліджується як на загальнотеоретичному рівні, так і в галузевому процесуальному праві. Вказані напрацювання дозволяють виробити єдині підходи як до визначення сутності та значення правової допомоги, так і порядку її надання в залежності від виду процесу. Більше того, наукові дослідження інституту правової допомоги в теорії права та в цивільному процесі виступають основою для дослідження вказаного інституту в інших процесах [92].

М.І. Лахижа з точки зору науки державного управління здійснює аналіз стану вивчення проблематики безоплатної правової допомоги в Україні, понятійного апарату, виділяє на основі профільного закону «Про безоплатну правову допомогу» широкі поняття «система надання безоплатної правової допомоги» та вузьке – «система безоплатної правової допомоги» [85].

Є.В. Маричем проведено правову характеристику суб'єктів надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді. Автором з'ясовано, що до участі у публічно-правових спорах поряд із адвокатами, організація та діяльність яких регулюється спеціальним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», залучаються різні за статусом та організаційною структурою суб'єкти, уповноважені надавати правничу допомогу. Отже, чинне вітчизняне законодавство закріплює систему суб'єктів надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді, яка складається з: 1) суб'єктів правничої допомоги, передбаченої Кодексом адміністративного судочинства України; 2) суб'єктів, які надають правничу допомогу, відповідно до Закону України від

05.07.2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Закону України від 02.06.2011 р. «Про безоплатну правову допомогу». Разом із тим, Є.В. Маричем запропоновано коло суб'єктів надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді в залежності від специфіки, форми і порядку її здійснення класифікувати на кілька груп: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також інші органи влади (в тому числі прокуратура, уповноважений з прав людини), до компетенції яких входить надання правничої допомоги; 2) адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, що здійснює надання професійної правничої допомоги в якості основної та виключної діяльності; 3) суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи (фахівці у галузі права) та юридичні особи приватного права (юридичні фірми, компанії), основною метою діяльності яких є надання правничих послуг; 4) громадські об'єднання, що надають правничу допомогу населенню поряд з іншою діяльністю та (або) здійснюють її в якості основної та виключної діяльності (правозахисні організації); 5) юридичні клініки вищих навчальних закладів України юридичного профілю, що створені з метою надання безоплатної правничої допомоги соціально незахищеним верствам населення силами студентів і викладачів [90].

Безперечно, вченими було зроблено суттєвий науковий внесок у розробку та дослідження загальних засад забезпечення та реалізації одного із основних конституційних прав людини і громадянина в Україні, а саме права на отримання правової допомоги, теоретичні доробки зазначених науковців стали неоціненним внеском для формування концепції надання професійної правничої допомоги і є науково-методологічним підґрунтям для подальших наукових досліджень проблематики надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Водночас, підсумовуючи роздуми стосовно стану та напрямків розвитку наукової думки щодо професійної правничої допомоги у сфері адміністративного

судочинства, відмітимо: конституційне право на професійну правничу допомогу входить у правовий інститут основних прав і свобод людини і громадянина, що лежать в основі правового статусу особистості, а також може розглядатися як один із важливих принципів безпосередньо адміністративного судочинства. І в цьому аспекті слід відмітити здобутки О.М. Каплі, який, досліджуючи проблематику права на правову допомогу з точки зору його дії в системі засад адміністративного судочинства України, вказує, що це право, з одного боку, є одним із найважливіших прав людини і громадянина, а з іншого боку, являє собою гарантію дотримання комплексу інших прав. Як зазначає автор, останнє пов'язано з тим, що діяльність державних органів, залучених до сфери адміністративного судочинства, пов'язана з правовою нерівністю учасників адміністративних відносин; реалізація судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень нерозривно пов'язана з одним з основних конституційних прав людини і громадянина в Україні, а саме з правом на отримання професійної правничої допомоги; особлива значущість права на професійну правничу допомогу виявляється в тому, що воно виступає своєрідним правовим посередником, без якого буває доволі складно повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією України права, оскільки адміністративне процесуальне законодавство України має формалізований характер [68].

Слід також зазначити, що питання надання професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства потребує подальшого вивчення, адже вказана проблематика лише частково окреслювалася у наукових працях.

Разом із тим, використання системного підходу та методу критичного аналізу здобутків вітчизняної науки, які стосуються окремих аспектів забезпечення та реалізації конституційного права на отримання професійної правничої допомоги, дає змогу констатувати, що на теперішній час є відсутніми комплексні напрацювання, яких безпосередньо спрямовано на

вирішення проблематики надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, та які б повною мірою ґрунтувалися на положеннях сучасної української доктрини адміністративного процесуального права та законодавства.

Отже, на теперішній час розвиток концепції надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин вимагає не лише термінологічних змін, але й якісного переосмислення системи та відповідних елементів, що ускладнено за браком історичного надбання її формування в сучасних умовах функціонування України як демократичної, соціальної, правової держави.

Окреслимо висвітлені в даному підрозділі основні узагальнення та висновки: по-перше, існуючі дослідження проведено, переважно, до моменту впровадження конституційно-правової реформи в частині правосуддя, якої було здійснено у 2016 році, їх присвячено проблематиці права на правову або юридичну допомогу, що наразі не повною мірою відповідає вимогам сьогодення щодо науково-теоретичного наповнення поняття права на професійну правничу допомогу; по-друге, доктринальне обґрунтування інституту професійної правничої допомоги в цілому є відсутнім у сучасній українській доктрині адміністративного процесуального права; по-третє, переважна кількість наукових розробок стосуються лише окремих аспектів забезпечення та реалізації конституційного права на отримання професійної правничої допомоги, але не його сутності чи специфіки у сфері адміністративного судочинства; по-четверте, окреслені на сучасному етапі реформаційні зміни, які відбуваються в адміністративному процесуальному законодавстві як важливі чинники запровадження ефективних механізмів захисту прав та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів, наділених владними повноваженнями, породжують необхідність модернізації нормативних приписів з метою приведення їх у відповідність до положень Основного Закону, що, на жаль, досі практично не було предметом поглибленого теоретичного опрацювання.

Видається, з огляду на те, що право на професійну правничу допомогу, будучи основним (фундаментальним), невід'ємним правом кожного, виступає дієвою гарантією реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи, забезпечення основних прав та свобод людини є важливою складовою діяльності будь-якої демократичної держав, а бажаючи стати повноправним членом світового товариства, Україна керується чинними актами міжнародного права, приєднання до яких викликає необхідність внесення істотних змін до національного законодавства, питання нагальності розроблення якісно нових та нормативно збалансованих підходів до визначення сутності, змісту та особливостей професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, а також розробки концептуальних пропозицій теоретичного та практичного характеру, яких зорієнтовано на підвищення ефективності надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, не викликає сумнівів.

1.2 Методологія дослідження феномену професійної правничої допомоги

Говорячи про методологію дослідження феномену професійної правничої допомоги, слід вказати, що з точки зору поглибленого пізнання сутності феномену професійної правничої допомоги звернення теоретичної думки до методологічних досліджень видається об'єктивно зумовленим. І в цьому аспекті слід погодитися із Д.А. Керімовим, який свого часу справедливо вказував, що нинішній стан теоретичної думки характеризується невпинно зростаючим інтересом до самої науки, виявлення закономірностей її розвитку, вивчення результатів. Таємниці науки не лежать на поверхні, розуміння їх передбачає насамперед усвідомлення того, якими закономірностями вона керується, як досягаються її результати, якими є перспективи подальшого зміцнення її могутності в оволодінні силами

природи, суспільства, людським мисленням і діяльністю. Власне необхідність розв'язання цих проблем зумовлює звернення теоретичної думки до методології. При цьому сама наука виступає вже не тільки у вигляді конкретної сукупності ідей, теорій, концепцій, а й доповнюється сукупністю прийомів, методів, засобами наукового мислення, що у своїй системній єдності й утворюють методологію. У цій якості вона являє собою комплекс історично усталених раціональних шляхів, способів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини. Усе зростаючий обсяг наукових знань підвищує вимоги до точності, строгості, логічної послідовності наукового мислення, що з необхідністю зумовлює вивчення самого пізнавального процесу. Без такого вивчення неможливо не тільки оволодіти тією величезною масою знань, які вже накопичені людством, а й здійснювати подальше, більш всебічне і поглиблене проникнення в таємниці досліджуваних об'єктів, явищ і процесів. Цій меті і служить методологія, яка є мисленням, зверненим всередину себе. Вона виступає як «зворотна логіка», завдяки якій удосконалюється пізнавальна логіка й організація дослідницького процесу, відпрацьовується її інструментарій [69, с. 8–9].

Попередньо зауважимо, враховуючи той факт, що конституційні положення обумовлюють потребу слідування міжнародним закономірностям під час їх правовживання, а право на професійну правничу допомогу не є винятком, цілком прийнятним є аналіз феномену професійної правничої допомоги за окресленими методами. Сказане дозволить визначити відповідні терміни, основи та означити перспективність майбутніх наукових розвідок і практичного втілення провідних аспектів феномену професійної правничої допомоги у контексті розбудови України як демократичної та правової держави, реально інтегрованої у міжнародну правову систему, яка орієнтується на вимоги міжнародно-правових норм і стандартів. Відтак, у логічній послідовності виникає запитання стосовно того, з урахуванням яких задач і методів сучасної юриспруденції варто вдаватися до вивчення наукової

думки та матеріалів законодавства з означеної тематики?

Втім, Ю.М. Оборотов наголосив, що нині відбувається процес утвердження нової парадигми методології юриспруденції як сталої дослідницької бази, а отже, обмеження її сферою філософії права чи загальнотеоретичної юриспруденції не може бути прийнятним. Такий всеохоплюючий (синтетичний) характер методології обумовлює її існування в системі юриспруденції як цінності, яка містить філософські, загальнотеоретичні, галузеві та інші складові [100, с. 34]. При виборі найбільш прийнятного підходу до трактування методології своєрідною вихідною точкою варто вважати терміни, яких продуковано філософією.

Найперше варто зауважити, що представниками теоретико-світоглядної науки, котра за змістом є осердяем системи загальних методів пізнання буття, методологія трактується як методичний аналіз тих методів, які використовуються задля одержання наукового знання, і тих загальних принципів, котрими скеровується наукове дослідження [176, с. 496].

За етимологічним трактуванням термін «методологія» означає «вчення про методи» [12, с. 16]. Водночас, метод (від гр. *methodos* – це шлях дослідження, теорія, вчення) – прийом, спосіб дії [192, с. 339]. Відповідно, метод виступає невід’ємним інструментом будь-якої науки, зокрема юридичної, безвідносно до предмета дослідження. Методи загальної теорії держави і права можна визначити як прийоми і способи пізнання, котрі використовує загальна теорія держави і права, її загальні та спеціальні закономірності зародження, функціонування і розвитку держави і права при вивченні відповідного предмета, іншими словами, загальних та спеціальних закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави і права, котрі висвітлюються як цілісні та взаємообумовлені соціальні інститути і поєднані з ними суспільні відносини [171, с. 11].

У своїх наукових доробках В.З. Рабінович зауважував, що методологія юридичної науки є системою підходів, методів і способів наукового вивчення, теоретичними засадами їх застосування під час дослідження

державно-правових феноменів. За його переконанням, підгрунття методології юридичної науки складають, зокрема, філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний або ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, прийняття або спростування існування об'єктивних соціальних, насамперед державно-правових, закономірностей та можливості для їх пізнання, отримання достеменних знань щодо них); загальнонаукові методи – методи, використовувані в усіх або в більшості наук (як-от, структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного; формально-логічні методи – аналіз, синтез тощо); спеціальні методи – методи, які є цілком прийнятними для вивчення предмета якоїсь однієї науки, приміром, у юриспруденції – з'ясування (тлумачення) юридичних норм, спеціальні прийоми щодо обґрунтування юридичної практики [195, с. 618].

Водночас автори навчального посібника з теорії держави і права (за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова) вважають, що методологія юридичної науки є обумовленою особливостями правової реальності цілісною та узгодженою системою способів пізнання, яка містить: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи [171, с. 33].

На думку Г.О. Дубова, методологічний підхід, виступаючи як форма органічного сполучення світоглядної філософської спрямованості з методичним інструментарієм, використовуваним у певній сфері дослідження, персоніфікує синтез найбільш ґрунтовних особливостей методу науки та є його зовнішнім вираженням [41].

Вивчення взаємодії природи, суспільства і людини здійснюється за допомогою філософських методів . Діалектичний підхід вимагає подивитися на предмет дослідження з усіх боків . Інтегративно-плюралістичний підхід до вивчення права передбачає комплексний його аналіз [11]. Зазначимо, що С. Денисов акцентував увагу на його відмінності від популярного наразі інтегративно-моністичного підходу, котрий передбачає представлення права як суперечливої системи норм, регулюючих найважливіші аспекти

людського життя, позаяк до цієї системи відносяться групи норм, які лише частково співпадають за їх змістом [35, с. 87].

Розкрити проблематику надання професійної правничої допомоги в процесі вирішення адміністративних справ системно, повно, в динаміці та взаємозв'язку її структурних складових, опрацювати закономірності перетворення інституту професійної правничої допомоги в Україні, а також зіставити аналіз спільних тенденцій надання професійної правничої допомоги в процесі вирішення адміністративних справ зі специфічними вимогами міжнародно-правових стандартів, у розрізі нашого наукового пошуку, надає можливість застосування діалектичного методу, який ґрунтується на визнанні неупередженості та певних закономірностей суспільного прогресу.

У вказаному контексті слід акцентувати увагу на позиції П.Є. Недбайла, який свого часу наголошував на тому, що засадничий підхід до мети дослідження та його спрямування, до вибору досліджуваних фактів і явищ, а також – саме це і є найголовнішим – до інтерпретації отриманих результатів дослідження, окреслюють власне філософсько-правові засади юридичної науки (втім, як і будь-якої іншої суспільної науки) [98, с. 57–59].

З огляду на сказане стосовно окреслення методології дослідження інституту професійної правничої допомоги та його ролі у становленні нового типу держави, зорієнтованої на забезпечення життєвих потреб громадян, будемо дотримуватися позиції, що дозволяє застосувати в повній мірі діалектичний підхід. Представляється, саме застосування загального світоглядного підходу сприятиме забезпеченню філософського обґрунтування дослідження.

З-поміж загальнонаукових методів дослідження було б також доречно скористатися: аналізом і синтезом; індукцією і дедукцією; спостереженням і описом; системним і формально-логічним методами тощо. Задля розкриття особливостей застосування загальнонаукових методів вбачається доцільним охарактеризувати кожен із них.

Зокрема, шляхом застосування методу аналізу представляється за можливе проаналізувати базові елементи інституту професійної правничої допомоги [59], окреслити характерологічні взаємозв'язки між ними, надати оцінку законодавчим ініціативам щодо надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, зокрема щодо запровадження приписів та рекомендацій європейських та світових стандартів. Завдяки цьому можливо знайти взаємозв'язки різних елементів механізму надання фахової правничої допомоги в процесі вирішення адміністративних справ, а також взаємозв'язки із зовнішнім середовищем, що сприяє урізноманітненню підходів до розв'язання супутніх проблем.

Використовуючи метод синтезу, можна здійснити узагальнення даних, здобутих у результаті аналізу різноманітних досліджуваних правових феноменів. Синтезуючи аналітичні дані стосовно певних аспектів надання професійної правничої допомоги в процесі вирішення адміністративних справ, матимемо змогу дістати розуміння перспектив та напрямів подальшого розвитку інституту професійної правничої допомоги, а також виробити пропозиції відносно напрямків удосконалення та практичних засад щодо підвищення якості надання професійної правничої допомоги в процесі вирішення адміністративних справ в Україні в умовах євроінтеграційних процесів.

У результаті застосування методу індукції у процесі дослідження було виявлено окремі аспекти та особливості предмета наукового пізнання, на підставі яких здійснено різнорівневе узагальнення. Окресливши окремі проблемні аспекти трансформації інституту професійної правничої допомоги в Україні в умовах євроінтеграції, можливо сформулювати системний підхід щодо його удосконалення.

Метод сходження від абстрактного до конкретного допоміг організувати найбільш оптимальну послідовність пошуку загального та специфічного в межах кожної частини предмета дисертаційної праці. Власне за поступовим вирізненням окремих аспектів інституту професійної

правничої допомоги відкривається можливість надати останнім наукову оцінку.

Мають неабияке значення також і методи спостереження та опису. Застосовуючи метод спостереження (безпосереднього або опосередкованого), можливо здобути знання щодо зовнішніх сторін об'єкта пізнання та його змістових властивостей [110, с. 34]. Як видається, споглядаючи за процесами трансформації суспільних відносин, що виникають у сфері реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні, можливо зробити висновок щодо ступеня їхньої системності, послідовності, результативності та ефективності, а також щодо дієвості використання тих чи інших методів у ході реформування та доречності подальшого перегляду деяких із них. Задля фіксування результатів спостереження застосовується метод опису. Саме завдяки використанню методу опису вдалося зафіксувати результати дослідження, тенденції розвитку та трансформації суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні.

Окремої уваги вартий системний підхід, якого скеровано на пізнання об'єкта дослідження, котрий ґрунтується на комплексі загальнонаукових методологічних вимог. З-поміж них вчені вирізняють: 1) встановлення залежності кожного окремого елемента від його місця і функцій у системі науки з урахуванням того, що характеристики цілого неможливо зводити до підсумку характеристик окремих компонентів системи; 2) дослідження ефективності функціонування системи, яка зумовлюється особливостями її окремих компонентів та структури; 3) вивчення механізму взаємодії між системою та зовнішнім середовищем; 4) пізнання характеру ієрархічності, притаманного даній системі; 5) гарантування різнобічного поліаспектного огляду системи; 6) висвітлення системи як динамічної цілісності [107, с. 33].

Таким чином, застосування системного підходу для даного дослідження є особливо актуальним, оскільки ефективність наповнення

новим змістом інституту професійної правничої допомоги з огляду на міжнародні стандарти, великою мірою залежить від вищезазначених факторів. Разом із тим, системно-структурний метод у зв'язку з методом аналізу широко застосовано під час опрацювання доктринальних досягнень із відповідної тематики, а також виявлення недоліків юридичного забезпечення професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

В.О. Котюк визнав конкретно-науковими або прикладними такі методи реформування: структурно-функціональний аналіз (системно-функціональний метод); системний метод; правове моделювання; правове прогнозування; порівняльне правознавство; статистичні і математичні прийоми; догматичний метод; історичний і логічний методи; метод сходження від конкретного до абстрактного; конкретно-соціологічні методи [80, с. 30–34].

Особливо важливим слід визнати метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого здійснено класифікацію нормативно-правових актів, які регулюють питання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. Перспективним виглядає застосування структурно-функціонального методу, який за своєю сутністю дозволяє повніше дослідити функціональні особливості трансформації інституту професійної правничої допомоги; з'ясувати існуючі підходи до цього питання та простежити його функціонально-структурні зв'язки; розглянути існуючі проекти щодо запровадження структурних змін та проаналізувати їх концептуальні переваги та недоліки щодо організаційних і правових основ реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні.

Крім того, для пізнання предмета дослідження застосовано історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний методи. Так, історико-правовий метод дозволяє виокремити передумови виникнення досліджуваного явища, визначити тенденції та перспективи його

розвитку [170, с. 21]. Застосування герменевтичного методу сприяє поглибленому вивченню окремих правових понять та дає змогу тлумачити текст правової норми на підставі внутрішнього розуміння, мовного аналізу і порівняння наукових позицій із цього питання. Логічний метод дослідження зумовив послідовність викладених суджень та умовиводів. Його застосування дало змогу сформулювати такі базові поняття, як «професійна правнича допомога», «правова допомога», «юридична допомога», «захист», «представництво», «правнича допомога», «безоплатна правнича допомога», «первинна правова допомога», «вторинна правова допомога» та інші.

Метод правового моделювання пов'язаний зі створенням моделі державного органу, закону чи інших державно-правових явищ [80, с. 30]. Застосування цього методу значно розширює можливості пізнання предмета дослідження. У результаті застосування методів правового моделювання та прогнозування стало можливим окреслення перспектив та напрямів вдосконалення та практичних засад підвищення ефективності реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу.

Застосування соціологічного методу у роботі має прояв в аналізові документів, статистичних даних щодо ефективності та якості надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, теоретичних рекомендацій щодо оцінки стану трансформаційних змін інституту професійної правничої допомоги та вартості таких новацій, наданих експертами у рамках міжнародних проектів, які реалізуються на державному рівні. Застосування цього методу, з одного боку, дозволяє з доволі високим рівнем достовірності з'ясувати рівень правової свідомості суспільства, ставлення громадян та суспільства до системи правосуддя тощо, а з іншого, – дозволяє з'ясувати недоліки її функціонування та необхідність удосконалення.

Сподіваємося, застосований в процесі дослідження методологічний інструментарій дасть змогу всебічно здійснити пізнання предмета дослідження завдяки з'ясуванню історико-теоретичних передумов, переваг та

недоліків трансформації інституту професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні, а також окреслити перспективи його удосконалення в сучасних умовах.

Отже, методологія дослідження професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин є сукупністю загальнонаукових (у тому числі системного аналізу) та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зумовлених системним підходом до дослідження інституту професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин як одиничного об'єкта та як структурного елемента механізму гарантування, утвердження, забезпечення та захисту прав, свобод та інтересів особи загалом.

Таким чином, у цій частині наукового пошуку охарактеризовано методологічний інструментарій, який дозволив всебічно здійснити пізнання предмета дослідження, з'ясувавши історико-теоретичні передумови, переваги та недоліки інституту професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин в Україні, а також окреслити перспективи його удосконалення в сучасних умовах, риси інституційності предмета пізнавального пошуку та визначено його місце з-поміж структурних елементів адміністративного процесуального права.

Висвітлено сучасні методологічні підходи до з'ясування сутності та змісту професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, використовувані вченими у вітчизняній юридичній науці для її пізнання. Наголошено на тому, що методологія містить шляхи пізнання, сукупність діалектично зумовлених і взаємозалежних прийомів, способів та методів, що використовуються для пояснення й вирішення проблем, які виникають у сферах людської життєдіяльності. З огляду на те, що методологія науки адміністративного права не є відокремленою щодо загальнонаукової методології та є різновидом останньої, для неї характерні всі загальні закономірності загальнонаукової методології. Акцентовано на тому, що методологія юриспруденції постійно розвивається та

вдосконалюється, що позитивно впливає на інтенсифікацію змін, які відбуваються не лише в законодавстві України про адміністративне судочинство та в науці адміністративного процесуального права, а й у всіх сферах суспільного життя.

У процесі детального аналізу методологію дослідження розглянуто як сукупність загальнонаукових (у тому числі системного аналізу) та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зумовлених системним підходом до дослідження феномену професійної правничої допомоги як одиничного об'єкта та як структурного елемента процесу забезпечення й реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу загалом.

Охарактеризовано методологічний інструментарій, який дав змогу всебічно здійснити пізнання предмета дослідження, з'ясувати історико-теоретичні передумови, переваги й недоліки трансформації інституту професійної правничої допомоги в Україні в умовах євроінтеграційних процесів, а також окреслити перспективи їх удосконалення в сучасних умовах.

1.3 Професійна правнича допомога: поняття та специфіка

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Конституції України, головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини [77]. При цьому, невід'ємним елементом системи забезпечення реалізації, захисту та охорони прав та свобод людини і громадянина в Україні (як у демократичній, правовій державі) є право особи на професійну правничу допомогу.

Важливо зауважити, що питання забезпечення права людини і громадянина на професійну правничу допомогу в демократично розвинутих країнах приділяють суттєву увагу. Натомість, в Україні як демократичній та правовій державі право особи на професійну правничу допомогу, якого закріплено у положеннях ст. 59 Конституції України, також відіграє провідну

роль у забезпеченні реалізації, захисті та охороні прав людини і громадянина. Зазначене право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і носить загальний характер.

Доречно наголосити, що на шляху європейського розвитку, котрий передбачає створення належних умов для життя громадян згідно з європейськими стандартами, Україною було зроблено відчутні та надзвичайно активні кроки. Зокрема, теперішній етап розбудови українського суспільства ознаменувався формуванням дієвого становлення та удосконалення інституту професійної правничої допомоги у якості визначального чинника забезпечення реалізації прав та свобод громадян та одного з вирішальних факторів розбудови громадянського суспільства.

Водночас, враховуючи те, що інститут права на професійну правничу допомогу на доктринальному рівні висвітлено не повною мірою та має низку суперечностей і розбіжностей, виникають проблеми й суперечності і на рівні нормативно-правового впорядкування, що вимагає вироблення стратегічних рішень.

Маємо констатувати, що розвиток нормативно-правового забезпечення конституційного права на професійну правничу допомогу та динамічні зміни у вказаній сфері на теперішній час дозволяють говорити про значні трансформації інституту професійної правничої допомоги, однак вказана проблематика є майже не висвітленою у публікаціях фахових видань. У зв'язку із чим з упевненістю можна говорити про те, що дослідження проблематики професійної правничої допомоги в Україні та визначення її сутнісних характеристик є не тільки актуальним для юридичної науки, а й необхідним в якості методологічної бази для подальшого вдосконалення механізмів забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Відповідно до положень ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх

прав [77]. При цьому, положеннями ст. 131² Конституції України передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [77].

Як видається, Конституція України встановлює, що саме адвокатура є компетентним органом для надання професійної правничої допомоги в Україні, а будь-які інші органи не наділені таким правом. Адже лише адвокатська діяльність базується на перевірці професійних знань, дотриманні Правил адвокатської етики, дисциплінарній відповідальності. Надаючи можливість іншим фахівцям права здійснювати захист, можна лише знизити його кваліфікованість та якість. Таким чином, тільки адвокатів наділено правом здійснювати кваліфікований захист прав та свобод людини і громадянина.

Відзначимо, що Конституційний Суд України, розглядаючи конституційне звернення громадянина Голованя Ігоря, прийшов до висновку, що у контексті положень ст. 59 Конституції України право на правничу допомогу має «кожен», що охоплює усіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. При цьому, Конституційний Суд України акцентує увагу на тому, що здійснення права на правничу допомогу засновано на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [77, ст. 21, ст. 24]. У той же час, гарантування «кожному» права на правничу допомогу в контексті ч. 2 ст. 3 та ст. 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правничою допомогою належного рівня [77]. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов та способів надання цієї допомоги. Проте, на жаль, не всі галузеві закони України містять приписи, яких спрямовано на реалізацію вказаного права, що може призвести до обмеження чи звуження

змісту та обсягу «права кожного» на професійну правничу допомогу [152]. При цьому, в абз. 3 п. 5 мотивувальної частини вказаного Рішення Конституційного суду України відзначено, що системний аналіз положень ст. 59 Конституції України та Закону України «Про адвокатуру» дає підстави для висновку, що положення ст. 131² Конституції України «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура» є однією із конституційних гарантій, а держава у такий спосіб бере на себе обов'язок забезпечувати можливість надання кваліфікованої правничої допомоги особам у правовідносинах з державними органами [152].

Разом із тим, відповідно до ст. 131² Конституції України, незалежність адвокатури гарантується. При цьому, виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, що узгоджується із положеннями ст. 59 Конституції України стосовно «права кожного» на професійну правничу допомогу [58].

Враховуючи ж положення ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність за своїм змістом визначається як незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту переважно на оплатній основі [127]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що саме адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права особи на захист від кримінального обвинувачення та представництво її інтересів у суді. У той же час, кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів.

Таким чином, саме вказівка у положеннях ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» на представництво та захист у контексті надання інших видів правової допомоги дає підставу визнати представництво та захист окремими видами правової допомоги, а їх здійснення (у сукупності із іншими видами правової допомоги) – наданням та забезпеченням правової допомоги.

У той же час, згідно положень п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [127]. Враховуючи ж зміст діяльності адвоката із розглянутих позицій надання правової допомоги, можна вказати, що адвокатом є фізична особа, яка здійснює правову допомогу як незалежну професійну діяльність.

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що відповідно до положень ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [127], адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. При цьому, документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги також є довіреність, ордер чи доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Серед іншого, договір про надання правової допомоги, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору [127].

Між тим, особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права, свободи чи інтереси якої підлягають захисту, обмовлено встановлення на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами. Так, відповідно до положень ст. 131² Конституції України, законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [77]. Вбачається,

відповідне правове регулювання щодо представництва такої особи в суді має сприяти ефективному захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Як відомо, соціальна значимість конституційного права на професійну правничу допомогу за своєю сутністю проявляється у тому, що вказане право виступає гарантією охорони, реалізації та захисту всіх інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому, говорячи про функціональний аспект реалізації права на професійну правничу допомогу у суспільстві, варто не забувати про превентивну складову, адже реалізація конституційного права на професійну правничу допомогу є не тільки основною конституційною гарантією права на доступ до правосуддя як невід'ємної складової права на судовий захист, а й превентивним засобом недопущення порушення або ж протиправного обмеження прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових чи службових осіб.

Слід поставити наголос на тому, що автори Науково-практичного коментаря до Цивільного процесуального кодексу України (за ред. Н.Ю. Голубевої) акцентують увагу на тому, що право на професійну правничу допомогу є гарантованою державою можливістю кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. При цьому, за змістом, обсягом та формами професійна правнича допомога володіє характеристиками багатоаспектності та може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Виходячи із цитованих суджень, право на професійну правничу допомогу є гарантованою Конституцією України можливістю особи отримати високоякісні правничі послуги. Видається, надати такі послуги може не будь-яка особа, а лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку [182].

Наголосимо, що автори Науково-практичного коментаря до Цивільного процесуального кодексу України (за ред. Н.Ю. Голубевої) справедливо зазначають: «конституційна реформа 2016 року запровадила в Україні так звану адвокатську монополію». І в цьому аспекті слід звернути увагу на те, що положення щодо здійснення представництва в суді виключно адвокатом застосовуються з урахуванням абз. 3 пп. 11 п. 161 Перехідних положень Конституції України, згідно з якою представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131¹, 131² Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року (абз. 2). Також представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню [182].

Говорячи ж про механізм застосування норми перехідних положень до Конституції щодо представництва органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами з 1 січня 2020 року, вчені вказують, що його роз'яснено Вищим адміністративним судом України у постанові від 13.03.2017 р. № 5 – представництво певного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування в судах здійснюється через прокурора з 30 вересня 2016 року. Якщо ж прокурор не вбачатиме, що інтереси держави вимагають захисту прав певного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, то представництво інтересів такого органу до 1 січня 2020 року можливе через будь-яку іншу особу, яка за законом має право на

надання правової допомоги. Після 1 січня 2020 року представництво інтересів такого органу в суді може здійснювати лише адвокат [120; 182].

Разом із тим, синтезувавши стійкі наукові доробки вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, можна стверджувати таке: дослідження юридичної природи правового явища «правнича допомога» є багатограним та різновекторним. У науковому просторі постійно зустрічаються думки щодо необхідності розмежування таких правових категорій як: 1) правнича допомога і юридична допомога; 2) правнича допомога і правовий захист; 3) правнича допомога і захисник, адвокат, фахівець у галузі права; 4) правнича допомога та правова допомога.

Як видається, можливість розкрити юридичну природу поняття «професійна правнича допомога» загалом дасть розмежування та з'ясування сутності зазначених понять; на теперішній час ми маємо чимало визначень та підходів до розуміння сутності понять «правова допомога», «правнича допомога» та «юридична допомога». Але їх узагальнення та структурування з урахуванням нових наукових розробок та нормативно-правових документів ще не було предметом окремого дослідження. Як видається, у науковій літературі на теперішній час існує чимало визначень та підходів до розуміння сутності понять «правова допомога», «правнича допомога» та «юридична допомога». При цьому, досі не вироблено єдиного підходу до розуміння вказаних понять, що досить ускладнює їх змістовну характеристику. І в цьому аспекті слід відмітити, що відсутність єдиного концептуального бачення відносно їх правової природи, сутності, видів та змісту на сучасному етапі державотворення стає каменем спотикання у процесі структурних реформ та трансформацій. Натомість, ми прагнемо слідувати ідеї максимальної диференціації понять, підтримуючи позицію про те, що з формально-юридичної точки зору поняття «правова допомога», «правнича допомога» та «юридична допомога» не є тотожними категоріями, кожна із них має певні особливості, які не дозволяють їх ототожнювати. Визначення ж цих особливостей є неможливим без розгляду та аналізу основних найбільш

поширених в адміністративно-правовій літературі трактувань, інтерпретацій та тлумачень таких понять як «правова допомога», «правнича допомога» та «юридична допомога». Разом із тим, слід погодитися і з позицією Ю.М. Оборотова, який вказує, що порівняння існуючих дефініцій, їх оцінка з позицій правознавства дозволить комплексно пізнати об'єкт дослідження, з'ясувати галузеві особливості та встановити можливості юридизації та зворотного теоретичного збагачення [99, с. 3].

Передусім зазначимо, що адміністративісти досить часто ототожнюють зміст понять «правова допомога» та «юридична допомога», хоча іноді й розрізняють їх.

В енциклопедичній літературі поняття правова (правнича, юридична) допомога визначається як це професійна діяльність юристів, якої спрямовано на сприяння громадянам та юридичним особам у реалізації норм права з метою покращення їх правового становища. При цьому, правова допомога передбачає, як правило, юридичне представництво та доступ до судової системи [126].

У словниковій літературі поняття «правова допомога» визначається неоднозначно та розкривається через: 1) діяльність, яка здійснюється лише на підставі договору про правову допомогу (договорів, що укладаються між державами з питань співробітництва установ юстиції (судів, органів нотаріату, прокуратури) щодо надання правової допомоги з цивільних, сімейних, кримінальних справ [193, с. 277]; 2) право на правову допомогу – одне з основних конституційних прав громадян, покликане забезпечити правовий захист прав людини в судових та інших процесах і надається кожному, хто потребує правової допомоги та звертається за нею [23, с. 682].

Водночас, у правничій літературі наявні різноманітні критерії класифікації правової допомоги. Зокрема, розрізняють такі види правової допомоги: платна і безоплатна; первинна і вторинна; судова і позасудова; залежно від галузей (у кримінальних, цивільних, сімейних, адміністративних справах тощо); за стадіями (на етапі дізнання, досудового слідства, розгляду

справи судом); за суб'єктом її надання (адвокат/інший фахівець у сфері права/законний представник/державний орган тощо); за суб'єктом реалізації права на правову допомогу; тощо.

О.А. Банчук та М.С. Демкова, поряд із критерієм матеріального становища суб'єкта отримання правової допомоги, пропонують такі критерії класифікації: 1) відмінність суб'єктів надання правової допомоги: адвокатів; фахівців у галузі права; патентних повірених; аудиторів; нотаріусів; юридичних осіб приватного права; 2) відмінність правового змісту видів правової допомоги: консультації та роз'яснення з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; представництво; виконання обов'язків захисника у процесі дізнання, досудового слідства та розгляду кримінальної справи у суді; виконання обов'язків захисника при провадженні у справах про адміністративні правопорушення; виконання обов'язків захисника при провадженні про застосування заходів примусу; 3) відмінність суб'єктів отримання, коли правова допомога надається: юридичним особам приватного права; підозрюваним, обвинуваченим, підсудним (Кримінально-процесуальний кодекс України); особам, яким завдано шкоди незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду; ветеранам війни; іноземним громадянам (міжнародні договори України про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах); особам, яким надається психіатрична допомога [10, с. 16].

Синтезувавши стійкі наукові доробки вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, Н.В. Хмелевська здійснює групування правової допомоги за сферами її надання в контексті змісту адвокатської діяльності, ґрунтуючись на законодавчому виділенні її видів, у результаті чого відмічає три основні сфери надання адвокатом правової допомоги, які мають наступний зміст: 1) захист – вид правової допомоги як адвокатської діяльності, який полягає у забезпеченні захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої

передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративні правопорушення; 2) представництво – вид правової допомоги як адвокатської діяльності, якого спрямовано на забезпечення реалізації процесуальних прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, прав та обов'язків потерпілого при розгляді справ про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 3) інші види правової допомоги – види правової допомоги як адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також сприяння їх відновленню у разі порушення [179].

Як видається, розуміння сутності поняття «правнича допомога» корелюється із наявними підходами щодо визначення кола суб'єктів її надання.

Так, наприклад, І.І Сіліч, взявши за основу коло надавачів як класифікаційний, відстоює позицію, згідно якої серед видів правової допомоги необхідно виокремлювати правову допомогу, яка надається: 1) згідно зі службовими обов'язками працівниками державних органів; 2) спеціалістами-правниками, якої спрямовано на роз'яснення положень законодавства у формі консультування, складання звернень громадян до органів держави; 3) студентами вищих юридичних навчальних закладів у юридичних клініках під безпосереднім керівництвом спеціалістів-юристів, які є викладачами цих навчальних закладів; 4) адвокатами та включає в себе весь спектр послуг правового характеру, у тому числі, захист і

представництво інтересів особи в суді; 5) фахівцями у галузі права, які не є адвокатами [158].

Разом із тим, поглиблений аналіз наукових розробок та чинного законодавства України, положення якого тим чи іншим чином стосуються проблематики надання правничої допомоги, серед суб'єктів її надання дозволяє виокремити: державні органи України (наприклад, Міністерство юстиції України, нотаріат), до компетенції яких віднесено повноваження щодо надання правничої допомоги; адвокатуру України як недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі (ст. 131² Конституції України [77]; ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [127]).

Акцентуючи свою увагу на суб'єктах надання правничої допомоги, наголосимо, А.Г. Осіпов вважає, що чинне законодавство України недостатньо чітко формулює вимоги до осіб, які можуть її надавати [105].

Так, відповідно до положень ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України, представником у суді може бути адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України. Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Разом із тим, одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [182].

Статтею 57 Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. У справах незначної складності та в інших випадках, визначених Кодексом адміністративного судочинства України, представником може бути фізична особа, яка відповідно до ч. 2 ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України має адміністративну процесуальну дієздатність. Органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. При цьому, одна й та сама особа може бути одночасно представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [72].

Представниками в господарському процесі, відповідно до положень ст. 58 Господарського процесуального кодексу України, є адвокат або законний представник. При розгляді справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених ст. 59 Господарського процесуального кодексу України. Органи та інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Разом із тим, одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [30].

Звернемо увагу на те, що відповідно до положень ст. 56 Господарського процесуального кодексу України, юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена

виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника [30].

Що ж стосується надання таких видів правової допомоги як первинна та вторинна правова допомога, маємо зауважити, що первинна правова допомога охоплює такі різновиди правових послуг, як надання правової інформації, консультування та надання додаткових роз'яснень з правових питань, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім тих, що носять процесуальний характер), а також сприяння доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Своєю чергою, вторинна правова допомога охоплює такі види правових послуг, як захист від обвинувачення, здійснення представництва інтересів осіб, котрі мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру.

У цьому аспекті не можна не відзначити, що відповідно до положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу», державна політика у сфері надання безоплатної правової допомоги базується на принципах: 1) верховенства права; 2) законності; 3) доступності безоплатної правової допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правової допомоги; 5) гарантованого державного фінансування [128].

Як вбачається, варто звернути увагу і на той факт, що відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», поняття «правова допомога» включає захист, представництво, надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення [127].

На переконання В.А. Бачиніна та В.І. Панова, правова допомога – це будь-який різновид допомоги, яку надають адвокати, на відміну від приватних юристів, що не є адвокатами (фахівці у сфері права), та юридичних осіб (юридичних фірм, юридичних компаній), котрі надають правові послуги [13, с. 50]. Як зазначає Н.В. Хмелевська, вказане автори пояснюють тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, в той час як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їхня діяльність є підприємницькою. Як видається, відповідно до наведеного підходу, фахівці у галузі права та юридичні фірми не можуть надавати правову допомогу, а займаються наданням лише правових послуг [178].

Дещо інший підхід до визначення поняття «правова допомога» пропонує А.Г. Осіпов, який визначає його як професійну діяльність юристів, які працюють в державних, громадських та приватних структурах або індивідуально, якої спрямовано на забезпечення інформованості громадян України, іноземців, осіб без громадянства про свої права, підготовку всіх документів, покликаних сприяти реалізації прав і свобод людини і громадянина, представництво громадян в усіх органах державної влади, органах місцевого самоврядування України і інших держав світу, міжнародних організаціях, а також іншу діяльність із захисту прав, свобод і законних інтересів громадян [105, с. 240].

О.А. Банчук та М.С. Демкова визначають правову допомогу як будь-які дії, котрі мають правовий зміст, здійснюються окресленими в законі суб'єктами, які мають відповідний рівень освіти, що спрямовуються на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів особи, котра звертається за допомогою, та повинні відповідати загальноновизнаним принципам щодо їхнього надання [10, с. 15]. Також автори стверджують, що «кожна особа має право на правову допомогу, зокрема на послуги правового характеру, що мають на меті реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи» [10, с. 63]. З-поміж ознак правової допомоги в даному розумінні вказані автори відзначають: наявність правового змісту в діях

(послугах); відповідність принципам; надання певними суб'єктами, які мають певний рівень освіти. Вдається можливим виділення й інших ознак, але наведені вище є визначальними, а відсутність однієї з них свідчатиме про відсутність відносин правової допомоги.

Між тим, підтримуючи ідею спрямованості правової допомоги на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їхнього відновлення в разі порушення, Н.В. Хмелевська вважає, що викладені критичні зауваження науковців щодо помилковості ототожнення правової допомоги та правових послуг варто розповсюдити і на законодавче визначення правової допомоги [178].

С.В. Ківалов характеризує правову допомогу як певні дії, можливості особи за характеристиками ознак таких дій та можливостей. Так, під правовою допомогою автор розуміє: 1) можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних виносити рішення у цивільних, адміністративних тощо справах; 2) усі витрати, понесені особою, якій надається правова допомога, у ході захисту своїх прав і, зокрема, гонорари адвокатів, судовий збір, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад; 3) звільнення від внесення застави або депозиту на покриття судових витрат [73].

Подібний підхід спостерігається і в судженнях В.Л. Федоренка, який вказує, що правова допомога покликана забезпечувати захист прав людини в судовому та інших процесах [23, с. 682]. Однак, як видається, за вказаного підходу не зовсім зрозумілим є те, чи можливо надавати правову допомогу поза межами «судового чи іншого» процесу?

У своїх дисертаційних дослідженнях А.М. Кучук та Й.І. Горінецький визначають сутність поняття «правова допомога» через приналежність її до одного з видів правоохоронної діяльності [29, с. 45; 84, с. 71–72]. Подібного трактування дотримується і В.М. Скрипнюк [161, с. 11–14]. Водночас, вказані автори акцентують увагу на тому, що правову допомогу можуть надавати лише компетентні суб'єкти.

Схожий погляд відстоює і Н.С. Юзиков, який відносить надання правової допомоги до одного з напрямків (функцій) правоохоронної діяльності [191, с. 12].

О.Г. Юшкевич зазначає, що у широкому розумінні, правова допомога – це діяльність, якої спрямовано на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів зацікавлених суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, незаборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні, – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах і потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації. Зміст правової допомоги становлять: по-перше, консультативні види правової допомоги; по-друге, представницько-захисні види [196, с. 129–132].

А.Ю. Брода, досліджуючи питання юридичної природи поняття «правова допомога в адміністративному процесі», акцентує увагу на здобутках Г.М. Резніка, сфокусованих на особистісних та кваліфікаційних вимогах до особи, яка надає правову допомогу. Так, автор визначає, що кваліфікованою відповідно до світової практики може вважатись допомога, що надається спеціалістами з права – як мінімум, особами, що мають юридичну освіту, за обов'язкового дотримання професійних стандартів та етичних норм, що підтримується професійним контролем. Поза цими стандартами й нормами юридична допомога кваліфікованою визнана бути не може. Надання кваліфікованої юридичної допомоги – публічна функція держави [19; 148, с. 25–27]. Цілком підтримуємо позицію А.Ю. Броди відносно того, що з таким поглядом важко погодитися, адже, якщо відносити можливість забезпечення особи кваліфікованим правозахисником до функції держави, то, з одного боку, можна вести мову про безоплатну правову

допомогу, яку можна віднести до публічної функції держави, з іншого боку, якщо особа не бажає користуватися державною допомогою під час призначення правозахисника, а бажає отримати правову допомогу від особи, яку вона самостійно обрала, то в цьому випадку неправильним буде говорити про віднесення функції з надання правової допомоги до публічної функції держави. Skorистуватися чи ні такою можливістю є правом особи, яка потребує правової допомоги [19; 61].

I.I. Сіліч стверджує, що в широкому аспекті правова допомога представляє собою діяльність осіб, які отримали спеціальну юридичну освіту, направлену на сприяння щодо осмислення та ознайомлення з правовими настановами, якими регламентуються різні аспекти життя суспільства і держави, відповідні права і свободи громадян, а також надання допомоги в реалізації цих прав і свобод у формі консультування, роз'яснення положень законодавства та складання відповідних документів. Надання такої допомоги може здійснюватися також у процесі реалізації функціональних обов'язків окремих категорій фахівців-юристів. У вузькому аспекті правова допомога – це діяльність, котра здійснюється чітко визначеним колом вповноважених суб'єктів, якої спрямовано на захист і представництво інтересів осіб у конкретній юридичній справі та оформлено відповідно до вимог законодавства [158, с. 129–130]. Разом із тим, Н.В. Хмелевська відстоює позицію щодо того, що пов'язувати відмінність аспектів розуміння правової допомоги лише з колом діяльності осіб, які її надають, недоцільно [178].

У розрізі попередньо згаданого підходу, В.Т. Комзюк наголошує на тому, що в широкому розумінні правова допомога – це діяльність, якої скеровано на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів заінтересованих суб'єктів, здійснювана уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, що стосується застосування правових норм; у вузькому розумінні – йдеться про правові заходи, здійснювані уповноваженими суб'єктами, яких скеровано на

конкретну особу, котра перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги, що мають на меті правильну орієнтацію в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що зумовлює поліпшення її життєдіяльності та соціальної адаптації [76].

Поза тим, вартою уваги представляється позиція тих дослідників, котрі стверджують про фактично потрійну систему правової допомоги. Так, Н.В. Хмелевська пропонує виділяти систему правової допомоги, в основу якої покладено Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [127] та «Про нотаріат» [140], систему правових послуг, заснованої на нормах Цивільного кодексу України [181], та систему соціально-юридичних послуг, надаваних відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [142; 179, с. 146]. Подібне бачення можна зустріти і в розробках С.В. Ківалова, Є.О. Харитонова, А.І. Харитонові [71, с. 73; 73, с. 71–72].

Цілком погоджуємося з позицією А.Ю. Броди, відповідно до якої сфера надання правової допомоги не може бути обмежена цими трьома елементами системи. Право отримання правової допомоги виникає там, де виникає необхідність захисту прав та інтересів особи, які на її думку є порушеними. Водночас, автор вказує, що поряд із окресленими трьома складовими системи правової допомоги, В.К. Матвійчук та І.А. Хар вирізняють ще й четверту – правові послуги за формою (способом) їх надання [96, с. 212]. Поміж іншим, додати до вказаного переліку складових системи правової допомоги міжнародно-правові акти, яких ратифіковано Україною, Конституцію України, Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Закон України «Про безоплатну правову допомогу», а також низку відомчих нормативно-правових актів, пропонує Г.Б. Анікеев [19].

Взявши за основу систему законодавства, що складається з актів, які мають різну юридичну силу, А.Ю. Брода пропонує визначати такі особливості правової допомоги: правова допомога надається в кожній, без винятку, сфері як публічного, так і приватного права, що відображено в

відповідних нормах, а також на міжнародному рівні, надання якої урегульовано відповідними міжнародно-правовими договорами; правова допомога виражається через надання відповідних юридичних послуг : консультування, захист прав та інтересів, представництво, складення відповідних процесуальних документів тощо; може бути первинною і вторинною; може надаватися як на платній, так і на безоплатній основі [19, с. 84].

З огляду на наведені визначення та на підставі аналізу юридичної природи поняття «правова допомога в адміністративному процесі», здійсненого А.Ю. Бродою, можна виокремити такі найбільш поширені підходи до визначення сутності поняття «правова допомога»: правова допомога – це допомога, яка надається лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами; правова допомога – це будь-який вид допомоги, за винятками захисту особи від обвинувачення в кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до останнього; правова допомога – це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах, визначених законом, та суб'єктам, передбаченим у законі. За критерієм платності (безоплатності) відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положеннями Цивільного кодексу України; правова допомога – це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги. Вказане пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, тоді як фахівці в галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їхня діяльність є підприємницькою. Відповідно до двох останніх підходів, фахівці в галузі права та юридичні фірми не можуть надавати правову допомогу, а займаються наданням лише правових послуг [10, с. 8–9; 19].

Слід вказати, що своє законодавче визначення термін «правова допомога» отримав з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. При цьому, правові послуги трактуються як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Разом із тим, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» досить вільно оперує поняттям «безоплатна правова допомога», під яким розуміється правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Водночас у вказаному законі також викладено не тільки зміст права на безоплатну правову допомогу, а й порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги [128].

Поряд із цим, із позиції А.Ю. Броди, правова допомога – це вид юридичної допомоги, яка надається відповідним суб'єктом (адвокатом, фахівцем в галузі права) будь-якій особі, яка перебуває під юрисдикцією України та потребує забезпечення реалізації своїх прав і свобод, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [19, с. 85].

І в цьому аспекті слід акцентувати увагу на тому, що загалом у національних літературних джерелах також зустрічається поняття «юридична допомога», яке тлумачиться як вид професійної соціальної діяльності, сукупність заходів щодо надання на платній або безоплатній основі

відповідних правових послуг громадянам, службовим особам, організаціям, підприємствам, установам тощо. При цьому, юридична допомога має на меті їх правильну орієнтацію у чинному законодавстві, різноманітних правових ситуаціях, захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у судах та інших органах державної влади та місцевого самоврядування, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності й правопорядку [194].

Слід акцентувати увагу на тому, що у лінгвістичному розумінні «юридичний», що, як відомо, походить від латинського «судовий», розкривається як «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; правничий, правознавчий; має офіційне право на що-небудь» [24, с. 1644].

На переконання О.В. Негодченка, юридична допомога становить елемент механізму організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини, який є динамічною системою правових та організаційних складових, дію та взаємодію яких спрямовано на запобігання порушенням прав і свобод людини або на їх відновлення у випадку порушення. Поряд із юридичною допомогою до складників такого механізму автор відносить також: 1) охорону прав і 2) захист прав [97, с. 13].

Як підвид правової допомоги юридичну допомогу виділяє О.В. Крушніцька, яка вказує, що «...реалізація конституційного права на захист має бути зосереджена саме на праві на правничу допомогу, а не, наприклад, на юридичну, оскільки юридична допомога виступає тільки підвидом правової допомоги...» [82, с. 98].

У сучасній правовій науці існує ще декілька досить поширених варіантів визначення поняття «юридична допомога». Наприклад, В.В. Головченко та В.С. Ковальський розтлумачують юридичну допомогу як сукупність заходів з надання правових послуг юридичним і фізичним особам, які мають на меті їхню коректну юридичну орієнтацію в різноманітних правових ситуаціях [28, с. 191].

Серед іншого, юридична допомога – аргументована законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизована правознавчим змістом допомога, якої спрямовано на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи. Як видається, вказане формулювання до юридичної допомоги відносить не будь-яку допомогу, а лише ту, що має нормативний характер, тобто для надання якої існує та ідентифікована надавачем законодавча підстава. У той же час, правова допомога – не визначена законодавством, це природне право людини, яке забезпечує її право на гідність. За вказаного підходу автори наголошують, що правова допомога є більш широким, а юридична допомога (чи сукупність її видів) – вузьким поняттям: правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Таким чином, визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги, говоримо про ціле та частину [82, с. 99]. Вказана позиція, звісно, має право на існування.

М.В. Удод та Ю.Г. Рябчиць відстоюють позицію щодо дуалізму у визначенні понять «правова допомога» та «юридична допомога» у вітчизняному законодавстві. Так, на думку авторів, через те, що в законодавстві України існує дуалізм у визначенні поняття правової та юридичної допомоги, можна зробити висновок, що вказані терміни вживаються законодавцем як синоніми [173, с. 505]. У зв'язку з цим для приведення законодавства у відповідність до Конституції України, а також щоб уникнути плутанини при з'ясуванні змісту термінів, науковці пропонують уживати те поняття, яке зазначене у Конституції України.

Однак з такою думкою не можна погодитися безумовно, адже, як видається, за наявності тісного взаємозв'язку, вказані категорії не є тотожними чи синонімічними одна одній.

Говорячи про термін «правнича допомога», слід вказати на авторське визначення поняття «правнича допомога», якого надано О.В. Крушніцькою. Під «правничою допомогою» О.В. Крушніцька розуміє багатоаспектну

діяльність правників, якої спрямовано на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення юридично визначених засобів, що включають юридичні консультації та роз'яснення прав і процедур їх реалізації, допомогу в складанні й поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціювання та участі у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, оцінку належності, достовірності та допустимості доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням [82, с. 100].

У науковій літературі існує думка, згідно якої право на правничу допомогу треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі та формах, яких вона того потребує [182].

На законодавчому ж рівні термін «правнича допомога» вперше з'явився у положеннях Конституції України 30 вересня 2016 року. При цьому, конституційним правом на професійну правничу допомогу було редакційно замінено право на правову допомогу. Як вірно вказує М.В. Єрмаков, аналіз вказаних змін свідчить не про бажання законодавця звузити чи розширити зміст права на правову допомогу, а про його прагнення привести термінологію у відповідність до стандартів української мови, які визначають, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, який позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більш того, право на професійну правничу допомогу – це гарантована

Конституцією України можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Між тим, запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги [44].

Таким чином, відповідно до вказаних нововведень, інститут права на правову допомогу почав суттєво змінюватися, розпочався процес удосконалення вже існуючої системи надання правової допомоги шляхом створення дієвого механізму реалізації вказаного права з метою забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Адже, як свідчить практика, лише наявності норми щодо реалізації права на захист у положеннях законодавства недостатньо. Необхідним є системний підхід та послідовність не тільки у запровадженні термінографічної практики, а й у цілому механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Зауважимо, що вищевказані зміни також заклали підґрунтя для продовження реформування інституту адвокатури через започаткування в Україні єдиної самокерованої правничої професії, що слугуватиме втіленню верховенства права.

Принагідно, звертаємо увагу на те, що аналіз положень ч. 1 ст. 131² Конституції України у системному зв'язку із положеннями ст. 59 Конституції України дає змогу зробити висновок про позитивний обов'язок держави, який полягає у гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом.

Важливо звернути увагу й на те, що відповідно до положень ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України, учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. При цьому, представництво в

суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Разом із тим, безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги [72].

Окремо варто зауважити на тому, аналіз норм чинного законодавства, з урахуванням усіх змін, дає змогу констатувати, що поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Адже надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом.

Таким чином, аналіз сталих наукових доробок та законодавчих норм дозволяє навести власне бачення категорії «професійна правнича допомога» в адміністративному судочинстві, під яким пропонуємо розуміти професійну, адресну, орієнтовану допомогу, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту своїх прав і свобод, їх відновлення у разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації на підставі прийнятих ним рішень, дій чи бездіяльності під час реалізації своїх владних повноважень.

Маємо констатувати, що Конституція України не розкриває і не може розкривати всіх механізмів захисту прав людини та громадянина, крім вказівки на захист прав та інтересів у судовому порядку при забезпеченні права на професійну правничу допомогу шляхом здійснення виключно адвокатом представництва іншої особи у суді, а також захисту від кримінального обвинувачення. Але й цього достатньо, щоб побачити, що на адвокатуру держава поклала відповідальну місію забезпечення населення професійною правничою допомогою, а обвинуваченого – професійним захистом.

Наостанок відзначимо позицію О.В. Крушніцької, яка вказує, що за законами формальної логіки, конституційні категорії «професійна правнича

допомога» та «правова допомога» слід вважати синонімічними. Разом із тим, на теперішній час законодавець все ж таки розмежовує терміни «правова» і «правнича» (або юридична) допомога саме залежно від суб'єкта надання допомоги. Між тим, зважаючи на те, що у положеннях Конституції України задекларований термін «професійна правнича допомога», доречним видається закріплення і в інших законодавчих актах поняття «правнича допомога», яке, як вбачається, охоплює всю систему та види юридичної допомоги [82].

В цілому, проаналізувавши викладене, можна зробити висновок, що на теперішній час значні трансформації правових інститутів стають все більш помітними. Разом із тим, виходячи зі змісту сучасних наукових підходів та проведеного аналізу нормативно-правового забезпечення, незважаючи на прагнення законодавця слідувати ідеї максимальної диференціації понять, в українському законодавстві досі спостерігається застосування таких термінів як правова допомога, юридична допомога, правнича допомога, захист, безоплатна допомога, первинна та вторинна правова допомога без належного їх розмежування.

Взагалі ж, досі залишається відкритим питання відповідності положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» положенням Конституції України стосовно професійної правничої допомоги. Адже Конституція України закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, у той час як профільний закон, яким керуються адвокати, передбачає надання адвокатом саме правової допомоги. Таким чином, виникає колізія, яка лежить у площині того, що право на професійну правничу допомогу є, а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», котрим керуються професійні правники (адвокати), взагалі не передбачає такого словосполучення. Як результат – досі чекаємо на законотворчість парламентарів, користуючись дотепер не до кінця імплементованою нормою щодо правничої допомоги.

Однак розвиток та становлення незалежної професійної правничої допомоги триває. Видається, подальший динамічний розвиток вказаного спрямування можливо гарантувати лише через удосконалення відповідного нормативно-правового поля, яке має чітко врегульовувати питання розмежування таких категорій як правова допомога, юридична допомога, правнича допомога. І хоча у наукових колах є як прихильники, так і противники запровадження нових термінів, важливість забезпечення прав та свобод людини і громадянина, з одного боку, та необхідність підвищення ефективності організації та функціонування інституту професійної правничої допомоги – з іншого, опосередковують потребу здійснення подальших наукових досліджень.

Таким чином, у цьому підрозділі з позиції системного підходу здійснено юридичний аналіз правових понять «професійна правнича допомога», «правова допомога», «юридична допомога», «захист», «представництво», «правнича допомога», «безоплатна правнича допомога», «первинна правова допомога», «вторинна правова допомога», встановлено їх взаємозв'язок, визначено сутнісні характеристики, а також виявлено спільні й відмінні риси задля усунення суперечностей під час використання в законотворчій діяльності.

Констатовано, що, незважаючи на прагнення законодавця дотримуватися ідеї максимальної диференціації понять, в українському законодавстві досі спостерігається застосування таких термінів, як «правова допомога», «юридична допомога», «правнича допомога», «захист», «безоплатна допомога», «первинна правова допомога» та «вторинна правова допомога», без належного їх розмежування.

Підкреслено той факт, що Конституція України не розкриває та не може розкривати всі механізми захисту прав людини і громадянина, крім вказівки на захист прав та інтересів у судовому порядку в разі забезпечення права на професійну правничу допомогу шляхом здійснення виключно адвокатом представництва іншої особи в суді, а також захисту від

кримінального обвинувачення. Однак і цього досить, щоб побачити, що відповідальну місію забезпечення населення професійною правничою допомогою держава поклала на адвокатуру.

1.4 Правові засади надання професійної правничої допомоги

Видається, професійне представництво в суді створює рівні умови та сприяє довірі до державних інституцій загалом, а також вірі в справедливість системи правосуддя зі сторони суспільства, зокрема. При цьому, професійна правнича допомога у сучасній правовій системі має стати одним із основних фундаментальних засобів, адже її роль є надзвичайно важливою для розвитку ефективних механізмів впровадження демократії. При цьому, досить поширеним на сучасному етапі розвитку України як правової держави є питання правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Адже право на професійну правничу допомогу, якого закріплено на конституційному рівні у положеннях ст. 59 Конституції України [77], є необхідним елементом механізму забезпечення прав, свобод та інтересів особи. Разом із тим, гарантування та забезпечення права на професійну правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й однією зі стратегічних цілей, яких обумовлено реалізацією взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань.

Відповідно ж до сучасних суспільних очікувань та міжнародних (європейських) стандартів, виходячи з демократичних принципів справедливості і верховенства права, існує нагальна необхідність впровадження в законодавчі (нормативно-правові) акти України відповідних (належних) законодавчих ініціатив, які регулюють питання порядку організації та здійснення адвокатської діяльності в Україні та стосуються специфіки професійної діяльності адвокатів в Україні. Крім того, варто зазначити, що у зв'язку з проведенням системних реформ в Україні (практично в усіх ключових напрямках життя держави), включаючи

реформування української судової системи, інститут правової допомоги на теперішній час зазнає певних суттєвих змін, зокрема, на конституційному рівні [5, с. 347].

Одночасно, дослідження (правовий аналіз) питання про правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні під час здійснення адміністративного судочинства є актуальним, важливим та доцільним. Адже сфера надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ має свою специфіку, що відображається у межах національного правового регулювання. Враховуючи ж той факт, що сфера надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ виходить за межі держави, адже її безпосередньо спрямовано на забезпечення реалізації, захисту та охорони прав, свобод та інтересів особи, вбачається, необхідним є дослідження як національних, так і міжнародних джерел її правового регулювання, що обумовлює актуальність теоретичного обґрунтування правових засад надання професійної правничої допомоги в Україні під час здійснення адміністративного судочинства, реалізації гарантій держави у здійсненні права на захист прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [60].

Професійна правнича допомога у процесі вирішення адміністративних справ є професійною, адресною, орієнтованою допомогою, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод цієї сторони, їх відновлення в разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації. При цьому, говорячи про правові засади (основи) надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, зазначимо: 1) етимологічний зміст поняття «основа» полягає в такому: а) те, на чому щонебудь ґрунтується; б) головна складова частина чого-небудь; в) найважливіша частина змісту чого-небудь [168]; 2) правові засади (основи) є сукупністю правових норм та заходів, які регулюють відповідні суспільні відносини [42, с. 343; 66]; 3) правові засади (основи) є відправною точкою та

механізмом забезпечення відповідних суспільних відносин [135]. Таким чином, вбачається, правові засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин можна тлумачити як сукупність правових норм, які мають вираження в системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у процесі здійснення адміністративного судочинства в Україні.

Як вказують Н.З. Рогатинська та В. Малайна, забезпечення права на професійну правничу допомогу регулюється значним переліком нормативних актів, серед яких: Конституція України; рішення Конституційного суду України; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рішення Європейського суду з прав людини; інші нормативно-правові акти (кодекси, закони, підзаконні акти) [156, с. 150–151].

На думку Т.В. Курило, нормативно-правові акти, якими врегульовано порядок організації та здійснення адвокатської діяльності можна виокремити в три підгрупи: 1) закони України (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правову допомогу», «Закон України про Вищу раду правосуддя». До цієї групи належить і Конституція України як основне джерело національного законодавства та міжнародно-правові акти, які є частиною законодавства України); 2) підзаконні нормативно-правові акти (Правила адвокатської етики, які затверджено Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р., тощо); 3) корпоративні або локальні нормативно-правові акти (статути адвокатських об'єднань, адвокатських бюро) [83, с. 85]. Видається, зазначений поділ нормативно-правових актів, яких закладено в основу діяльності адвоката як суб'єкта надання професійної правничої допомоги, є слушним як із теоретико-правових позицій, так і з практичного погляду.

Між тим, правові норми, які визначають засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, варто класифікувати за такими критеріями: 1) рівень правової фіксації –

національні та міжнародні; 2) залежно від їх закріплення у відмінних джерелах адміністративного права – шляхом виокремлення національних джерел (Конституція України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти), міжнародних джерел (міжнародні договори, акти органів міжнародних організацій тощо), судових рішень (рішення Конституційного суду України, Верховного Суду України, Європейського Суду з прав людини) [3, с. 45]; 3) за предметом правового регулювання – які регламентують сферу надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ та якими унормовано компетенцію адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Слід зазначити, що класифікації правових засад надання професійної правничої допомоги мають теоретичний характер, який прямо не впливає на правозастосування. Однак систематизація правових засад надання професійної правничої допомоги є необхідною при дослідженні питань надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин задля виявлення як специфіки порядку реалізації права на професійну правничу допомогу у межах адміністративного судочинства, так і наявних у ньому пробілів.

Використання комбінованого підходу до градації правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ надає можливість вирізняти: 1) національні формалізовані правові засади (як сукупність правових норм, включених до положень Конституції України, законів України, підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано якісно-змістовні характеристики сфери надання професійної правничої допомоги в Україні, з одного боку, та діяльність адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги – з іншого); 2) міжнародні правові засади, якими врегульовано якісно-змістовні характеристики сфери надання професійної правничої допомоги та діяльність суб'єктів надання професійної правничої допомоги.

Первинно звернемо увагу на базові положення Конституції України, які є висхідними основами гарантування прав, свобод та інтересів особи щодо вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, а також оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності:

1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3);

2) органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених законом межах і відповідно до законів України (ст. 6);

3) звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8);

4) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19);

5) конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22);

6) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч.ч. 1–2 ст. 24);

7) права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55);

8) гарантовано право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59) [77].

Крім того, на конституційному рівні закладено основоположні засади здійснення в Україні правосуддя, а також надання професійної правничої допомоги, а саме:

1) правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення (ст. 124);

2) судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (ст. 125);

3) суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення (ст. 123);

4) для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні

визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ст. 131²) тощо [77].

Щодо законів України, в яких містяться норми, які регулюють питання надання професійної правничої допомоги в Україні, то їх доцільно класифікувати в залежності від спрямованості:

1) профільний закон, яким є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні. При цьому, п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Разом із тим, відповідно до положень п. 4 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону, договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору. У той же час, у п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено поняття «інші види правової допомоги», під якими законодавець розуміє види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації

прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення [127];

2) Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 06.06.2016 р., ст. 10 якого передбачено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. При цьому, для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом. У той же час, витрати учасників судового процесу на професійну правничу допомогу відшкодовуються в порядку, визначеному законом [143];

3) Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI, положення якого визначають зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги тощо. Слід зазначити, що до прийняття вказаного Закону України у державі впродовж тривалого часу не було механізму реалізації права на правову допомогу.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. При цьому, правові послуги трактуються як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі

допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [128].

І в цьому аспекті слід акцентувати увагу на тому, що розвиток системи безоплатної правової допомоги був одним із пріоритетів Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік, Національної стратегії у сфері захисту прав людини [79], а також Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [167];

4) Кодекс адміністративного судочинства України, окремі положення якого регулюють питання надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді. Так, відповідно до положень ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України, учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. При цьому, представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Разом із тим, безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги. Крім того, ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України врегульовано питання витрат на професійну правничу допомогу: витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката [72];

5) Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, серед іншого, має право при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [74, ст. 268]. Разом із тим, користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової

допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, має право і потерпілий [74, ст.ст. 269–270].

Окрему роль у системі правового забезпечення надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ відіграють підзаконні нормативно-правові акти, серед яких: Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади тощо. Прикладом може слугувати підзаконний нормативно-правовий акт, якого спрямовано на удосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні – Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24.03. 2021 р., одним із пріоритетів якого став розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні [139].

У контексті наведеного слід вказати, що станом на теперішній час чинним є Указ Президента України «Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні» від 09.06. 2006 р., яким закладено підвалини формування та функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні. Вказаним документом встановлюються загальні принципи формування і функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні, а також повного або часткового фінансування правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету, а основною метою є створення засад для впровадження державної системи доступної та якісної правової допомоги, яка б відповідала потребам суспільства. Поряд із цим, основними завданнями Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні стало: 1) створення взаємопов'язаних складових системи – первинної та вторинної безоплатної правової допомоги; 2) забезпечення належного рівня та оптимального порядку оплати правової допомоги за рахунок державного бюджету; 3) встановлення чітких критеріїв доступу осіб до безоплатної правової допомоги; 4) створення ефективної моделі управління системою безоплатної правової допомоги та її фінансування [137].

Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, якою визначено основні положення (основоположні засади) та представлено ключові напрями судової реформи в Україні, реалізація якої, серед іншого, передбачає: 1) практичне ефективне забезпечення і посилення професійних прав адвоката, а також його відповідальності перед клієнтом; 2) підвищення рівня професійної підготовки адвокатів; 3) посилення правових гарантій здійснення адвокатської діяльності; 4) забезпечення реальної доступності безоплатної професійної правничої (правової) допомоги (на професійній незалежній основі) [167].

Повноваження та порядок діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги встановлюються Положенням, якого затверджує Міністерство юстиції України [128]. При цьому, основними завдання центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги є: 1) підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво); 2) надання безоплатної первинної правової допомоги і безоплатної вторинної правової допомоги; 3) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України [132].

Відзначимо, що поряд із національним рівнем правового регулювання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, доцільно звернути увагу й на міжнародний рівень. Так, право на професійну правничу допомогу закріплене в Загальній декларації прав людини від 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року як базових документів, які містять універсальні стандарти прав людини [95, с. 279].

Заслуговує на увагу в указаному контексті також п. 5 ч. I Додатка до Резолюції (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи (щодо юридичної допомоги та консультації) від 02.03.1978 року [149], яким означено та зафіксовано, що

юридична (юридична, правнича) допомога повсякчас повинна здійснюватися особою, котру наділено правом практикувати як адвокат, відповідно до правових (юридичних) норм відповідної (конкретної) держави. Натомість у Додатку до Резолюції вказано, що правничу допомогу можуть надавати як адвокати, так і інші особи, які не є адвокатами; участь адвоката можлива як у випадку, коли система правничої (юридичної) допомоги передбачає це, так і у випадку, коли: 1) сторони повинні бути представлені адвокатом у судовому органі конкретної держави відповідно до закону такої держави; 2) наявна констатація з боку органу, правомочного розглядати питання щодо надання правничої (правової) допомоги, факту, що послуги адвоката є необхідними, враховуючи конкретні (специфічні) обставини справи [149].

І в цьому аспекті окремо варто звернути увагу на позицію С. Антонюка, який вказує, що враховуючи положення (п. 5 ч. I Додатку до Резолюції (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи (про юридичну допомогу та консультації) від 02.03.1978 року [149]) та приклади європейських країн у цьому напрямі, доцільно зазначити, що адаптація законодавства України в частині надання професійної правничої допомоги клієнту стосовно виключного процесуального представництва осіб адвокатом у суді є правильним, позитивним кроком. Як вказує автор, ключовим питанням залишається якість правничої (правової) допомоги. Звідси очевидно, що в основу впровадження і реалізації цього положення (в практичній площині) має бути покладено принцип професіоналізму адвокатської діяльності як засади надання професійної (кваліфікованої) правничої (правової) допомоги адвокатом [5, с. 349].

Базові, вагомі та значущі європейські стандарти професійної діяльності (професійних функцій) адвокатів викладено у положеннях Кодексу поведінки європейських адвокатів, якими чітко окреслено норми надання різних видів правничої (правової) допомоги адвокатом, включаючи правничу допомогу у вигляді окремих порад та/або консультацій, які ґрунтуються, зокрема, на дотриманні: 1) принципів здійснення адвокатської діяльності – незалежності,

довіри, поваги та особистої порядності та конфіденційності й адвокатської таємниці; 2) системи правил поведінки адвокатів у суді й етики взаємовідносин між адвокатом, судом і клієнтом. Водночас, передбачено також сукупність питань стосовно врегулювання розмірів та виплат адвокатських гонорарів тощо [1; 5].

Окремо слід зазначити, що відповідно до Основних положень щодо ролі адвокатів, адвокати, будучи важливими учасниками у системі здійснення правосуддя, мусять постійно дбати про честь, гідність та ділову репутацію своєї правничої професії [108].

Деякі принципові засади професійної діяльності адвокатів, які варті уваги й підтримки, закріплено також і в положеннях міжнародних документів – «Основних принципів, що стосуються ролі юристів» від 07.09.1990 року та «Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства» від 01.10.1988 року [50].

Варто також звернути увагу на положення Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, досліджуючи які С. Антонюк зазначає: «... адвокату у будь-якому правовому суспільстві відведена особлива роль і його призначення (діяльність) не обмежено сумлінним професійним виконанням свого обов'язку відповідно до закону (або в рамках закону) і за допомогою закону. Адвокат має: 1) діяти (професійно) в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих (клієнтів), чії права і свободи йому довірено захищати; 2) від імені клієнтів виступати в суді, а також надавати їм (клієнтам) юридичну (правничу, правову) допомогу у вигляді порад і/або консультацій. Водночас вказаним Кодексом врегульовано низку питань щодо принципів адвокатської діяльності – професійної діяльності адвоката, що стосуються незалежності, довіри і особистої порядності та конфіденційності, включаючи його взаємини з клієнтом, з урахуванням неприпустимих дій і відповідальності адвоката, його особистої реклами адвоката тощо» [5; 50].

Видається, удосконалення вітчизняного законодавства, положеннями якого врегульовано питання надання професійної правничої допомоги, особливо в аспекті створення дієвого (практичного) організаційно-правового механізму надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, повинно відбуватися шляхом запозичення позитивного зарубіжного досвіду та впровадження тих найкращих світових апробованих практик, які гармонізують із висхідними доктринальними та нормативними засадами вітчизняного процесуального права.

Серед іншого, заслуговують на увагу рішення судових установ, які деталізують вирішення окремих питань надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин. Наприклад, Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 року у справі № 910/20852/20 [113], Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.03.2021 року у справі № 905/717/20 [117], Постанова Верховного Суду у справі № 916/2087/18 від 31.03.2021 [119], Постанова Верховного суду України від 20.07.2021 року у справі № 922/2604/20 в частині стягнення витрат на професійну правничу допомогу.

Говорячи про специфіку рішень Конституційного Суду України, мета яких полягає не у здійсненні правосуддя, а, як визначено ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», у вирішенні питань стосовно конституційності законів України та інших правових актів, здійсненні офіційного тлумачення Конституції України, наданні висновків щодо відповідності Конституції України міжнародних договорів [136], також слід звернути увагу на їх значимість як правової засади надання професійної правничої допомоги.

Так, аналізуючи висновки, яких було зроблено Конституційним Судом України у рішенні Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р. у справі за конституційним зверненням громадянина Геннадія Івановича Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59

Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Л.К. Байрачна та К.С. Тільна акцентують увагу на тому, що Конституційний Суд України зауважив, що положення «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» слід розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного у захисті від обвинувачення й особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, котра є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист. Щодо ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура», – це одна із конституційних гарантій, яка надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката – особу, котра має право на заняття адвокатською діяльністю [8; 151].

Наступне офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України Конституційний Суд України надав 30.09.2009 р. у рішенні по справі за зверненням громадянина І.В. Голованя, яке стосувалося питання, чи має громадянин право на правову допомогу адвоката під час допиту його як свідка або у разі виклику для надання пояснень до державних органів і чи є це право однією з конституційних гарантій, що надає громадянину можливість вільно обирати своїм представником або захисником у будь-яких державних органах адвоката – особу, котра має свідоцтво про право займатися адвокатською діяльністю. За результатами розгляду справи Конституційний Суд України зазначив, що під поняттям «кожен» слід

розуміти всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, котрі перебувають на території України. Крім того, ця юридична норма закріплює гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин із державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі та формах, як вона того потребує.

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є однією з юридичних (правових) гарантій реалізації, захисту й охорони інших прав і свобод людини та громадянина, і в цьому полягає його соціальна значущість. Це право не може бути обмежено (ст. 64 Конституції України [77]), воно є нормою прямої дії й у випадках, коли це право не передбачене іншими нормативно-правовими актами, повинне гарантуватися особі, бо Конституція України має найвищу юридичну силу. Положення ч. 2 ст. 59 Конституції України «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах із цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи у статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [8; 152].

Як слушно зазначають В.Е. Беляневич, Л.К. Байрачна та К.С. Тільна, вказані два рішення Конституційного Суду України у сукупності ґрунтуються на кількох правових ідеях, що визначили на певний період правову політику держави у питанні про надання правової допомоги, а саме: держава не обмежує особу у виборі захисника своїх прав лише адвокатами, особа має право звертатися до інших осіб, в тому числі фахівців у галузі права, якщо закон не встановлює для цих осіб обмежень; через законодавство

про адвокатуру та безоплатну правову допомогу держава реалізує конституційну гарантію права особи на отримання правової допомоги на професійному рівні; відсутність спеціального законодавства щодо надання правової допомоги іншими, крім адвокатів особами, означає, що держава не встановлює обмежень отримувати правову допомогу від осіб, які не є адвокатами, але й не заохочує до цього [8; 15].

Крім того, Л.К. Байрачна та К.С. Тільна вказують, що навіть за умови існування офіційних тлумачень Конституційного Суду України ст. 59 Конституції України, появи Закону України «Про безоплатну правову допомогу», на практиці виникали певні суперечності щодо питань обрання суб'єкта надання правової допомоги та відшкодування судових витрат за надані послуги, про що свідчить звернення приватного малого підприємства – фірми «Максима» – до Конституційного Суду України в 2013 р., яке стосувалося питання неоднозначного застосування ч. 1 ст. 59 Конституції України щодо права кожного на правову допомогу та на вільний вибір захисника своїх прав, що має наслідком відмову у відшкодуванні в господарському суді судових витрат на юридичні послуги, надані не адвокатом, а іншим фахівцем у галузі права, і призвело до порушення конституційного права на правову допомогу й обмеження конституційного права на вільний вибір захисника [8; 60].

Показово, що Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що за контекстом ст. 59 Конституції України, до складу судових витрат на юридичні послуги, котрі підлягають відшкодуванню юридичній особі в господарському судочинстві, відносяться суми, яких було сплачено такою особою, якщо інше не передбачено законом, виключно за адвокатські послуги [153].

Як видається, для сфери надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ показовим є Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо

відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31.10.2019 року № 4-в/2019, який поставив крапку у судовій полеміці. Так, розглядаючи вказане питання, Конституційний Суд України дійшов висновку: «Ст. 131² викласти в такій редакції: «Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації та діяльності адвокатури і здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення». Також у пп. 2.2.1 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Висновку Конституційний Суд України зазначає: «Поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом. З аналізу ч. 1 ст. 131² Конституції України у системному зв'язку зі ст. 59 впливає позитивний обов'язок держави, який полягає у гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом» [25].

Водночас, у Пояснювальній записці до Проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» йдеться про те, що право на професійну правничу допомогу є гарантованою Основним Законом держави можливістю особи одержати високоякісні правничі послуги, котрі може забезпечити лише професійний адвокат, котрий пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Підсумовуючи сказане, слід погодитися з позицією тих авторів, які зазначають, що запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники.

Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги [8].

Зазначимо, що Венеціанська комісія в п. 11 проміжного висновку «Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя» від 24.07.2015 р. № 803/2015 чітко вказала: «пропонується уточнити, що право, гарантоване статтею 59, стосується «професійної» правничої допомоги, тобто представництва практикуючим адвокатом. Це роз'яснення є позитивним» [8; 190].

Сказане дозволяє підтримати позицію фахівців, які вказують, що полеміка стосовно права на правову допомогу тривала досить довгий час. Однак зрештою Конституційний Суд України все ж таки дійшов висновку, що право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, котрий пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у т. ч. й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги. Таким чином, зазначені зміни розширюють можливості особи на отримання саме професійної правничої допомоги та закладають основу для подальшого реформування інституту адвокатури шляхом створення в Україні єдиної самоврядної правничої професії, вдосконалення процедури захисту права особи на професійну правничу допомогу, що сприятиме реалізації принципу верховенства права [8, с. 48].

Слід наголосити і на тому, що передумовою дотримання стандартів щодо справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень є закріплення у ч. 5 ст. 55 Конституції України положення, відповідно до якого кожен має право після

використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [77]. Такою міжнародною судовою установою є Європейський суд з прав людини, практика якого застосовується судами на рівні з принципом верховенства права. Так, окремі аспекти надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ корелюють із висновками Європейського суду з прав людини, викладеними, наприклад, у Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лавентс проти Латвії» [165], Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «East/West Alliance Limited» проти України» [163], Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Баришевський проти України» [164], Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia) [165].

Критичний аналіз проблематики правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ дає змогу зробити висновок, що логічним кроком із наближення до міжнародних стандартів надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин законодавства України про адміністративне судочинство, що регулює питання провадження в адміністративних справах, зокрема щодо представництва в адміністративному судочинстві як форми надання професійної (кваліфікованої) правничої допомоги адвоката, є оновлення змісту Кодексу адміністративного судочинства України.

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні є сукупністю правових норм, що містять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання надання професійної правничої допомоги. При цьому, правові засади надання професійної правничої допомоги визначено на національному та міжнародному рівні у відповідних джерелах права. Разом із тим, аналіз норм чинного законодавства та наукової

правової думки дає змогу констатувати, що законодавцю слід дотримуватися міжнародних стандартів під час впорядкування суспільних відносин у сфері надання професійної правничої допомоги в Україні, що досить широко пов'язана з різними сферами повсякденного життя.

Водночас, слід акцентувати увагу на тому, що сфера надання професійної правничої допомоги в Україні на теперішній час перебуває на етапі становлення, а процес її інституалізації та правового регулювання ще не завершено. Як наслідок – питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу при здійсненні правосуддя в Україні досі залишається дискусійним у науковій літературі. У той же час, вбачається, перспективними напрямками подальших наукових пошуків є вдосконалення та подальше реформування сфери надання професійної правничої допомоги шляхом імплементації норм міжнародного права в законодавство України з метою досягнення рівня європейських стандартів забезпечення доступу особи до правосуддя та якості правових послуг.

Таким чином, у цьому підрозділі з'ясовано, що правові засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин можна тлумачити як сукупність правових норм, які мають вираження в системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у процесі здійснення адміністративного судочинства в Україні.

На підставі комбінованого підходу до систематизації правових засад надання професійної правничої допомоги в Україні виокремлено такі з них:

- 1) національні правові засади, що включають сукупність правових норм, які містяться в Конституції України, законах України, підзаконних нормативно-правових актах і регулюють якісно-змістові характеристики сфери надання професійної правничої допомоги в Україні та діяльність суб'єктів її надання;
- 2) міжнародні правові засади, які регулюють якісно-змістові характеристики

сфери надання професійної правничої допомоги та діяльність суб'єктів надання професійної правничої допомоги.

Запропоновано градацію законів України, у яких містяться правові норми, що регулюють надання професійної правничої допомоги в Україні, залежно від їх спрямованості на унормування конкретної сфери суспільних відносин шляхом виокремлення таких їх видів: 1) загальних, які спрямовані на регулювання питань надання професійної правничої допомоги в Україні; 2) спеціальних, які спрямовані на впорядкування суспільних відносин у сфері надання професійної правничої допомоги залежно від виду провадження та галузі права.

Визначено, що на цей час в Україні досі залишається відкритим питання відповідності положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» нормам Конституції України, які стосуються професійної правничої допомоги. Адже Конституція України закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, тоді як профільний закон, яким є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким керуються адвокати, передбачає надання адвокатом правової допомоги. Таким чином, виникає колізія, яка лежить у площині того, що конституційне право на професійну правничу допомогу є нормативно закріпленим, а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», котрим керуються професійні правники (адвокати), взагалі не передбачає зазначене словосполучення.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ЩОДО СПОРІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

2.1 Принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин

Необхідною умовою ефективного функціонування будь-якої сфери суспільного буття, а особливо сфери реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу, є їх упорядкування. Беручи до уваги той факт, що надання професійної правничої допомоги у спорах у сфері публічно-правових відносин провадиться відповідно до загальних і спеціальних засад організації та функціонування адвокатури, а визначена сфера суспільних відносин опосередковує специфікацію принципів такої діяльності, слід дослідити принципи надання професійної правничої допомоги у спорах у сфері публічно-правових відносин.

Очевидно, що встановлення сутності професійної правничої допомоги у спорах у сфері публічно-правових відносин та особливостей принципів її надання у спорах у сфері публічно-правових відносин забезпечать можливість проаналізувати питання організації національної системи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, яка, відповідно, характеризує рівень становлення України як демократичної, правової, соціальної держави.

Передусім слід вказати, що механізм надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин та форми його втілення первинно ґрунтуються та включають загальноприйняті принципи. По суті, це основоположні засади, що є сполучною ланкою між керівними закономірностями розвитку та функціонування інституту професійної правничої допомоги та його впорядкуванням. При цьому, ще за часів

античності зверталась увага на те, що принцип є найважливішою частиною всього (*principium est potissima pars cuiusque rei*) [172, с. 120].

Поняття «принцип» у перекладі з латинської мови означає «початок», «першооснова», «первинність». Загальноприйнятним є тлумачення категорії «принцип» як основного вихідного положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; особливості, що покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, способу створення або здійснення чогось [162].

На думку О.Ф. Скакун, принципам іманентний історичний характер, адже вони є плодом багатовікового розвитку людства, результатом осмислення закономірностей розвитку суспільства в цілому, втіленням демократичної та гуманістичної традицій [160].

Як слушно зазначено П.М. Рабіновичем та М.І. Хавронюком, принципи є своєрідною перехідною площиною від права до норм етики і моралі в діяльності державних органів, проміжною ланкою, яка поєднує суспільні здобутки цивілізації з практичною реалізацією норми права [147].

Л.С. Явич вказує, що принципами необхідно вважати ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змістові правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства [197].

Таким чином, використання категорії «принципи» в межах юриспруденції спрямовано на відображення загального уявлення про прийняті засади суспільного ладу та права, забезпечення однотипного формулювання норм права та їх впливу на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу [160]. Не виключенням являється і механізм надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, який функціонує відповідно до загальноприйнятих основ гарантування, утвердження, забезпечення реалізації та захисту найважливіших конституційних прав людини.

Між тим, щодо принципів надання професійної правничої допомоги в Україні різними вченими висловлено окремі позиції. Так, В.В. Грисюк вказує, що потенційні принципи здійснення адвокатської діяльності в Україні – це прямо не виражена в тексті, але така, що відповідає змісту соціальної норми, сукупність вихідних правових, практичних, морально-етичних та теоретичних засад, які визначають належний порядок здійснення адвокатської діяльності. Відповідно, загальна класифікація системи принципів адвокатської діяльності має враховувати зазначені аспекти закріплення вихідних засад і принципів. На думку автора, система принципів адвокатської діяльності складається з двох груп: правові та морально-етичні принципи. Разом із тим, кожна із зазначених груп поділяється на принципи, яких прямо закріплено у тексті соціальної норми, та потенційні принципи. Приміром, у групі правових принципів до прямих належить принцип верховенства права, а до потенційних – принцип справедливості. Своєю чергою, у групі морально-етичних принципів до прямих належить принцип конфіденційності, а до потенційних – принцип автономності у виборі засобів і способів захисту інтересів клієнта [31, с. 29].

На підставі висновків, здійснених автором, можемо стверджувати, що загальною характеристикою принципів надання професійної правничої допомоги є те, що їх зміст проектується з тексту відповідної соціальної норми, будучи, по суті, «розчиненим» у ній. Принципи надання професійної правничої допомоги є потенційними положеннями, які пронизують не тільки матерію норм, визначаючи базові засади надання професійної правничої допомоги, але й відображають реальні інтереси соціуму [31, с. 29].

І.В. Міщук обґрунтовує, що до базових принципів професійної правничої допомоги належать: верховенство права, законність, незалежність, превентивність, неприпустимість конфлікту інтересів, конфіденційність, якісність [95, с. 281]. Такої ж позиції дотримуються і Н.З. Рогатинська та В. Малайна [156, с. 151].

А.В. Джуською також висловлено думку, що надання професійної правничої допомоги має відповідати принципам, серед яких особливе місце посідають: верховенство права; законність (надання професійної правничої допомоги в Україні можливе виключно на засадах, передбачених Конституцією, іншими нормативно-правовими актами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) [53, с. 15]; незалежність (забороняється будь-який зовнішній вплив, тиск чи втручання в процес надання професійної правничої допомоги, зокрема з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, політичних партій, а також вплив особистих інтересів суб'єкта надання такої допомоги) [124]; превентивність (професійна правничка допомога сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а також спрямовує на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини) [152]; неприпустимість конфлікту інтересів (відсутність суперечності між особистими інтересами суб'єкта надання професійної правничої допомоги та його професійними правами і обов'язками); конфіденційність (обмеженість доступу певного кола осіб до інформації, яка визначена законом, або становить персональні дані про фізичну особу, які охороняються законодавством з питань захисту персональних даних) [124]; якісність (держава, гарантуючи кожному право на професійну правничу допомогу, встановлює відповідні професійні та інші критерії до суб'єктів, які цю допомогу мають право/зобов'язані надавати, таким чином розділяє відповідальність за якість надання такої допомоги) [53, с. 16].

Видається, принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин беззаперечно повинні відповідати традиційним «мегапринципам» – принципу верховенства права та принципу законності, що трансформуються у вихідні теоретичні положення, основні засади, якими керуються відповідні суб'єкти під час впорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації конституційного

права на професійну правничу допомогу в Україні. Означені «мегапринципи», по суті, є основними ідеями, положеннями, вимогами, що характеризують зміст адміністративного судочинства в цілому, та відображають закономірності його розвитку.

Що стосується принципу верховенства права, то С.П. Погребняк вказує, що принцип верховенства права є фундаментом, на якому базуються більш специфічні й детальні правила і принципи [111, с. 35].

Слід мати на увазі, що в діяльності кожного адвоката безпосередньо принцип верховенства права виявляється в питаннях оцінки правозастосувальних дій фізичних та юридичних осіб і правоохоронних органів як ознака професіоналізму та високої правової культури. Саме таких характеристик потребують справи у високих судових інстанціях та Конституційному Суді України. Проте останнє зовсім не означає відсутність таких ситуацій у повсякденній практиці [31, с. 26].

Показово, що принцип верховенства права закріплено на конституційному рівні – відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права; найвищу юридичну силу має Конституція України; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [77]. Сказане повною мірою дає змогу стверджувати про необхідність внесення до всіх без виключення нормативно-правових актів України змін щодо вживання того поняття, якого міститься в Конституції України, – «професійна правнича допомога», що дозволить уникнути плутанини при з'ясуванні його змісту.

Слід також вказати, що відповідно до положень ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України, суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому, суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод

людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. У той же час, відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, забороняється [72].

Варто зауважити, що ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [127].

На переконання О.І. Баїк, адвокат, здійснюючи процесуальне представництво, повинен керуватися принципами, яких закріплено в Правилах адвокатської етики. Однак потрібно пам'ятати, що норми Правил адвокатської етики не скасовують та не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, а доповнюють і конкретизують його. Як вказує автор, адвокатська діяльність, зокрема процесуальне представництво, здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності й уникнення конфлікту інтересів, яких закріплено законодавчо. Разом із тим, розширення переліку вказаних принципів з урахуванням положень розділу II Правил адвокатської етики, а також їх дотримання під час здійснення адвокатської діяльності сприяє підвищенню рівня надання адвокатом представництва особи в суді [7, с. 71].

Водночас тут слід погодитися із позицією В.В. Заборовського та В.В. Манзюка, які відмічають, що «розкриття сутності вказаних принципів відбувається переважно шляхом зазначення кола діянь, які забороняється вчиняти адвокату в його взаємовідносинах із судом. Вказане дає змогу чіткіше зрозуміти, які саме діяння адвоката під час судового провадження можуть кваліфікуватися судом як порушення адвокатом правил адвокатської етики, що в подальшому може мати наслідком застосування до нього заходів дисциплінарного впливу» [48, с. 160].

Видається, складові принципу верховенства права перелічено у Доповіді Венеціанської комісії «За демократію через право», до яких, зокрема, належать: а) законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б) юридична визначеність; в) заборона свавілля; г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; д) дотримання прав людини; е) заборона дискримінації та рівність перед законом [40, с. 177].

Зазначимо, що вказаний поділ взято за основу й у теорії адміністративного права. Наприклад, Р.С. Мельник та В.М. Бевзенко серед принципів верховенства права виділяють такі: принцип законності; принцип юридичної визначеності; принцип заборони свавілля; принцип доступу до незалежного та безстороннього суду; принцип дотримання прав людини; принцип заборони дискримінації та рівності перед законом [93]. Видається, кожен із зазначених принципів має бути дотриманим під час реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні.

На підставі викладеного стає цілком очевидним те, що принцип верховенства права пронизує всю структуру правового регулювання суспільних відносин. При цьому, первинне значення верховенства права як принципу надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин полягає у тому, що воно (верховенство права) гармонізує інші принципи, дає змогу усунути суперечності при їх застосуванні та наповнити принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин так званим реальним практичним змістом, тобто застосовним у повсякденній практичній діяльності.

Також підтримуємо думку С.І. Максимова, що «узагальнений смисл принципу верховенства права полягає в утвердженні і забезпеченні прав людини. Вони є ключовим елементом системи характерних рис верховенства

права (його принципів), які за своїм змістом є інституційно-процедурним забезпеченням прав людини» [88, с. 24].

Принцип законності як елемент принципу верховенства права полягає в обов'язку органів законодавчої, виконавчої та судової влади під час здійснення будь-яких дій суворо дотримуватися законодавства України, діяти виключно відповідно до другої формули правового регулювання «заборонено все крім того, що прямо дозволено законом», що має відображення у ст. 6 Конституції України: «Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» та ст. 19: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [77].

У сфері реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні, сутність принципу законності корелює, наприклад, з положеннями ст. 7 Правил адвокатської етики, якими передбачено, що у своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності [124].

Важливим є і той факт, що адвокат не може давати клієнту поради, яких свідомо спрямовано на полегшення вчинення правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх вчиненню його клієнтом або іншими особами. У той же час, адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або Правилам адвокатської етики [124].

Говорячи про принцип законності як основу надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, не

можна не вказати, що законність – це режим відповідності суспільних відносин законам, підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [146, с. 139].

Для адвокатури законність – це орієнтир і суть курсу в організаційній і повсякденній діяльності, для адвоката законність – це інструмент повсякденної практики, це робочий і постійно діючий принцип. Він потребує від адвоката, насамперед, бездоганного знання закону, з яким йому довелося нині зіткнутися [177, с. 35].

Як вказує В.В. Грисюк, у теорії доказів законність трактується у широкому сенсі як правомірність, а принцип законності зазвичай розглядається як самостійний і чинний в усіх, без винятку, галузях права [31, с. 27]. Водночас, як видається, у сфері надання професійної правничої допомоги висвітлювати принцип законності лише у вузькому розумінні через дотримання закону, помилково. Загалом у цьому контексті слушно охарактеризувати законність у широкому значенні – як правомірність, натомість його змістом варто розглядати вимогу щодо правильного застосування норм матеріального права та вчинення процесуальних дій на виконання норм процесуального права.

Також важливо зазначити, що принцип законності як підґрунтя надання професійної правничої допомоги у спорах у сфері публічно-правових відносин, згідно зі світовими стандартами, передбачає, що надання професійної правничої допомоги повинно здійснюватися на законних підставах, з дотриманням закріплених нормами національного та міжнародного права прав і свобод людини і громадянина.

Дотримання принципу незалежності адвоката під час впорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні, обумовлено тим, що специфіка цілей та завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності

адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів. Адже будь-який зовнішній вплив на адвоката нівелює його можливості для надання якісної правничої допомоги своєму клієнту, створюючи бар'єр між ними, тому виникає недовіра до адвоката, з'являються сумніви у його компетентності, рівні моральних якостей; значно знижуються шанси на досягнення справедливості на основі законних та морально виправданих способів [55, с. 32].

Сутнісність принципу незалежності адвоката у процесі надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин полягає у тому, що вказаний принцип визначає правову природу адвокатської діяльності, характеризує її статус, виступає гарантією ефективного захисту прав і свобод людини. Завдяки існуванню принципу незалежності адвокатської діяльності наявні механізми захисту прав і свобод людини починають функціонувати реально, що сприяє реалізації принципу верховенства права та досягненню кінцевої мети правосуддя – справедливості.

Зазначимо, що Т.Ю. Демчина визначає незалежність адвоката у професійній діяльності як такий його правовий стан, що дає йому змогу незалежно від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання здійснювати на підставі закону свою професійну діяльність із надання професійної правничої допомоги клієнту, а незалежність адвокатури як встановлений законом правовий стан органів адвокатського самоврядування, що дозволяє їм самостійно та незалежно вирішувати питання своєї внутрішньої організації, а також інші завдання, закріплені у законодавстві [34, с. 20].

Т.В. Варфоломеєва вказує, що «дотримання принципу незалежності адвокатів – це не просто спосіб збереження їх корпоративних правил, але й спосіб забезпечення реального захисту прав клієнтів» [20, с. 10].

Водночас О.С. Заяць пропонує розглядати незалежність адвоката у кількох аспектах: незалежність особистісних переконань від зовнішніх впливів; незалежність від органів та інститутів влади; незалежність від людей, які володіють певним впливом у суспільстві; принцип незалежності адвоката впливає з його особистості, з готовності розвиватися, щоби відповідати тим принципам та вимогам, які висуваються до такого виду професійної діяльності та продиктовані часом, розвитком суспільства, держави і людини. Своєю професійною поведінкою, складниками якої є право і мораль як системи світосприйняття, адвокат може впливати на правослухняну поведінку в суспільстві [55, с. 33].

Не можна залишити поза увагою і те, що Національна асоціація адвокатів України, органи адвокатського самоврядування в межах своєї компетенції та повноважень захищають професійні права та законні інтереси адвоката, вживають заходів із забезпечення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності. Виходячи з цього, адвокат, з метою додержання вказаного принципу у своїй професійній діяльності, зобов'язаний чинити опір будь-яким намаганням посягати на його незалежність, проявляти мужність і принциповість у виконанні своїх професійних обов'язків, обстоюванні професійних прав, гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнта. Разом із тим, адвокату не слід при виконанні доручення клієнта керуватися настановами інших осіб [124, ст. 6].

Говорячи про принцип конфіденційності як основи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, слід вказати, що К.М. Северин пов'язує принцип конфіденційності адвокатської діяльності з фундаментальними основами адвокатської професії, якими виступають такі положення: 1) адвокат через специфіку своєї професійної діяльності зобов'язаний дотримуватися адвокатської таємниці та

тримати в таємниці всю інформацію, яка стала йому відомою не лише від клієнта чи в процесі виконання доручення, а й у разі самого звернення до адвоката; 2) адвокат не має розголошувати таку інформацію до отримання дозволу клієнта, а також якщо цього вимагатиме закон; 3) усі суб'єкти правовідносин, не лише адвокати й клієнти, мають розуміти, що зобов'язання дотримуватися принципу конфіденційності покладається на адвоката безстроково [157, с. 122].

Зазначимо, що дотримання принципу конфіденційності є необхідною та щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, яка визначена як предмет адвокатської таємниці Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» або становить персональні дані про фізичну особу, які охороняються законодавством з питань захисту персональних даних, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується [109; 124].

Беручи до уваги викладене, можливо стверджувати, що конфіденційність означає визначену законом чи іншим правовим актом інформацію, яка характеризується, у першу чергу, обмеженістю доступу до неї певного кола осіб. Так, адвокатською таємницею є: факт звернення особи за правовою допомогою; будь-яка інформація, що стала відома адвокату, адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню, помічнику адвоката, стажисту або іншій особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням), у зв'язку з наданням професійної правничої (правової) допомоги або зверненням особи за правовою допомогою; зміст будь-якого спілкування, листування та інших комунікацій (в тому числі з використанням засобів зв'язку) адвоката, помічника адвоката, стажиста з клієнтом або особою, яка звернулася за

наданням професійної правничої (правової) допомоги; зміст порад, консультацій, роз'яснень, документів, відомостей, матеріалів, речей, інформації, підготовлених, зібраних, одержаних адвокатом, помічником адвоката, стажистом або наданих ним клієнту в рамках професійної правничої (правової) допомоги чи інших видів адвокатської діяльності [109].

Необхідно також відмітити, що розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів досудового розслідування і суду допитати адвоката про обставини, що складають адвокатську таємницю [109].

Слід зазначити, що інформація та документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за згодою клієнта або особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання професійної правничої (правової) допомоги, що викладена у її письмовій заяві. При цьому, з метою захисту своїх професійних прав та гарантій адвокатської діяльності адвокат має право продовжити зберігати інформацію та документи в статусі адвокатської таємниці [109].

Не можна не вказати, що за відмову будь-яким особам, органам і установам в розкритті адвокатської таємниці і наданні доступу до неї за наявності дозволу клієнта або особи, яка звернулася за професійною правничою (правовою) допомогою, на розкриття адвокатської таємниці, адвокат не несе відповідальності. У такому разі адвокат може, але не зобов'язаний розкривати адвокатську таємницю [124, ст. 10].

Принцип уникнення конфлікту інтересів теж має прояв під час надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, тому що адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими або вірогідно можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм професійну правничу (правову) допомогу. Крім того, адвокат без

письмового погодження з клієнтом, щодо якого виник конфлікт інтересів, не може представляти, захищати клієнта чи надавати йому професійну правничу (правову) допомогу, якщо інтереси клієнта суперечать власним інтересам адвоката. Вказаний принцип відображено у положеннях ст. 9 Правил адвокатської етики [124]; ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до адвокату, адвокатському бюро або адвокатському об'єднанню забороняється укладати договір про надання правничої допомоги у разі конфлікту інтересів. Відповідно, адвокату забороняється укладати договір про надання правничої допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо: адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правничої допомоги; виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів; адвокат надає правничу допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правничої допомоги [127] тощо.

Якісність надання правничої допомоги (через неухильне дотримання принципу верховенства права, утвердження рівності всіх перед законом та справедливості у правових відносинах), перш за все, залежить від професійної діяльності адвокатів. А від конкретних вчинків і дій кожного окремого адвоката залежить в цілому авторитет інституту адвокатури в суспільстві [4; 169]. Тому в своїй основі адвокатська діяльність має принцип «професійної компетентності» [175, с. 40].

У сучасній правовій науці існує декілька досить поширених варіантів визначення сутності вказаного принципу. Так, наприклад, С.О. Іваницький переконує, що сутність принципу професійної компетентності відповідає певному змісту, який містить сукупність положень, що встановлюють перелік й механізм набуття та підтримання знань, вмінь та практичних навичок, ділових та морально-етичних якостей та вимог, які визначають здатність особи успішно здійснювати адвокатську діяльність» [56].

На думку Т.В. Варфоломеевої та С.В. Гончаренко, принцип професійної компетентності адвоката полягає у наданні висококваліфікованої правової допомоги, яка гарантується Конституціями ближніх держав світу, забезпечує належну ефективність адвокатської діяльності, що закладається в стандартах адвокатської професії, які діють у різних країнах [21].

Показово, що принцип компетентності юридичної допомоги посідає важливе місце серед принципів надання юридичної допомоги і відповідно до міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини (п. 9 «Основних положень ООН про роль адвокатів») [108]. Безсумнівно, достатній рівень знань як засада надання кваліфікованої правничої допомоги – це вкрай важлива вимога до осіб, які надаватимуть професійну правничу допомогу. Наявність вищої юридичної освіти та кваліфікації свідчить про компетентність таких осіб вирішувати складні за змістом юридичні питання, можливість надавати такі види допомоги як захист від обвинувачення та представництво іншої особи в суді.

Між тим, М.В. Шпак відстоює думку, що принцип професіоналізму як засада надання кваліфікованої правничої допомоги має галузеве «забарвлення». Останнє полягає у галузевому розмаїтті правосуб'єктності адвоката, виходячи з різноманітності його процесуальних прав та обов'язків залежно від виду судочинства, в якому здійснюється професійна діяльність адвоката [187, с. 212].

З огляду на вищезазначене, варто згадати правові норми, яких зафіксовано у Правилах адвокатської етики. Так, відповідно до положень

ст. 11 Правил адвокатської етики, зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва. Поряд із цим, адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональність у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення. Слід також вказати, що адвокат має постійно підвищувати свій професійний рівень та кваліфікацію, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві [124].

Тут, підтримуючи думку М.В. Шпака [187, с. 212], С. Антонюк зазначає, що принцип професіоналізму діяльності адвоката необхідно розуміти в 2-х аспектах, а саме: 1) в широкому розумінні – це основоположна (загальна) специфічна засада професійної діяльності адвоката, яка: передбачена Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; пов'язана з адвокатом як суб'єктом надання правничої (правової) допомоги особам (людям і громадянам), які її потребують, на професійній незалежній основі [4]; 2) у вузькому розумінні – це фундаментальна засада діяльності адвоката в Україні (як професійного процесуального представника), яка стосується надання правничої допомоги безпосередньо у процесі здійснення судочинства (галузеве «забарвлення» принципу професіоналізму адвоката) [6].

Слід погодитися і з позицією тих авторів, які наголошують, що дослідження будь-якого принципу, зокрема правового, виходячи з теорії і технології наукових досліджень, і в даному випадку з юридичної практики в Україні (з урахуванням світового досвіду за проблемою), було б не зовсім

повним (коректним) без аналізу його основних (концептуальних) положень [6].

Підтримуємо думку М.В. Шпака, що ключовими елементами принципу професіоналізму як засади надання кваліфікованої правової допомоги у діяльності адвоката виступають:

1) наявність у особи, що надає правову допомогу, правового статусу адвоката, який характеризується специфічним правовим становищем особи, яка має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, здійснює свою професійну діяльність у цій сфері, а також відображає місце останнього у правовому полі правовідносин, зокрема під час надання правової допомоги у формі процесуального представництва. Так, адвокат – фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [127, ст. 6]. При цьому, відомості про адвокатів вносяться до Єдиного реєстру адвокатів України, створеного 16.01.2013 року на підставі Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ведення якого забезпечує Рада адвокатів України на підставі Порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 22.08.2022 р. № 74 [112].

2) належна фахова юридична (загальна, спеціальна) підготовка адвоката, яка вимагає відповідного (високого) рівня правових теоретичних знань та практичних навичок застосування процесуального права, що може ефективно позначитися на результаті професійної діяльності адвоката при наданні правничої (правової) допомоги, включаючи їх (знання, навички) накопичення і поглиблення у процесі здійснення практичної діяльності

адвоката. Очевидним є те, що виходячи з аналізу принципу професіоналізму адвоката, доцільно звернути увагу на якість надання кваліфікованої правничої (правової) допомоги яка має досить вагоме значення у суспільному житті, і якість якої залежить від практичної діяльності адвоката, а саме від його професійної чи непрофесійної діяльності. В цьому аспекті слід вказати, що професійні представники, зокрема адвокати як процесуальні представники переважно є єдиними, крім (або за винятком суду), суб'єктами процесуальних правовідносин, які досить добре обізнані та орієнтуються щодо змісту та застосування сукупності норм системи матеріального і процесуального права, які нерозривно пов'язані між собою. Вказане робить їх, разом із судом, певного роду деякими «провідниками» правових норм законодавства (за проблемою) у правозастосовній діяльності (або юридичній практиці), а також частково в певній мірі покладає на них відповідальність (юридичну, соціальну) за визначеність, прийнятність та дотримання правової позиції, яку займає сторона у справі [6, с. 1005].

3) належне володіння теоретичними та практичними навичками застосування процесуального права, що може ефективно позначитися на результаті професійної діяльності адвоката при наданні правової допомоги заінтересованим особам під час розгляду справи судом [187, с. 213].

З огляду на вищезазначене, М.В. Шпак під принципом професіоналізму адвокатської діяльності розуміє історично сформовану, специфічну та основоположну засаду, яка регулює правовідносини у сфері процесуального представництва адвоката, що відображає ставлення останнього до сумлінного виконання покладених на нього обов'язків під час надання правової допомоги при розгляді справи судом, недотримання якого веде до притягнення до юридичної відповідальності, встановленої законом. У зв'язку із чим, враховуючи наведене, М.В. Шпак виділяє такі характерні ознаки принципу професіоналізму адвокатської діяльності: 1) наявність у особи, що надає правову допомогу, правового статусу адвоката, що відображає місце останнього у правовому полі правовідносин; 2) глибока юридична

обізнаність адвоката у галузі процесуального права; 3) прихильність до сумлінного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків під час надання правової допомоги у формі процесуального представництва; 4) досконале володіння інструментарієм правозастосування процесуального законодавства, що є необхідним для ефективності та результативності діяльності адвоката як процесуального представника [187, с. 216].

Свою чергою, С. Антонюк вважає, що принцип професіоналізму діяльності адвоката – це основоположна (основна) та специфічна засада (в системі принципів і засад здійснення адвокатської діяльності), яка регулює питання правовідносин у сфері представництва у суді (як виду правової (правничої) допомоги, яка здійснюється виключно адвокатом) у процесі, що:

- 1) враховує вимоги та якісні критерії до професійної діяльності адвоката відповідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
- 2) відображає повне розуміння і дотримання адвокатом інших основних (основоположних) засад (принципів) судочинства;
- 3) характеризує належний професійний рівень адвоката, виходячи з виконання покладених на нього обов'язків під час надання правничої (правової) допомоги клієнту (клієнтам) при розгляді справи судом;
- 4) передбачає притягнення до юридичної відповідальності адвоката за порушення Конституції України, законів України, Правил адвокатської етики, а також інших локальних (або корпоративних) нормативно-правових актів (статутів адвокатських об'єднань, адвокатських бюро тощо) тощо. При цьому, серед ознак принципу професіоналізму діяльності адвоката автор виділяє такі: 1) наявність формального правового статусу адвоката в Україні (для представництва у суді, можливості надання правничої (правової) допомоги); 2) високий рівень правової культури і юридичної компетентності адвоката у галузі процесуального права; 3) сумлінне та професійне виконання адвокатом своїх обов'язків під час надання правничої (правової) допомоги у формі процесуального представництва; 4) досконале володіння інструментарієм та технологією правозастосування цивільного процесуального законодавства

для ефективної діяльності адвоката (як процесуального представника) на юридичний результат (з точки зору бажаного, очікуваного); 5) адвокати мають постійно вчитись та самовдосконалюватись (поглиблювати, розширювати і оновлювати свої професійні знання, вміння та навички), а також дбати про честь, гідність та ділову репутацію своєї юридичної професії [6, с. 1007–1008].

Важливо, що самі адвокати здатність особи до професійного самовдосконалення відносять до базової складової професійної компетентності. Так, у положеннях Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України зазначено, що підвищення кваліфікації є підвищенням професійного рівня адвоката, що є його важливим професійним обов'язком, дотримання якого має забезпечувати: безперервне поглиблення, розширення й оновлення адвокатами своїх професійних знань, вмінь та навичок, за бажанням адвоката здобуття нової спеціалізації або кваліфікації у певній галузі права чи сфері діяльності на основі раніше здобутої освіти і практичного досвіду; забезпечувати адвокатів достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві та практиці його тлумачення та застосування; підвищення рівня знань щодо захисту прав людини та основоположних її свобод та сприяння їхньому здійсненню; навчання сприянню належному здійсненню судочинства та реалізації права на справедливий суд тощо [134].

Одночасно, на думку професійної спільноти адвокатів, безперервне підвищення кваліфікації полягає не тільки в тому, що воно спрямоване на освоєння адвокатом нових методів роботи, новел в законодавстві, спеціальної літератури, але й усвідомлення значення своєї поведінки в прагненні до сумлінності і максимальної самовіддачі, необхідності постійної роботи над своїми особистісними якостями (совістю, честю, обов'язком і репутацією адвоката) [63].

Таким чином, принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин корелюють зі специфікою суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації конституційного

права на професійну правничу допомогу в Україні та мають прояв у такому: вагомого значення відіграє ідея дотримання прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб; у процесі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні підвищена увага до якості та професійності надання правничої допомоги; визнаним є зобов'язання держави щодо гарантування та забезпечення права на професійну правничу допомогу.

2.2 Види професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства

У контексті ч. 2 ст. 3, ст. 59 Конституції України гарантування кожному права на правничу допомогу покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правничою допомогою належного рівня. У той же час, вказані обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов та способів надання правничої допомоги. Між тим, гарантування кожному права на правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком України, а й реалізацією взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [102, с. 242].

Аналізуючи змістовну складову правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства, можливо стверджувати, що Україні вдалося дотримати міжнародних приписів шляхом визначення на законодавчому рівні статусу, умов та способів надання правничої допомоги.

Видається, класифікація видів професійної правничої допомоги в Україні дозволяє глибше проникнути в сутність поняття професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства, зрозуміти його місце в правовій сфері.

Н.В. Хмелевська під видом професійної правничої допомоги розглядає допомогу особі у певній галузі права, яким вона обґрунтовується, аргументується та забезпечується. Тобто вихідним елементом для визначення змісту та ідентифікації конкретної допомоги Н.В. Хмелевська визначає її правову основу за наявності особи, яка потребує цієї допомоги [179, с. 146].

У науковій літературі існують різні підходи щодо визначення видів професійної правничої допомоги. Так, В. Олашин вказує, що правнича допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах тощо [102, с. 243].

Взявши за основу зміст діяльності суб'єктів надання професійної правничої допомоги, А.В. Джуська виділяє такі види професійної правничої допомоги:

1) за кількістю суб'єктів, яких залучено у процес надання професійної правничої допомоги: двосуб'єктна – допомога, в процесі якої взаємодіють суб'єкт отримання та суб'єкт надання допомоги; багатосуб'єктна – допомога, в процесі якої беруть участь декілька (два і більше) суб'єктів надання допомоги;

2) за ступенем активності суб'єкта отримання професійної правничої допомоги: допомога за активною участю (характеризується зацікавленістю, активною, ініційованою участю суб'єкта отримання допомоги у вирішенні проблемної правової ситуації); допомога за пасивною участю (допомога недієздатному);

3) за наявністю проблемної правової ситуації: відновлювальна – передбачає існування проблемної правової ситуації на момент звернення за допомогою; профілактична (превентивна) – надається при можливій проблемній правовій ситуації (коли є ймовірність настання останньої у майбутньому та необхідно попередити (запобігти) саму проблемну життєву ситуацію або пом'якшити її прогнозовані негативні наслідки). Слід вказати,

що така допомога може бути первинною (для попередження проблемної правової ситуації, формування готовності до вжиття адекватних заходів при загрозі її виникнення) та вторинною (виявлення проблемної правової ситуації на ранньому етапі її розвитку зменшення її негативного впливу) [86с. 422–423];

4) за вольовим критерієм: добровільна – надається за бажанням суб'єкта отримання допомоги (має диспозитивний характер); обов'язкова (примусова) – надається за відсутності волі суб'єкта, який потребує допомоги, коли дефекти у його свідомо-вольовій сфері перешкоджають розумінню своїх інтересів; всупереч волі суб'єкта, який потребує допомоги, коли допомога викликана необхідністю забезпечення публічного інтересу (має імперативний характер). Прикладом такої допомоги є обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні;

5) за економічним (матеріальним) критерієм – умовами, за яких суб'єкт, що потребує допомоги, вправі розраховувати на професійне сприяння: оплатна – передбачає, що суб'єкт надання професійної правничої допомоги має право отримати винагороду (гонорар) за надання допомоги, а суб'єкт отримання зобов'язаний оплатити її надання; безоплатна (субсидована) – не передбачає матеріальних витрат зі сторони особи, яка її потребує [37, с. 132–134];

б) в залежності від змісту та форм професійної правничої допомоги: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення документів непроцесуального характеру (звернень, заяв, скарг, довідок щодо положень чинного законодавства України тощо); складення документів процесуального характеру (заяв, скарг, клопотань тощо). Як видається, вказані види допомоги можна назвати консультативними, такими, що мають підготовчий характер [196, с. 132–133]; допомога, яка збігається за змістом з діяльністю самих зацікавлених осіб (представництво) [87, с. 10]. Також А.В. Джуська вказує, що в залежності від змісту також можна виокремити такі три види професійної правничої допомоги: 1) допомога під

час формування правової свідомості (правової культури); 2) допомога під час забезпечення прав і свобод; 3) допомога під час захисту прав і свобод [37, с. 136];

7) професійна правнича допомога в судочинстві: захист та представництво [37, с. 136]; 8) в залежності від підстави виникнення обов'язку здійснення активних дій з надання професійної правничої допомоги (угода (договір) або юридичний обов'язок надати допомогу): приватна – суб'єкт надання допомоги приймає відповідне рішення самостійно і не пов'язаний публічним обов'язком (йдеться про те, коли «заборгували» перед людиною особи приватного права, а публічна влада виступає як «суддя», «арбітр» чи гарант, до якого звертається особа за захистом або відновленням її прав) [166, с. 7]; публічна (суспільна) – обов'язок надання такої допомоги покладається на державні органи, установи, органи місцевого самоврядування в процесі реалізації ними своєї компетенції (маються на увазі ситуації, коли влада є «боржником» перед людиною, – порушила права людини, переслідує особу, яка вчинила кримінальне чи адміністративне правопорушення, або має захистити чи відновити права потерпілої особи від злочину чи адміністративного правопорушення) [188, с. 7]; приватно-публічна – характеризується подвійною природою: з одного боку, вона виявляється на договірних засадах, а з іншого – пов'язана з особливими, публічними за своєю природою зобов'язаннями, покладеними на суб'єкта надання, при яких він не вільний у виборі контрагента (наприклад, безоплатна правнича допомога затриманому, підозрюваному, обвинуваченому).

Крім того, професійну правничу допомогу можна класифікувати й за іншими підставами, зокрема: залежно від рівня ефективної достатності: первинна (разова) і повторна (додаткова); за характером причин, які викликають потребу в наданні допомоги: екстрена (надзвичайна) – надається першочергово, в оперативному порядку, і планова (ординарна) – надається відповідно до заздалегідь спланованого порядку з визначенням конкретного

кола адресатів; за адресатами: допомога фізичним особам, допомога колективам громадян тощо; за галузевою належністю: допомога, що надається в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському процесі; в залежності від умов і змісту правовідносин: допомога, що надається в порядку виконання обов'язку (допомога – обов'язок), допомога, що надається в порядку реалізації права (допомога – право); за часом реалізації: тимчасова, періодична та постійна [37, с. 139–140].

Зауважимо, що окрім професійної правничої допомоги, яку надають адвокати, Ю.Т. Шрамко також виділяє такий вид допомоги як непрофесійна (ексклюзивна) правнича допомога, яка надається непрофесійними суб'єктами, тобто особами без юридичної освіти, або з незакінченою юридичною освітою (наприклад, параюристами) [188, с. 8]

Зважаючи на стадійність, яка є характерною для адміністративного судочинства, серед видів професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, можливо виокремити такі: надання професійної правничої допомоги на стадії досудового врегулювання спорів, на стадії звернення до суду з адміністративним позовом та відкриття провадження в адміністративній справі, підготовчого провадження, судового розгляду та ухвалення судового рішення, а також виконання судового рішення. У той же час, зважаючи на наявність в адміністративному судочинстві факультативних стадій, необхідно також виокремлювати професійну правничу допомогу на стадії перегляду судового рішення, що не набрало законної сили (апеляційне провадження), перегляду судового рішення, що набрало законної сили (касаційне провадження), провадження за винятковими обставинами та провадження за нововиявленими обставинами.

І в цьому аспекті, як видається, особливої уваги потребує такий вид професійної правничої допомоги як правнича допомога на стадії судового контролю за виконанням судових рішень. Так, чинним законодавством визначено цілу процедуру такого судового контролю. Спочатку позивач в прохальній частині позовної заяви може просити суд у разі задоволення

позову зобов'язати суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання ухваленого рішення. Далі, у разі невиконання такого рішення та неподання вказаного звіту, позивач має право за своїм клопотання просити суд накладити штраф на відповідача за невиконання рішення суду та неподання звіту про його виконання, а у разі подальшого невиконання рішення клопотати про накладення штрафу повторно в більшому розмірі. З наведеного вбачається, що фізична особа, яка звернулася до адміністративного суду в порядку адміністративного судочинства потребує кваліфікованої правничої допомоги на всіх етапах такого судочинства, а особливо на завершальному [102, с. 243].

Говорячи про види професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства, слід вказати, що положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено такі види професійної правничої допомоги:

захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

інші види правничої допомоги – види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення [127, ч. 1 ст. 1].

І тут слід зазначити, що громадяни, як правило, не володіють достатнім обсягом знань в юриспруденції для того, щоб звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, а тому потребують кваліфікованої правової допомоги. У зв'язку із чим законодавцем і було закріплено право кожного на представництво та захист інтересів у судах через представників та адвокатів [33, с. 191].

Аналіз чинного законодавства, положеннями якого так чи інакше врегульовано питання надання професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства, дозволяє на підставі критерію оплатності виділити такі види професійної правничої допомоги як безоплатна та оплатна професійна правнича допомога.

При цьому, як слушно зазначила Ю.Т. Шрамко, коли йдеться про надання правничої допомоги «без плати» або «безкоштовно», потрібно звернути увагу, що ці терміни не є однозначними. Так, якщо особа отримує правничу допомогу без плати за неї з власних коштів, або безкоштовно, то це не означає, що той, хто її надає, не отримує за свої послуги відповідної плати. Тобто така правнича допомога є безкоштовною з боку її отримувача, безкоштовною для нього, а не безкоштовною взагалі, тому що, як і будь-яка послуга, має певну вартість. Суб'єкту надання правничої допомоги хтось повинен платити, і ці витрати бере на себе держава. Тому автор зазначила, що точніше буде формулювання «правнича допомога за рахунок держави» або «за рахунок державних коштів» [189].

А. Гусейнлі також виділяє критерій оплатності як підставу для класифікації професійної правничої допомоги. Так, автор вказує, що адвокат

може здійснювати представництво інтересів особи в адміністративному судочинстві на платній чи безоплатній основі [33].

Слід зазначити, що згідно ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [128]. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правнича допомога поділяється на два види – первинну та вторинну [128]. Так, безоплатна первинна правова допомога включає в себе надання правової інформації, консультацій і роз’яснень з правових питань, складення правових документів, крім процесуальних, а також допомогу в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації. У той же час, мета безоплатної вторинної правової допомоги – забезпечення рівних можливостей доступу осіб до правосуддя, вона включає: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами [102, с. 242–243], а також складення документів процесуального характеру [128].

Важливо зазначити, що отримати безоплатну вторинну правничу допомогу має можливість не кожен, а лише та особа, яка підпадає хоча б під одну із категорій осіб – суб’єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, передбачених положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

2.3 Витрати на професійну правничу допомогу у процесі вирішення адміністративних справ

Сучасне законодавство України про адміністративне судочинство має тенденцію до постійного ускладнення судових процедур. Тому на теперішній час важко уявити собі ефективний судовий захист без кваліфікованої

допомоги адвоката. При цьому, витрати на професійну правничу допомогу, як правило, становлять найбільшу питому вагу серед витрат, пов'язаних із розглядом та вирішенням адміністративної справи. Тому для особи, яка звертається за судовим захистом своїх прав, свобод, інтересів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, дуже важливою є передбачена процесуальним законом можливість компенсації понесених нею витрат на професійну правничу допомогу у разі ухвалення рішення суду на її користь. Разом із тим, нерідко у процесі вирішення адміністративної справи при розгляді питання щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу мова заходить про співмірність таких витрат, критерії їх оцінки, фактичне доказування [62].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України, за результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката [72]. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України, для цілей розподілу судових витрат: 1) розмір витрат на правничу допомогу адвоката, у тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою; 2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат [72].

Зазначимо, що аналіз положень законодавства України дає змогу стверджувати, що адміністративне судочинство передбачає необхідність

подачі до суду попереднього розрахунку суми судових витрат, які особа понесла та які очікує понести у зв'язку із розглядом адміністративної справи, разом із першою заявою по суті публічно-правового спору. Як видається, у випадку подачі стороною такого розрахунку на більш пізніх стадіях, суд може відмовити у відшкодуванні судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, за винятком суми сплаченого стороною судового збору. Разом із тим, попередній розрахунок суми судових витрат, які особа понесла та які очікує понести у зв'язку із розглядом адміністративної справи, не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи.

Оцінюючи ж прогресивність сформованих на сучасному етапі засад адміністративного судочинства, необхідно відзначити, що відповідно до усталеної практики Верховного Суду, сформовано правову позицію стосовно того, що «у разі неподання учасником справи попереднього розрахунку у суду є право, а не обов'язок, відмовити у відшкодуванні відповідних судових витрат. Тобто сам по собі факт неподання стороною попереднього розрахунку судових витрат разом з першою заявою по суті спору не є безумовною та абсолютною підставою для відмови у відшкодуванні відповідних судових витрат» [115; 118; 119; 121].

Більше того, у постанові Верховного Суду по справі № 922/676/21 окремо акцентовано увагу на тому, що подання попереднього (орієнтовного) розрахунку сум судових витрат забезпечує можливість іншій стороні належним чином підготуватися до спростування витрат, які вона вважає необґрунтованими та доводити неспівмірність таких витрат, заявивши клопотання про зменшення витрат на оплату професійної правничої допомоги, які підлягають розподілу між сторонами, відповідно, – забезпечує дотримання принципу змагальності [121].

Таким чином, подача попереднього розрахунку суми судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, до яких відповідно до положень ст. 132 Кодексу адміністративного судочинства України [72] віднесено і витрати на

професійну правничу допомогу, на більш пізніх стадіях розгляду адміністративної справи не є безумовною підставою для відмови у відшкодуванні таких витрат, адже право на відмову у відшкодуванні судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, належить до дискреційних повноважень суду та вирішується у кожному конкретному випадку окремо, з урахуванням встановлених обставин справи та інших чинників. Між тим, зважаючи на той факт, що вирішення вказаного питання все ж таки залишається на розсуд суду – відтак, сторона може і не отримати відповідного відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Як видається, однією із головних складових витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні справ в адміністративному суді є гонорар – форма винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. При цьому, порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови поверненню тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час [127, ст. 30]. Разом із тим, розмір гонорару визначається лише за погодженням адвоката з клієнтом, а суд не вправі втручатися у ці правовідносини [38].

Положення щодо того, що адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги закріплено в ч. 1 ст. 26 Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якої документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [127].

Взагалі ж, ч. 7 ст. 139 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що розмір судових витрат, які сторона сплатила або має

сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо). При цьому, положеннями законодавства України про адміністративне судочинство визначено обов'язковість подання доказів щодо розміру витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні справ в адміністративному суді, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку із розглядом справи, виключно до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву. У разі ж неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду [72].

Говорячи про подання доказів щодо розміру витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні справ в адміністративному суді, не можна не згадати позицію Верховного Суду від 20.07.2021 року у справі № 922/2604/20, відповідно до якої відсутність документального підтвердження надання правової допомоги (договору надання правової допомоги, детального опису виконаних доручень клієнта, акту прийому-передачі виконаних робіт, платіжних доручень на підтвердження фактично понесених витрат клієнтом тощо) є підставою для відмови у задоволенні заяви про розподіл судових витрат у зв'язку з недоведеністю їх наявності [123].

У пункті 6.3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.2013 № 7 передбачено, що відшкодування витрат, яких пов'язано з оплатою ними послуг адвокатів, адвокатських бюро, колегій, фірм, контор та інших адвокатських об'єднань з надання правової допомоги щодо ведення справи в господарському суді, здійснюється господарським судом шляхом зазначення про це у рішенні, ухвалі, постанові за наявності документального підтвердження витрат, як-от: угоди про надання послуг щодо ведення справи у суді та/або належно оформленої довіреності, виданої стороною представникові її інтересів у суді, платіжного доручення або іншого

документа, який підтверджує сплату відповідних послуг, а також копії свідоцтва адвоката, який представляв інтереси відповідної сторони, або оригіналу ордера адвоката, виданого відповідним адвокатським об'єднанням, з доданням до нього витягу з договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій [131].

Також Верховний Суд в додатковій постанові від 08.05.2018 у справі № 810/2823/17 зробив висновок, що надані позивачем первинні документи на підтвердження понесених витрат на професійну правничу допомогу повинні: відповідати вимогам первинного документа, встановлених вимогами ч. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зокрема, містити посаду особи, відповідальної за здійснення господарської операції і правильність її оформлення та інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції; зміст послуг (зазначених в договорі про надання правової допомоги та актах) повинен мати посилання на конкретні дії та/або документи вчинені/складені адвокатом; платіжну інструкцію має утримувати в собі належне, повне призначення платежу та відмітки банку його проведення відповідно до пунктів 1.22, 2.3, 2.24 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої Постановою Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 [141].

У постанові від 22.05.2018 у справі № 826/8107/16 Верховний Суд прийшов до висновків про те, що склад та розміри витрат, пов'язаних із оплатою правової допомоги, входить до предмета доказування у справі. На підтвердження цих обставин суду повинні бути надані договір про надання правової допомоги, документи, що свідчать про оплату обґрунтованого гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку [116]. Даний висновок узгоджується із правовою позицією Верховного Суду, викладеною у

постановах від 21.03.2018 року у справі № 815/4300/17, від 11.04.2018 року у справі № 814/698/16.

Крім того, у постанові від 22.05.2018 у справі № 826/8107/16 Верховний Суд зазначив, що «до суду апеляційної інстанції для підтвердження витрат на професійну правничу допомогу щодо складання апеляційної скарги було додатково подано договір про надання правової допомоги від 01.12.2017 року № 01/12-1, акт виконаних робіт від 04.12.2017 року, квитанцію про оплату правової допомоги на суму 5120,00 грн. Судами попередніх інстанцій встановлено, що в актах виконаних робіт вказано, що затрачений час на складання позовних заяв складав 8 годин; у акті виконаних робіт на складання апеляційної скарги не вказано на час, витрачених на її підготовку» [116]. Таким чином, розмір витрат на професійну правничу допомогу повинен бути обґрунтованим шляхом посилання на первинні документи.

З огляду ж на запровадження нових правил відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, для підтвердження та обґрунтування розміру витрат на професійну правничу допомогу необхідне доведення відображення фахівцем у галузі права та адвокатом доходів, отриманих від незалежної професійної діяльності, як самозайнятої особи шляхом надання доказів обліку доходів і витрат фізичними особами – підприємцями і фізичними особами, які проводять незалежну професійну діяльність за формою, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 13.05.2021 року № 261 «Про затвердження типової форми, за якою здійснюється облік доходів і витрат фізичними особами - підприємцями і фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, та Порядку її ведення» [133].

Також Європейській суд з прав людини прийшов до висновків про те, що у випадку, якщо підприємство-заявник уклало договір з юридичною фірмою щодо її гонорару (який можна порівняти з угодою про умовний адвокатський гонорар), така угода, за якою клієнт адвоката погоджується сплатити в якості гонорару певний відсоток від суми, яку присудить

позивачу суд – у разі якщо така сума буде присуджена та внаслідок якої виникають зобов'язання виключно між адвокатом та його клієнтом, не може бути обов'язковою для Суду, який повинен оцінити рівень судових та інших витрат, що мають бути присуджені з урахуванням того, чи були такі витрати понесені фактично, але й також – чи була їх сума обґрунтованою [43].

Відзначимо також, що до розрахунку суми судових витрат, які поніс відповідач і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи, повинні бути поданими документальні докази, які підтверджують фактичну оплату послуг адвоката: платіжний документ, оформлений відповідно до Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затвердженої Постановою Національного банку України від 29.07.2022 року № 163 про сплату адвокату грошових коштів; докази відображення адвокатом доходів, отриманих від незалежної професійної діяльності, як самозайнятої особи, шляхом надання доказів ведення обліку доходів і витрат фізичними особами – підприємцями і фізичними особами, які проводять незалежну професійну діяльність за формою, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 13.05.2021 року № 261 «Про затвердження типової форми, за якою здійснюється облік доходів і витрат фізичними особами - підприємцями і фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, та Порядку її ведення» [133].

Відповідно до положень ст. 4 Закону України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», до принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності належить повне висвітлення (фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі), нарахування (доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів) [129].

Таким чином, аналіз положень Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України від 05.07.2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та судової практики дозволяє дійти висновку щодо вимоги документального підтвердження витрат на професійну правничу допомогу. В цілому, витрати на професійну правничу допомогу мають бути підтверджені: договором про надання правової допомоги; документами, що підтверджують їх фактичне надання (зокрема, актами наданих послуг тощо), які повинні мати детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом; документами, які підтверджують оплату послуг адвоката. При цьому, у разі підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, витрати на професійну правничу допомогу при вирішенні справ в адміністративному суді підлягають розподілу за результатами розгляду справи незалежно від того, чи їх вартість уже фактично було сплачено, чи тільки має бути сплачено стороною.

Слід також наголосити на тому, що відповідно до практики Верховного Суду, при визначенні суми відшкодування суд має виходити з критеріїв дійсності, обґрунтованості, розумності та співмірності відповідно до ціни позову, з урахуванням складності та значення справи для сторін. У питанні критеріїв також слід згадати критерії реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін [39, п. 21; 122].

Такі самі критерії застосовує Європейський суд з прав людини, присуджуючи судові витрати на підставі ст. 41 Конвенції. Зокрема, згідно з його практикою, заявник має право на компенсацію судових та інших витрат лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим [163; 164]. Разом із тим, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються лише витрати, які мають розумний розмір [165].

Таким чином, вирішуючи питання про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у процесі вирішення адміністративної справи, суд повинен дослідити та оцінити додані стороною документи на предмет належності, допустимості та достовірності відображеної у них інформації. Зокрема, чи відповідають зазначені у документах дані щодо характеру та обсягу професійної правничої допомоги документам, наявним у судовій справі, чи не вчиняв адвокат під час розгляду справи дій, які призвели до затягування розгляду справи, зокрема, але не виключно, чи не подавав явно необґрунтованих заяв і клопотань, чи не включено у документи інформацію щодо витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, яких не підтверджено належними доказами та навпаки, якими доказами підтверджується заявлена до відшкодування сума, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат, необхідних для надання професійної правничої допомоги.

Такі докази, відповідно до ч. 1 ст. 90 Кодексу адміністративного судочинства України, суд оцінює за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні [72].

Згідно положень ч. 1 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України, розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно до положень ч. 1 ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України, учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків. У той же час, відповідно до ч. 1 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ст. 78 Кодексу адміністративного судочинства України [72].

Відмітимо, що подані на підтвердження витрат на професійну правничу допомогу докази мають окремо та у сукупності відповідати вимогам ст. ст. 73–76 Кодексу адміністративного судочинства України. У даному контексті слід вказати, що враховуючи принципи змагальності та диспозитивності, розмір витрат на професійну правничу допомогу, які сторона сплатила/має сплатити у зв'язку з розглядом адміністративної справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів з дослідженням та оцінкою таких доказів на предмет належності, допустимості, достовірності та достатності відображеної у них інформації в порядку ст. 90 Кодексу адміністративного судочинства України [72].

Аналізуючи сучасні тенденції оновлення та системних змін законодавства України, та враховуючи спрямованість на комплексну побудову інституційних спроможностей відповідних правових інститутів, можливо стверджувати, що на теперішній час судова практика сформувала широкий перелік доказів, які можуть слугувати підтвердженням заявленого розміру витрат на професійну правничу допомогу. Такими доказами можуть бути: договір про надання правової допомоги, акт прийому-передачі документів, акт здачі-приймання виконаних робіт, протокол наданих послуг, рахунки на оплату, банківські документи про оплату послуг. Між тим, вказаний перелік не є вичерпним.

І в цьому аспекті визначальною є позиція Великої Палати Верховного Суду, якої відображено у додатковій постанові від 07.07.2021 року по справі № 910/12876/19, в рамках якої Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що вимоги позивача про відшкодування витрат є обґрунтованими і такими, що підлягають задоволенню. При цьому, суд звернув увагу на: умови договору про надання послуг (погодинні ставки працівників адвокатського об'єднання відповідно до займаної посади та максимально можливі суми витрат, які може понести клієнт, за розгляд справи адвокатським об'єднанням в кожній з 3-ох інстанцій); витрачений час на певний вид робіт (підготовка додаткових пояснень, підготовка до судових засідань, аналіз

матеріалів судової справи, тощо); докази, надані відповідачем на підтвердження реальності витрат (протокол наданих послуг, акт надання послуг, рахунок на оплату, копія платіжного доручення) [38].

Наголосимо, що у процесі прийняття Великою Палатою Верховного Суду додаткової постанови від 07.07.2021 року по справі № 910/12876/19 колегія суддів не була одноставною щодо питання стягнення з позивача вказаної вартості правової допомоги за представництво інтересів у суді касаційної інстанції, яку має відшкодувати на користь відповідача позивач. Так, в окремій думці від 07.07.2021 року деякі судді звернули увагу на таке: 1) виокремлення адвокатом «аналізу матеріалів судової справи» як самостійного виду адвокатської послуги є необґрунтованим та охоплюється діями адвоката з «підготовки до судового засідання» у касаційному суді, а тому визначення оплати на суму 660 доларів США є неспівмірним із фактично наданим обсягом юридичної допомоги та має бути виключено із загальної вартості наданих відповідачу послуг правничої допомоги; 2) зазначення адвокатом, як окремо наданої адвокатської послуги, здійснення аналізу постанови суду апеляційної інстанції, яка була предметом касаційного оскарження в частині задоволених місцевим та апеляційним судами вимог, не відповідає критерію співмірності витрат на професійну правничу допомогу у цій справі, зважаючи на сукупно витрачений адвокатом час у 16 год. на підготовку касаційної скарги на таке судове рішення з оплатою вартості послуги в розмірі 1 840 доларів США, під час написання якої адвокатом здійснено фактичний аналіз постанови апеляційного суду [101].

Зазначимо також, що законодавством України про адміністративне судочинство передбачений спеціальний механізм компенсації/відшкодування учаснику справи витрат, пов'язаних із оплатою вартості професійної правничої допомоги. Відтак, питання про стягнення понесених витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві вирішується судом при ухваленні судового рішення і не може бути

предметом окремого судового позову. Адже витрати на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві процесуальним законом віднесено до судових витрат, питання їх розподілу та відшкодування/компенсації вирішується в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України; а тому вони не можуть бути стягнуті за позовною вимогою в іншому провадженні.

У цьому аспекті також доцільно акцентувати увагу на тому, що розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи [72, ч. 5 ст. 134]. Немає сумніву, що при застосуванні критерію співмірності витрат на професійну правничу допомогу адміністративний суд користується досить широким розсудом, який водночас повинен ґрунтуватися на критеріях, визначених у ч. 5 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України [72]. Вказані критерії суд застосовує за наявності наданих стороною, яка вказує на неспівмірність витрат, доказів та обґрунтування невідповідності заявлених витрат вказаним критеріям.

Між тим, положеннями ч.ч. 6–7 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено механізм зменшення розміру витрат на професійну правничу допомогу шляхом подання відповідного клопотання. Так, у разі недотримання вимог ч. 5 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України, суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами. При цьому, обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, що підлягають розподілу між сторонами.

Таким чином, у разі недотримання заявником вимог ч. 5 ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України щодо співмірності розміру заявлених до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим на виконання робіт, адміністративний суд має право зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу лише за клопотанням іншої сторони. У той же час, із власної ініціативи, враховуючи принципи диспозитивності та змагальності, вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, адміністративний суд права не має. Тобто саме зацікавлена сторона має вчинити певні дії, яких спрямовано на відшкодування з іншої сторони витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні адміністративної справи, а інша сторона має право на відповідні заперечення проти таких вимог, що виключає ініціативу адміністративного суду з приводу відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві одній зі сторін без відповідних дій з боку такої сторони.

Розглядаючи питання зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві варто враховувати висновки Об'єднаної Палати Верховного Суду у справі № 922/445/19, в якому, серед іншого наголошено, що: 1) зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу, можливе виключно на підставі клопотання іншої сторони щодо неспівмірності заявлених іншою стороною витрат із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт; 2) суд з огляду на принципи диспозитивності та змагальності не може вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи; 3) суд (за клопотанням сторони або з власної ініціативи) може відступити від вказаного загального правила при вирішенні питання про розподіл витрат на професійну правничу допомогу та не розподіляти такі витрати повністю або частково на сторону,

не на користь якої ухвалено рішення, а натомість покласти їх на сторону, на користь якої ухвалено рішення [114].

Як свідчить практика, при зменшенні витрат на професійну правничу допомогу необхідно також враховувати, чи змінювалася правова позиція сторін у справі в судах першої, апеляційної та касаційної інстанції; чи потрібно було адвокату вивчати додаткові джерела права, законодавство, що регулює спір у справі, документи та доводи, якими протилежні сторони у справі обґрунтували свої вимоги, та інші обставини [113]. Наголосимо, що адміністративний суд при вирішенні питання зменшення витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні адміністративної справи перевіряє чи подавалось від іншої сторони клопотання про зменшення витрат і наскільки таке клопотання є обґрунтованим відносно критерію неспівмірності заявленого розміру витрат.

За загальним правилом розподілу судових витрат, під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує: 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору, з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо; 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись [30, ст. 129; 72, ст. 39].

Важливо відзначити, що стороні, яка намагається стягнути витрати на професійну правничу допомогу при вирішенні адміністративної справи, слід не тільки якомога детальніше описати надані послуги, а й надати суду

максимально можливий обсяг доказів, що реально підтверджує заявлений розмір витрат на професійну правничу допомогу.

Як видається, відповідно до конкретної та послідовної практики Верховного Суду, визначаючись із відшкодуванням понесених витрат на правничу допомогу суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої ухвалене судове рішення, всі понесені нею витрати на професійну правничу допомогу, якщо, керуючись принципами справедливості та верховенства права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, є завищеним щодо іншої сторони спору, враховуючи такі критерії, як складність справи, витрачений адвокатом час, значення спору для сторони тощо. У такому випадку суд відмовляє стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні понесених нею витрат на професійну правничу допомогу повністю або частково, та відповідно не покладає такі витрати повністю або частково на сторону, не на користь якої ухвалено рішення. При цьому, в судовому рішенні суд повинен навести мотивацію такого рішення та правові підстави для його ухвалення. Зокрема, вирішуючи питання розподілу витрат на професійну правничу допомогу, суд має враховувати, що розмір відшкодування витрат на професійну правничу допомогу не повинен бути непропорційним до предмета спору. У зв'язку з наведеним суд, з урахуванням конкретних обставин, зокрема, ціни позову, може обмежити такий розмір з огляду на розумну необхідність витрат на професійну правничу допомогу для конкретної справи.

«Визначаючи розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації гонорару адвоката іншою стороною, суди мають виходити зі встановленого у самому договорі розміру та/або порядку обчислення таких витрат, що узгоджується з приписами ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». У разі відсутності у тексті договору таких умов (пунктів) щодо порядку обчислення, форми та ціни послуг, що надаються адвокатом, суди, в залежності від конкретних обставин справи, інших доказів, наданих адвокатом, використовуючи свої дискреційні повноваження,

мають право відмовити у задоволенні заяви про компенсацію судових витрат, задовольнити її повністю або частково» [115].

Таким чином, аналіз змісту судових рішень, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, дає змогу стверджувати, що при зверненні за відшкодуванням витрат на професійну правничу допомогу при вирішенні адміністративної справи варто пам'ятати, що при оцінці наданого стороною розміру гонорару адвоката, суд застосовує ряд критеріїв (дійсність, обґрунтованість, розумність, реальність, пропорційності, співмірність) та факти на підтвердження таких критеріїв (складність справи, значення справи для сторін, фінансовий стан сторін, ринкові ціни адвокатських послуг тощо).

Обов'язково зауважимо, що за змістом ст. 139 Кодексу адміністративного судочинства України, положеннями якої визначено правила розподілу судових витрат, витрати на професійну правничу допомогу, пов'язані з розглядом справи, у разі часткового задоволення позову покладаються на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. При цьому витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами [72].

Водночас, ч. 8 ст. 139 Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору. Видається, вказана норма виступає процесуальною санкцією, яка застосовується адміністративним судом незалежно від того, чи заявлялося відповідне клопотання заінтересованою стороною.

Верховний Суд з цього приводу робить такі висновки: «... зміст вказаної норми свідчить про те, що останньою встановлено дискреційне повноваження суду, тобто його право, а не обов'язок, здійснити розподіл судових витрат у вищезазначений спосіб. Процесуальним законом не

визначено поняття неправильних дій сторони. При цьому висновок суду про необхідність покладення судових витрат на сторону, внаслідок неправильних дій якої виник спір, повинен бути належним чином обґрунтованим» [117].

Таким чином, можна зробити висновок, що у межах вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень між адвокатом та особою, якій він надає професійну правничу допомогу, оплата може визначатися за взаємною домовленістю на власний розсуд сторін договору про надання правової допомоги. Водночас для того, щоб забезпечити можливість компенсації вказаних витрат (розглядаючи їх уже у процесуальному аспекті), необхідно під час визначення розміру, порядку оплати та документів, якими оформлюється оплата послуг адвоката, враховувати вимоги чинного законодавства України про адміністративне судочинство та реалії судової практики. Адже на теперішній час навіть найвища судова інстанція – Верховний Суд – дозволяє неоднозначність в підході щодо питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, який в більшій мірі зводиться до зменшення понесених витрат.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ

3.1 Захист прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення адміністративних справ

Логічним продовженням аналізу концептуальних засад професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ є питання про функціональні основи надання професійної правничої допомоги. Як було відмічено у попередніх розділах роботи, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [77, ст. 3]. При цьому, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У той же час, сучасний етап розвитку громадянського суспільства та правової держави вимагає з боку держави встановлення на нормативно-правовому рівні та юридичного і фактичного забезпечення гарантій державного захисту прав і свобод людини.

Зазначимо, що особливе місце в переліку прав та свобод громадян займає право кожного громадянина на захист своїх прав, свобод та законних інтересів. І в цьому аспекті важливо вказати, що вищою юридичною гарантією прав і свобод людини і громадянина є їх судовий захист. Так, відповідно до положень ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [77].

Відмітимо, що судовий захист здійснюється в межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства. При цьому, реалізація судового захисту є нерозривно пов'язаною з одним із основних конституційних прав людини і громадянина в Україні, а саме з

правом на отримання професійної правничої допомоги, якого закріплено у положеннях ст. 59 Конституції України. Не можна не зазначити, що, у випадках, передбачених законом, професійна правнича допомога надається безоплатно. Разом із тим, кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [77].

Визнаючи справедливість суджень О.М. Каплі, доповнимо лише його підсумковий висновок: конституційне право на кваліфіковану правничу допомогу входить у правовий інститут основних прав і свобод людини і громадянина, що лежать в основі правового статусу особистості, а також може розглядатися як один із важливих принципів безпосередньо адміністративного судочинства. Це право, з одного боку, є одним із найважливіших прав людини і громадянина, а з іншого боку, являє собою гарантію дотримання комплексу інших прав [68, с. 107].

Також слід вказати, що відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративне судочинство є діяльністю адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України [72]. При цьому, учасниками судового процесу є особи, які задіяні у розгляді справи судом [54].

Видається, традиційно суд не відносять до кола учасників процесу, оскільки він здійснює судочинство. При цьому, за критерієм заінтересованості у результатах вирішення адміністративної справи, автори підручника «Основи адміністративного судочинства в Україні» (за заг. редакцією Александрової Н.В., Куйбіди Р.О.) виділяють: 1) заінтересованих осіб (ними є особи, які беруть участь у справі: сторони, треті особи, їхні представники); 2) учасників, які не мають заінтересованості у вирішенні справи (ними є інші учасники адміністративного процесу: секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач) [106, с. 66]. У той же час, відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України, заінтересованими особами у результатах вирішення адміністративної справи є учасники справи та

представники, а тими учасниками, які не мають заінтересованості, є інші учасники судового процесу [72].

Між тим, забезпечення реального виконання змісту ст. 59 Конституції України на сучасному етапі розвитку української державності може здійснити адвокатура України – відокремлений від системи державних органів самоврядним інститут, основним призначенням якого є надання кваліфікованої юридичної допомоги громадянам та організаціям [45, с. 343].

Як справедливо відмічає М.Ю. Єфіменко, той факт, що адвокатура у нашій державі є відокремленою від системи державних органів, свідчить про те, що вона є відносно самостійним та незалежним утворенням на професійній основі. Відповідно, адвокат може протистояти інтересам публічних структур та їх посадових осіб у судовому процесі. Як видається, виключення адвокатури з системи державних органів позбавляє посадовців та державних службовців можливості впливати на професійну діяльність адвокатів, що є одним із чинників, які забезпечують реальне ефективне виконання адвокатурою та адвокатами їх функцій і завдань у адміністративному процесі [45, с. 343].

Підтримуємо думку Н.О. Чудик, яка вказує, що як професійний захисник і представник інтересів клієнта, адвокат може брати участь у величезній сфері матеріальних та процесуальних правовідносин, в яких він має певне коло завдань, прав та обов'язків, що у своїй сукупності визначають його правове становище у цих відносинах. Особливий інтерес становить правове положення адвоката в адміністративному судочинстві, адже воно пов'язане з розв'язанням конфліктів у публічно-правовій сфері, тобто коли однією зі сторін у адміністративному процесі завжди є державно-владний або приналежний до органів місцевого самоврядування суб'єкт. А той факт, що адвокатура не має відношення до жодної з державних чи з органів місцевого самоврядування структур, дозволяє адвокату більш ефективно протистояти інтересам публічних суб'єктів та їх адміністративному ресурсу [185, с. 154].

Не можна не вказати, що правовий статус учасників адміністративного процесу характеризується, насамперед, тим, що вони повинні володіти адміністративною процесуальною правосуб'єктністю. Відомо, що наявність адміністративної процесуальної правосуб'єктності є найважливішою ознакою учасника адміністративного процесу і як наслідок – однією з передумов виникнення правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства [54].

Водночас, аналіз положень ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України дає підстави вважати, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність – це категорія, що поєднує адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність [183].

Разом із тим, правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві є комплексною категорією, яка включає завдання, функції права та обов'язки адвоката під час розгляду в адміністративних судах справ адміністративної юрисдикції [185, с. 155]. При цьому, основними нормативно-правовими актами, що регламентують адміністративно-процесуальний статус адвоката, є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кодекс адміністративного судочинства України.

Однак слід вказати, що у положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ані завдання, ані функції адвоката прямо не визначено. Говорячи ж про Кодекс адміністративного судочинства України, зазначимо, що у його положеннях викладено тільки загальні завдання адміністративного судочинства: ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин [72, ст. 2].

На думку М.Ю. Єфіменка, зважаючи на те, що адвокат є фізичною особою, яка здійснює адвокатську діяльність, незалежну професійну діяльність щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту, цілком доцільно визначити поняття «завдання

адвоката», «функції адвоката» наступним чином. Так, завдання адвоката – це визначені, заплановані для виконання обсяги роботи адвоката, які здійснюються ним із метою здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. У той же час, функції адвоката – це основні напрямки діяльності адвоката, що здійснюються ним із метою здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту [45, с. 344].

При цьому, беручи до уваги сутність та особливості адміністративного процесу як різновиду юридичного процесу, автор до основних завдань адвоката в адміністративному процесі відносить: по-перше, надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, що виникають у результаті розгляду адміністративної справи; по-друге, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів адміністративно-правового характеру; по-третє, захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; по-четверте, представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; по-п'яте, представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення адміністративного процесу [45, с. 345–346].

Г.В. Борисов до кола головних завдань адвоката в адміністративному судовому провадженні відніс такі: 1) ретельне вивчення матеріалів справ у адміністративному судочинстві; 2) збирання відомостей про факти, які можуть бути використані як докази у справах про адміністративні правопорушення; 3) формування адвокатом власної позиції, згідно з якою він буде будувати власну роботу у конкретній справі; 4) прогнозування вирішення справи; 5) підготовка та досконале складання процесуальних документів [17].

Враховуючи думки правників щодо завдань та функцій адвоката у юридичному процесі, у тому числі в адміністративному судочинстві, а також спираючись на норми Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»,

Кодексу адміністративного судочинства України, а також на Правила адвокатської етики, Н.О. Чудик вважає, що завданнями адвоката в адміністративному судочинстві є: здійснення захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у процесі судового розгляду справ адміністративної юрисдикції; здійснення представництва інтересів клієнта в адміністративному суді. Так, положеннями Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що сторона, а також третя особа в адміністративній справі можуть брати участь в адміністративному процесі особисто і (або) через представника [72, ст. 55]; сприяння здійсненню правосуддя, зокрема, забезпечення його повноти та об'єктивності; підтримка режиму законності та стану правопорядку. Адже правосуддя – це справедливість у дії, і обов'язок адвоката – не тільки представляти та захищати інтереси свого клієнта, але й відстоювати справедливість, яку у демократичній, правовій державі уособлює законодавство [78]; підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення [185, с. 155–156].

Що ж стосується функцій адвоката у адміністративному процесі, то Н.О. Чудик та М.Ю. Єфіменко до них відносять: захисну, представницьку, функцію сприяння правосуддю, консультативну, превентивну, правовиховну функції [46, с. 38; 185, с. 156].

Між тим, поглиблений аналіз положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» дає змогу стверджувати, що захист як функціональна основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. І в цьому аспекті заслуговують уваги положення ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до яких особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, серед іншого, має право при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на

надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [74, ст. 268].

У той же час, ст. 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено, що у розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України. При цьому, повноваження адвоката на участь у розгляді справи підтверджуються довіреністю на ведення справи, посвідченою нотаріусом або посадовою особою, якій відповідно до закону надано право посвідчувати довіреності, або ордером чи дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додається витяг з договору, в якому зазначаються повноваження адвоката або обмеження його прав на вчинення окремих дій як захисника. Витяг засвідчується підписами сторін [74].

У той же час, якщо особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазначений адвокат має права, передбачені ч. 1 ст. 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення та іншими законами. Зазначимо, що повноваження адвоката, призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, підтверджуються дорученням, що видається Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги [74, ст. 271].

Видається, проведений аналіз положень Кодексу України про адміністративні правопорушення свідчить про те, що у такому випадку в адміністративному процесі адвокат виступає в ролі захисника.

Таким чином, адвокат є одним учасників адміністративного процесу, що може виконувати як представницькі функції, так і функції захисника, або надавати безоплатну правову допомогу. При цьому, в національному законодавстві міститься досить широкий перелік прав та обов'язків адвоката, однак, немає законодавчого визначення поняття «захисник». Натомість, положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення регулюються лише деякі аспекти процесуально-правового статусу адвоката як захисника.

Таким чином, у цій частині дослідження проаналізовано особливості захисту прав, свобод і законних інтересів особи як функціональної основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Акцентовано на тому, що підфункція захисту прав, свобод чи інтересів особи, на відміну від інших підфункцій, які реалізуються в межах функції з надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, обмежується виключно сферою правовідносин, які виникають у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, і здійснюється лише в інтересах окремих, чітко визначених суб'єктів. Доведено, що характерною рисою підфункції захисту прав, свобод і законних інтересів особи як функціональної основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ є те, що зазначена підфункція професійної правничої допомоги є наслідком існування у провадженні у справах про адміністративні правопорушення принципу змагальності та наявності спеціально визначеної функції обвинувачення, під час вирішення адміністративних справ її завжди спрямовано проти функції обвинувачення (звинувачення) особи у вчиненні адміністративного правопорушення.

Обґрунтовано, що конституційне право кожного на професійну правничу допомогу за своєю суттю є гарантією захисту й охорони інших прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, і в цьому полягає його соціальна значимість. Зазначено, що професійна правнича допомога у процесі вирішення адміністративних справ не просто сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав, свобод чи інтересів, а насамперед є спрямованою на запобігання можливим порушенням чи незаконним обмеженням із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

3.2 Представництво інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин

Говорячи про представництво інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин як функціональну основу надання професійної правничої допомоги, передусім, необхідно почати із того, що професійна правнича допомога – це своєрідний «буфер», що балансує інтереси громадянського суспільства з потребами і можливостями держави [75, с. 231].

Взагалі ж, адвокат є самостійним учасником адміністративного судочинства із власними завданнями, функціями та повноваженнями. Він самостійно формує правову позицію у справі, на власний розсуд обирає засоби та методи відстоювання прав, свобод і законних інтересів свого клієнта (клієнтів). З іншого ж боку, зазначена самостійність має відносний характер, адже закон забороняє адвокату використовувати свої повноваження всупереч та на шкоду клієнту, а обсяг повноважень адвоката залежить від особливостей його довірительних стосунків з особою, права та законні інтереси якої він представляє і захищає в адміністративному судочинстві [46, с. 40].

Слід вказати, що відповідно до положень ч. 2 ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України, виключно адвокатом, крім випадків, встановлених законом, здійснюється представництво в суді, як вид правничої допомоги (професійна правнича допомога) [72]. Аналізуючи ж положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», приходимо до висновку, що представництво – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в адміністративному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення [127]. І в цьому аспекті наголосимо, що головною передумовою для виникнення правовідносин за участю адвоката, як представника, повинна бути вольова юридична дія адвоката, його активна процесуальна діяльність, яка одночасно визначає зміст правовідносин [33, с. 192].

Між тим, в юридичній літературі на теперішній час є два підходи до розуміння поняття представництва адвоката в адміністративному судочинстві: 1) це правовідносини, внаслідок яких одна особа, представляючи іншу в межах своїх повноважень, здійснює процесуальні дії; 2) це вчинення процесуальних дій особою, яка наділена певними повноваженнями, від імені іншої особи та в її інтересах [22, с. 314]

Видається, саме інститут процесуального представництва адвокатів забезпечує ефективність реалізації процесуальних прав та обов'язків зацікавлених осіб. У ч. 1 ст. 55 Кодексу адміністративного судочинства України законодавець надав вичерпний перелік суб'єктів, які можуть брати участь у розгляді адміністративної справи через представника. У той же час, відповідно до ст. 57 Кодексу адміністративного судочинства України, представником у суді може бути адвокат або законний представник [72].

Слід вказати, що згідно положень ст. 60 Кодексу адміністративного судочинства України, представник, який має повноваження на ведення

справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки [72].

Однак слід вказати, що деякі адміністративно-процесуальні права мають особливий характер, зокрема, до них належать: право повністю або частково відмовитися від адміністративного позову, визнати адміністративний позов, змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, передати повноваження представника іншій особі (передоручення), оскаржити судові рішення [72]. Специфіка перелічених прав криється в тому, що задля їхньої реалізації повноваження адвоката щодо вчинення кожної зазначеної дії мають бути прямо визначеними у довіреності або іншому документі, який підтверджує адвокатські повноваження.

Узагальнивши думки вчених, варто зробити висновок, що адвокат, який представляє інтереси свого клієнта, в адміністративному судочинстві є активним учасником судового процесу, метою якого є досягнення найкращого правового результату по справі для нього. Право на звернення до суду адвокат, як представник, набуває від імені особи, інтереси якої він представляє та захищає в адміністративному судовому процесі. Проте особа, яка користується правом на правову допомогу адвоката, не позбавляється права у захисті своїх прав, свобод та законних інтересів самостійно. Представництво адвокатом клієнта в адміністративному судочинстві вимагає від нього професійності та кваліфікації для надання юридичної допомоги [33, с. 192].

Загалом, основною нормою Кодексу адміністративного судочинства України з приводу обов'язків адвоката є положення ст. 44 з вимогою про те, що учасники справи зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки [72].

Зазначимо, що на думку М.Ю. Єфіменко, обов'язки адвоката в адміністративному судочинстві можна розділити на дві загальні групи, а

саме: обов'язки перед клієнтом – адвокат повинен діяти, перш за все, в інтересах клієнта, інформувати його про свою правову позицію у справі, повідомляти клієнта про можливі конфлікти та інші несприятливі для його клієнта моменти у справі. Адвокат не має права давати клієнту запевнення і гарантії стосовно реального результату виконання доручення, прямо або опосередковано сприяти формуванню в нього необґрунтованих надій, а також уявлення, що адвокат може вплинути на результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків, тощо; обов'язки перед судом – представляючи свого клієнта в адміністративному процесі, адвокат зобов'язаний виходити не тільки з його інтересів, а й спиратися у своїй діяльності на принципи чесності та порядності, поваги до суду та інших учасників адміністративного процесу, сприяти неупередженості, повноті та об'єктивності судового розгляду адміністративної справи [46, с. 39].

Необхідно вказати, що повноваження адвоката відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» посвідчуються ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, довіреністю або договором про надання правової допомоги [127].

Потрібно враховувати і той факт, що до моменту вступу у судову справу чи залучення адміністративним судом адвоката до судочинства його відповідальність не охоплюється нормами Кодексу адміністративного судочинства України і переноситься на рівень Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури.

Таким чином, участь адвоката в адміністративному судочинстві визначається шляхом взаємного волевиявлення адвоката та сторони, третьої особи чи навіть іншого представника (адвоката), який має право на передоручення справ. А вже після того, як укладено договір про надання правової допомоги в адміністративному судочинстві, адвокат може надати правові послуги.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що адвокат як представник в адміністративному судочинстві є процесуальною особою, яка вчиняє правові дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах особи, яка уклала з ним договір про надання правової допомоги, з метою захисту прав, свобод та законних інтересів особи, яку він представляє.

Видається, важливим також є визначення характерних особливостей адвоката, як представника в адміністративному судочинстві: адвокат завжди виступає від імені та в інтересах особи, з якою він уклав договір про надання правової допомоги; адвокат під час здійснення своєї діяльності в адміністративному судочинстві керується положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кодексу адміністративного судочинства України, Правилами адвокатської етики; адвокат наділений повноваженнями особи, інтереси якої він представляє по адміністративній справі; адвокат може здійснювати представництво інтересів особи в адміністративному судочинстві на платній чи безоплатній основі; правові наслідки для особи, яку представляє адвокат, виникають внаслідок законних адміністративно-процесуальних дій адвоката в межах його повноважень; адвокат може вступати в процес адміністративного судочинства на будь-якому етапі розгляду справи; участь адвоката в адміністративному процесі не позбавляє особу, інтереси якої він представляє, замінити свого захисника на будь-якому етапі слухання адміністративної справи [33, с. 193].

Обов'язково слід відмітити, що ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що всі учасники справи мають право на користування правничою допомогою. У той же час, ст. 42 Кодексу адміністративного судочинства роз'яснює, що до учасників справи відносяться сторони, а вже ст. 46 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що стороною може бути не тільки фізична особа, але й юридична особа [72].

До речі, говорячи про надання правничої допомоги для юридичних осіб, слід звернутися до положень ст. 55 Кодексу адміністративного

судочинства України, якими встановлено, що юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника. При цьому, особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника [72].

Таким чином, на законодавчому рівні встановлено, що для юридичних осіб, суб'єктів владних повноважень, правнича допомога може забезпечуватися через самопредставництво – тобто для представлення інтересів у суді призначається відповідна особа із числа працівників юридичної особи (учасника процесу) та повноваження уповноваженої особи має бути підтверджене визначеними документами. З аналізу цієї норми закону вбачається, що допуск особи до участі у справі та визнання належно вчиненими будь-яких інших з переліку передбачених ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України процесуальних прав, можливий за умови сукупної наявності обох вказаних умов. Отже, для визнання особи такою, що діє в порядку самопредставництва, необхідно, щоб у відповідному законі, положенні чи трудовому договорі (контракті) було чітко визначене її право діяти від імені такої юридичної особи (суб'єкта владних повноважень без права юридичної особи) без додаткового уповноваження. Крім того, для забезпечення ефективного представництва в суді така особа має володіти

достатніми навиками для надання професійної правничої допомоги [102, с. 243].

В аспекті надання професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства також варто згадати і про законне представництво особи. Так, ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. У той же час, права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі у таких справах відповідно неповнолітніх осіб, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Суд з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, та які беруть участь у справі, може залучити до участі у справі їхніх законних представників. Законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах [72].

Окремо слід зупинитися на положеннях ст. 53 Кодексу адміністративного судочинства України, у яких закріплено право органів та осіб звертатися до суду в інтересах інших осіб. Особливо важливим у вказаному аспекті є положення, на підставі якого Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у цих справах. При цьому, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен

надати адміністративному суду документи та інші докази, які підтверджують наявність визначених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб [72].

Варто звернути увагу і на те, що ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачає, що з метою захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право: звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень [144].

Необхідно наголосити на тому, що чинне законодавство ніяким чином не відрізняє процесуальне становище адвоката в адміністративному процесі від процесуального становища представників, які не мають адвокатської професії. Така ситуація, з урахуванням наявності Правил адвокатської етики, які фактично є збірником обов'язкових вимог до професійної поведінки адвоката, дозволяє зробити висновок про те, що єдиною відмінністю правового статусу адвоката від правового статусу інших осіб, які є представниками у адміністративному судочинстві, є більш суворі вимоги до обов'язків адвоката при тому ж обсязі прав, що й у представників [46, с. 40; 185, с. 158].

Акцентуючи увагу на збудованій на сучасному етапі концепції представництва, слід вказати на розрізнення права здійснювати особою законне представництво та права на представництво. І в цьому аспекті досить цікавою є судова практика.

Так, Дніпропетровський окружний адміністративний суд повернув позивачеві адміністративний позов до Головного управління Держгеокадастру у Дніпропетровській області про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії з тієї підстави, що позовну заяву було підписано адвокатом в інтересах малолітньої особи, на підставі Ордеру про надання правової допомоги. У той же час, суд зазначив, що Кодексом адміністративного судочинства України визначено адміністративну правосуб'єктність [174].

Так, ч. 2 ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку у спорах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самотійно брати участь [72].

Згідно зі статтею 6 Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років [159].

Статтею 25 Цивільного Кодексу України встановлено, що здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку [181].

Відповідно до ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України, фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: 1) самотійно вчиняти дрібні побутові правочини – правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується

предмета, який має невисоку вартість; 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [181].

Разом із тим, Дніпропетровський окружний адміністративний суд прийшов до висновку, що правочин, якого укладено малолітньою особою та адвокатом у справі не є дрібним у розумінні ст. 31 Цивільного кодексу України. При цьому, за правилами ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України, права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом.

Таким чином, Дніпропетровський окружний адміністративний суд вважає, що в даному випадку позов від Позивача, як малолітньої особи, є таким, що поданий особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності та підписаний особою, яка не має права її підписувати [174].

Підсумовуючи, зазначимо, що окремі дослідники стверджують, що адвокат, будучи спеціальним суб'єктом адміністративного процесу, здійснює в будь-якому суді тільки одну функцію – сприяння захисту законних прав та свобод особи, що представляється ним, і представництво її інтересів шляхом надання юридичної допомоги [52, с. 95]. Отже, вчені наголошують на тому, що розмежування представницької та захисної функції адвоката є неможливим, адже вказане є одним цілим під час надання правової допомоги особі в судовому процесі.

Аналізуючи вказане, приходимо до висновку, що представництво інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин як функціональна основа надання професійної правничої допомоги є головним напрямом діяльності адвоката у сфері адміністративного процесу, який полягає у виконанні у межах наданих повноважень певних юридичних дій від імені та в інтересах особи, яку адвокат представляє та з якою укладено

договір про надання правничої допомоги, для захисту її прав, свобод та законних інтересів чи надання правничої допомоги.

Таким чином, у цьому підрозділі охарактеризовано особливості представництва інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин як функціональної основи надання професійної правничої допомоги.

Обґрунтовано, що норми Кодексу адміністративного судочинства України, на відміну від положень Конституції України, більш повно відобразили загальну концепцію права на професійну правничу допомогу в судовому процесі. Адже у ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Водночас представництво в суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Однак у ст. 42 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що учасниками справи є сторони, треті особи. Водночас у ст. 46 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що стороною в адміністративному процесі може бути не тільки фізична особа, але й юридична особа. При цьому в положеннях Конституції України акцент більшою мірою зроблений на праві фізичної особи на професійну правничу допомогу.

Акцентовано на положеннях Кодексу адміністративного судочинства, відповідно до яких представництво в суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Додатково (з огляду на наявність суперечливих позицій науковців) мотивовано висновок про те, що в разі допущення до здійснення функції представництва в суді осіб, які не є адвокатами, держава не зможе виконати свої позитивні зобов'язання та гарантувати кожній особі право на професійну правничу допомогу, яке встановлене у ст. 59 Конституції України.

Звернено увагу на відмінності права особи здійснювати законне представництво та права на представництво. Встановлено, що виключне право адвокатів на здійснення функції представництва у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин відповідає міжнародній практиці провідних держав світу та сприяє формуванню правничої професії з єдиними стандартами й етичними правилами.

3.3 Консультування з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ

У демократичній та правовій державі, якою є Україна, захист прав, свобод та інтересів громадян є її основним, першочерговим завданням. При цьому, в Україні на конституційному рівні закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються основною соціальною цінністю держави [77]. Між тим, діалектика розвитку громадянського суспільства пов'язана із постійним виникненням та розв'язанням конфліктів на різних рівнях та у різних сферах функціонування суспільства, у тому числі конфліктів між громадянами та органами влади, яких пов'язано із критичним поглядом на дії та бездіяльність публічної влади на різних її рівнях, протилежністю публічного та приватного інтересу. Виникнення ж конфліктів між владними та підвладними суб'єктами правових відносин, у свою чергу, спричиняє виникнення публічно-правових спорів як втілених в юридично значущих діях сторін суперечностей з приводу реалізації норм публічного права чи самих публічно-правових норм, що відбуваються в юридичній формі. Як правило, публічно-правовий спір пов'язаний з реалізацією норм публічного права (конституційного, адміністративного, фінансового тощо), а саме із суб'єктивними правами, законними інтересами, юридичними обов'язками, владними повноваженнями

суб'єктів публічного права, застосуванням юридичних санкцій чи самими публічно-правовими нормами [70, с. 8].

У той же час, як показує практика, найбільш дієвим способом розв'язання публічно-правових спорів є їх вирішення в порядку адміністративного судочинства [145, с. 4]. І тут слід вказати, що на відміну від інших видів юридичного процесу, адміністративне судочинство не обмежується розглядом та вирішенням лише справ адміністративно-правового характеру, але й обслуговує деякі інші галузеві правовідносини (фінансового, митного, земельного та іншого характеру), ліквідовуючи у них конфлікти, але за обов'язкової умови – присутності у них суб'єкта владних повноважень, який здійснює у цих відносинах свої владні управлінські функції [16, с. 335].

Водночас варто зауважити, що істотного значення для адміністративного судочинства, завданням якого є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [72, ч. 1 ст. 2], на теперішній час набуло правове регулювання питання надання професійної правничої допомоги. Адже, зважаючи на специфічність адміністративних процесуальних відносин та публічно-правових спорів, учасники адміністративних справ потребують професійної правничої допомоги, право на отримання якої закріплено на конституційному рівні. Так, відповідно до положень ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. У той же час, ст. 131² Конституції України передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [77].

Таким чином, право особи на професійну правничу допомогу є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер, йому

відведено важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав та свобод людини і громадянина.

Говорячи ж безпосередньо про право на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві, слід вказати, що відповідно до положень ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України, учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Разом із тим, представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом [72]. І в цьому аспекті слід погодитися із думкою Ю.В. Оніщика, який вказує, що не дивлячись на значення інституту адвокатури щодо надання професійної правничої допомоги у сфері публічно-правових відносин, чинне законодавство не врегульовує належним чином особливості участі адвоката в адміністративному судочинстві [103, с. 630].

Слід поставити наголос на тому, що відповідно до положень ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», видами адвокатської діяльності, поряд із представництвом інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення та представництвом інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення адміністративного судочинства, є надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру [127]. Таким чином, консультування адвокатом учасників адміністративної справи з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги є не менш важливим, ніж представництво інтересів в суді, напрямком діяльності адвоката в адміністративному судочинстві [57].

Подібної позиції дотримується і С.В. Мартинюк, який вказує, що консультативна робота є не менш важливою, ніж представництво клієнта в суді, тому що своєчасна та правильна консультація може допомогти

ефективніше та без втрати дорогоцінного часу вирішити наявну правову проблему без судового розгляду [91, с. 77].

Варто відзначити здобутки Н.М. Бакаянної, яка аналізуючи функціональні та організаційні основи адвокатури в Україні, констатує, що особливість консультування полягає у тому, що адвокат при наданні клієнту правової допомоги, як правило, не вступає у правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката при її здійсненні мають юридичне значення лише у межах його правовідносин з клієнтом [9, с. 236].

Разом із тим, на думку Д.П. Фіолевського, здебільшого саме з консультаційної роботи починаються всі інші види юридичної практики: надання порад, довідок, складання юридичних паперів та документів, досягнення згоди про подальшу співпрацю, укладення угод про провадження тих чи інших справ в суді тощо – усе це результат роботи адвоката з надання пересічної консультації [177, с. 88–89].

Відмітимо, що у науці консультування визначається або ж як спілкування адвоката з клієнтом з приводу інформування останнього про способи юридичного вирішення справи, у зв'язку з чим метою консультування є надання клієнту вичерпної інформації щодо питань, які його цікавлять [2, с. 258], або ж як процес взаємодії адвоката і довірителя з приводу проблеми останнього і з метою виявлення можливих правових варіантів її розв'язання та їхніх наслідків, з'ясування шляхів і способів реалізації обраного варіанта розв'язання проблеми, чи вид юридичної допомоги, що полягає у роз'ясненні довірителям (як правило, після ознайомлення з різними фактичними обставинами справи) способів захисту та реалізації їх прав на підставі діючого законодавства чи правозастосовної практики шляхом формування рекомендацій по вирішенню існуючих правових проблем [9, с. 236].

Слід зауважити, у межах консультування адвокатом суб'єктів адміністративного судочинства доцільно розглядати такі способи вирішення публічно-правових спорів як врегулювання спору за участю судді [72,

ст.ст. 184–188] та примирення сторін [72, ст.ст. 190–191], щодо яких адвокат в адміністративному судочинстві може також надати інформацію.

Так, відповідно до положень ст. 184 Кодексу адміністративного судочинства України, врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті [72]. При цьому, про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, в якій вирішує питання про зупинення провадження у справі. Разом із тим, у випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається [72, ст. 185]. Вбачається, метою врегулювання спору за участю судді є виключно спроба вирішити спір між сторонами до початку судового розгляду з метою економії часу та судових витрат сторін, обрання сторонами можливих спільних варіантів вирішення спору, які забезпечать заощадження часу та уникнення додаткових витрат на примусове виконання рішення.

Що ж стосується процедури примирення сторін, слід вказати, що відповідно до положень ч. 5 ст. 47 Кодексу адміністративного судочинства України, сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі [72]. Як видається, процедура примирення сторін передбачає оперативне врегулювання правової суперечки між сторонами у випадку, коли сторони готові до досягнення консенсусу, і може бути розпочата тільки за клопотанням учасника у справі, тобто за добровільним волевиявленням обох сторін [104]. При цьому, відповідно до положень ст. 190 Кодексу адміністративного судочинства України, примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Разом із тим, сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Крім того, умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта

владних повноважень. Також необхідно акцентувати увагу на тому, що за клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін та затверджуються ухвалою суду. У той же час, затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі [72].

Окремо слід зупинитися на такій складовій професійної правничої допомоги, як медіація, сутність якої потребує додаткового пояснення. Так, в адміністративному судочинстві використання інституту медіації передбачається у формі укладення «мирових угод» [51, с. 17]. Про це свідчать ч. 5 ст. 47 Кодексу адміністративного судочинства України [72], а також узяття за основу Закону України «Про медіацію» [138]. В останньому подано чітке визначення медіації як позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [138, п. 4 ч. 1 ст. 1].

У той же час, наукові підходи до характеристики процесу медіації відрізняються своєю повнотою та деталізацією. Так, наприклад, О.В. Белінська пропонує розуміти під медіацією «добровільний та конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, де медіатор у ході структурованої процедури допомагає учасникам конфлікту вступити у прямі перемовини з метою вироблення спільного рішення щодо проблеми (головними ознаками медіації авторка вважає добровільність, конфіденційність, наявність структурованої процедури проведення, часткове втручання третьої сторони (медіатора), що передбачає допомогу у налагодженні спілкування та сприяння проходженню справи)» [14].

Розглядаючи медіацію як особливий вид адвокатської діяльності, Ю.О. Ремєскова акцентує увагу на тому, що «участь адвоката в процедурі посередництва в якості медіатора відрізняється певною специфікою від виконання ролі медіатора іншими особами (конфліктологами, психологами,

соціологами та ін.), оскільки адвокат є кваліфікованим юристом, який надає правову допомогу на професійній основі, несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, у тому числі – за порушення адвокатської таємниці» [150, с. 90].

Можливість участі адвоката у процедурі медіації визнають і інші вчені, зокрема О.Г. Яновська та А.В. Біцай [198], тоді як інші (наприклад, Ж.В. Мішина [94]) заперечують проти такої участі через неможливість зберегти незалежність у вказаній процедурі через представництво інтересів тієї чи іншої сторони. Видається, теоретично участь адвоката як суб'єкта медіації є допустимою, за умови, якщо він не представляє інтересів жодної зі сторін-учасниць. Більш того, зазначені норми чинного законодавства однозначно не заперечують участі адвоката в процедурі медіації, а процесуальні положення взагалі опосередковано вказують на таку можливість, а тому дослідники припускають можливість участі адвоката в процесі медіації за умови деталізації його функцій у такому процесі [51, с. 20].

Повертаючись до попередньої дилеми, зазначимо, що у результаті консультування суб'єкти адміністративного судочинства отримують обґрунтовану правову позицію адвоката щодо конкретної ситуації у сфері публічних правових відносин. При цьому консультування з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, як видається, має такі стадії: 1) підготовчу; 2) інтерв'ю (опитування); 3) збір інформації та її подальший аналіз; 4) аналіз обставин справи; 5) аналіз нормативно-правової основи справи (матеріально-правова кваліфікація справи та процесуально-правова кваліфікація справи); 6) формування правової позиції у справі, аналіз її переваг і недоліків; 7) консультування (вироблення правової позиції у справі після обговорення).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі комплексного аналізу теоретичних напрацювань, положень чинного законодавства України та практики його реалізації здійснено теоретичне узагальнення та сформульовано науково обґрунтовані висновки і практичні рекомендації, які розв'язують наукове завдання щодо підвищення ефективності надання професійної правничої допомоги стосовно спорів у сфері публічно-правових відносин. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Здійснено науковий аналіз доктринальних положень, які стосуються надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, у кореляції з процесами вдосконалення вже наявної системи надання правової допомоги шляхом створення дієвого механізму реалізації зазначеного права з метою забезпечення й захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, структурних реформ та трансформацій, що відбуваються в Україні. Акцентовано на відсутності комплексних наукових робіт, присвячених безпосередньо проблемі надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, які би цілком враховували положення адміністративно-правової доктрини, законодавства, правозастосування, законні інтереси та права громадян. Водночас застосування методології системного підходу до дослідження розвитку наукової думки щодо феномену професійної правничої допомоги дало змогу виявити основні напрями наукового пошуку розв'язання зазначеної проблеми.

2. Визначено, що методи, за допомогою яких досліджено інститут професійної правничої допомоги, доцільно поділяти на декілька груп: а) загальнонаукові методи; б) спеціально-наукові (спеціальні) методи; в) галузеві методи. При цьому важливим у дослідженні інституту професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні є комплексне використання зазначених методів.

3. Встановлено, що специфікація наявних наукових підходів до визначення професійної правничої допомоги та детермінація сфери публічно-правових відносин дали змогу обґрунтувати підхід, відповідно до якого професійна правнича допомога у процесі вирішення адміністративних справ є професійною, адресною, орієнтованою допомогою, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод цієї сторони, їх відновлення в разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації.

4. Окреслено специфічні характеристики професійної правничої допомоги, зокрема: 1) є різновидом фахової діяльності, здійснюваної виключно спеціальним суб'єктом, яким виступає адвокат; 2) передбачає правозмістовність дій (послуг), як-от: правове інформування та консультування, підготовка правових документів, здійснення представництва інших осіб у суді, забезпечення захисту особи від кримінального обвинувачення тощо, здатних набувати значення юридичного факту, яким породжуються, змінюються або припиняються конкретні правовідносини; 3) надається на оплатній чи безоплатній підставі; 4) передбачає ризиковість, оскільки її надання на платній основі (на договірних засадах) не гарантує досягнення бажаного для клієнта результату розгляду справи; 5) базується на принципах верховенства права, законності, незалежності, превентивності, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, якості тощо.

5. Встановлено, що особливості забезпечення права людини на професійну правничу допомогу в Україні залежать від таких чинників: а) виду допомоги, якої потребує особа, за економічним (матеріальним) критерієм (платної чи безоплатної); б) певної категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу (наприклад, малозабезпечені особи, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, внутрішньо переміщені особи, постраждалі від домашнього насильства, діти та інші соціально вразливі верстви населення); в) різновиду провадження та галузі права

(професійна правнича допомога у кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському судочинстві).

6. Запропоновано класифікацію правових норм, що визначають механізм надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, за такими критеріями: 1) рівень правової фіксації – національні та міжнародні; 2) за системою джерел адміністративного права – національні джерела (Конституція України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти), міжнародні джерела (міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України), судові рішення (рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини); 3) за предметом правового регулювання – які регламентують сферу надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ та якими унормовано компетенцію адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Щоправда, маємо зауважити про недостатню системність та послідовність неухильного слідування та впровадження положень нормативно-правових актів, котрими унормовано питання надання професійної правничої допомоги у спорах у сфері публічно-правових відносин, на практиці. Насамперед, важливо посилити дієвість механізмів реалізації задекларованого на конституційному рівні права особи на професійну правничу допомогу, що вимагає відповідних удосконалень діючого нормативно-правового підґрунтя.

7. Обґрунтовано, що принципи надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин корелюють зі специфікою суспільних відносин, які становлять зміст останніх та проявляються в тому, що, по-перше, вагоме значення має ідея гарантування, утвердження, забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина; по-друге, під час застосування будь-яких правових інструментів гарантування, утвердження, забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина підвищену увагу

приділено дотриманню ідеї верховенства права, законності, демократизму, професіоналізму.

8. Визначено, що критеріями видового поділу професійної правничої допомоги можуть бути мета, суб'єкт надання професійної правничої допомоги, спосіб її отримання особою тощо. В основних видах професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин виражається її цільове призначення як умови реалізації особою її правового статусу в межах участі в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод, їх відновлення в разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації. За способами надання професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства визначаються три загальні її способи: захист прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, представництво інтересів особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правовий супровід щодо спорів у сфері публічно-правових відносин. Зазначені способи зумовлюють три основні види професійної правничої допомоги у сфері адміністративного судочинства: представницьку, документальну та консультативну професійну правничу допомогу.

9. Аргументовано, що в межах вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень між адвокатом та особою, якій він надає професійну правничу допомогу, питання оплати може визначатися за взаємною домовленістю на власний розсуд сторін договору про надання правової допомоги. Водночас для того щоб забезпечити можливість компенсації вказаних витрат (розглядаючи їх уже у процесуальному аспекті), необхідно під час визначення розміру, порядку оплати та документів, якими оформлюється оплата послуг адвоката, враховувати вимоги чинного

законодавства України про адміністративне судочинство та реалії судової практики.

10. Обґрунтовано, що захист прав, свобод чи інтересів особи у процесі вирішення адміністративних справ є видом професійної правничої допомоги, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. При цьому характерною рисою підфункції захисту прав, свобод і законних інтересів особи як функціональної основи надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ є те, що ця підфункція професійної правничої допомоги є наслідком існування у провадженні у справах про адміністративні правопорушення принципу змагальності та наявності спеціально визначеної функції обвинувачення, під час вирішення адміністративних справ її завжди спрямовано проти функції обвинувачення (звинувачення) особи у вчиненні адміністративного правопорушення.

11. Визначено, що переосмислення наявних наукових досліджень, які стали науково-методологічним підґрунтям розгляду питання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, дало змогу обґрунтувати підхід, відповідно до якого закріплення виключного представництва адвокатом особи у процесі вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин спрямоване на забезпечення високого рівня якості й ефективності надання професійної правничої допомоги та є однією з гарантій права кожного на справедливий суд. При цьому право на професійну правничу допомогу є невід'ємною складовою частиною права на судовий захист (ст. 55 Конституції України). Своєю чергою право на справедливий суд є елементом верховенства права (ст. 8 Конституції України).

12. Встановлено, що консультивання з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ є складним багатокomпонентним явищем,

яке передбачає безпосередній процес взаємодії з метою знаходження правових методів і засобів вирішення юридичних проблем. При цьому консультування з правових питань як функціональна основа надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ має такі стадії: 1) підготовчу; 2) інтерв'ю (опитування); 3) збір інформації та її подальший аналіз; 4) аналіз обставин справи; 5) аналіз нормативно-правової основи справи (матеріально-правова кваліфікація справи та процесуально-правова кваліфікація справи); 6) формування правової позиції у справі, аналіз її переваг і недоліків; 7) консультування (вироблення правової позиції у справі після обговорення).

13. Сконцентровано увагу на тому, що вектор шляхів подальшого підвищення якості надання професійної правничої допомоги в Україні має бути спрямований насамперед на такі напрями: а) удосконалення нормативно-правового підґрунтя, якого спрямовано на гарантування та забезпечення права на професійну правничу допомогу на основі міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав людини; б) упорядкування діяльності суб'єктів гарантування та забезпечення права на професійну правничу допомогу задля забезпечення особи кваліфікованою допомогою, зокрема через створення якісних та постулатно-деонтологічних вимог (критеріїв), яким мають відповідати суб'єкти надання такої допомоги; в) здійснення інформаційних заходів щодо наявної системи надання професійної правничої допомоги; г) проведення систематичних соціологічних опитувань населення, а також взяття до уваги його зауважень і пропозицій із метою висвітлення проблематики забезпечення права на професійну правничу допомогу.

14. Констатовано, що законодавче регулювання права на отримання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин в Україні не ґрунтується на єдиній концепції. З'ясовано, що зміст ст. 59 Конституції України є недостатнім конституційним визначенням системи професійної правничої допомоги для законодавчого регулювання

конституційного права на професійну правничу допомогу. Відсутній базовий закон, у якому були би визначені основні параметри правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин та який нормативно встановив би загальне поняття професійної правничої допомоги, її види, форми тощо. Натомість положення, що регулюють відносини з надання особам професійної правничої допомоги в межах вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, містяться в багатьох різноманітних актах чинного законодавства, що створює умови для численних його колізій.

15. Запропоновано внести зміни до чинного українського законодавства, яке стосується питання надання професійної правничої допомоги в Україні, зокрема: по-перше, прийняти Закон України «Про професійну правничу допомогу», у положеннях якого необхідно визначити основні параметри правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин та який нормативно встановив би загальне поняття професійної правничої допомоги, її види і форми; по-друге, погодити положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» із положеннями Конституції України шляхом заміни в нормах Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» словосполучення «надання адвокатом правової допомоги» словосполученням «надання адвокатом професійної правничої допомоги» у всіх відмінках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Charter of core principles of the European Legal profession and Code of Conduct for European Lawyers [Кодекс поведінки європейських адвокатів]: was adopted on 28 October 1988 and was amended for the last time in May 2006. URL: http://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_CCBE_CoCpdf1_1382973057.pdf
2. Адвокатура України : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / ред. С.Я. Фурса; Центр правових досліджень Фурси. Київ : КНТ, 2007. 940 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
4. Антонюк С. Адвокат як суб'єкт надання правничої (правової) допомоги клієнту на професійній незалежній основі. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. № 5. p. 4001–4016.
5. Антонюк С. Міжнародно-правові стандарти професійної діяльності адвоката у цивільному судочинстві України. *Підприємництво і господарське право*. 2019. № 6. С. 347–353.
6. Антонюк С. Принцип професіоналізму адвоката як засада надання кваліфікованої правничої (правової) допомоги клієнту у цивільному судочинстві України. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. № 6. p. 1001–1011.
7. Баїк О.І. Правові основи діяльності адвоката як процесуального представника: сучасний огляд. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. № 1. С. 68–72.
8. Байрачна Л.К., Тільна К.С. Право на правову допомогу як елемент процедури habeas corpus act. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 44–48.
9. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ...докт. юрид. наук. Одеса, 2017. 487 с.

10. Банчук О.А., М.С. Демкова. Правова допомога : Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Факт, 2004. 336 с.
11. Баранов В.М. Об интегративности идеи в философии права. *Философия права*. 2001. № 2. С. 5–8.
12. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования: учеб. пособ. 2-е изд., испр. Киев.: МАУП, 2004. 116 с.
13. Бачинін В.А., Панов В.І. Філософія права : підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів освіти. Київ : ІнЮре, 2002. 380 с.
14. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158–159.
15. Беяневич В.Е. Адвокатська монополія – потреба часу. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-monopoliya--potreba-chasu.html>
16. Бітов А.І. Характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 330–339.
17. Борисов Г.В. Завдання адвоката у адміністративному судочинстві. Від громадянського суспільства – до правової держави : тези доп. IV міжнар. наук.-практ. конф. (24 квітня 2009 р.) / Харк. Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2009. С. 92–96.
18. Бреус С.М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 19–23.
19. Брода А.Ю. Юридична природа поняття «правова допомога в адміністративному процесі». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017 № 29. Том 1. С. 83–86.
20. Варфоломеєва Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С. 7–20.

21. Варфоломеєва Т.В., Гончаренко С.В. Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність. Правила адвокатської етики: посібник. Київ :Прецедент, 2008. 214 с.

22. Васьковський Е.В. Организация адвокатуры. Ч. 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры. Санкт-Петербург : Н.К. Мартынов, 1893. 621 с.

23. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юрична думка, 2007. 992 с.

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

25. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text>

26. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 40 с.

27. Гладун Г.І. Правова допомога як соціальний феномен: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Хмельницький, 2019. 18 с.

28. Головченко В.В. Юридична термінологія : довідник В.В. Головченко, В.С. Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 224 с.

29. Горінецький І.І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 203 с.

30. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

31. Грисюк В.В. Системи принципів здійснення адвокатської діяльності. Право і суспільство. 2019. № 5. С. 24–30.

32. Грушицький А.І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.

33. Гусейнлі А. Завдання та функції адвоката в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 191–197.

34. Демчина Т.Ю. Співвідношення принципу незалежності адвокатури з іншими правовими категоріями. *Форум права*. 2020. № 4. С. 15–23.

35. Денисов С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права. *Право України*. 2014. № 1. С. 86–93.

36. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20 с.

37. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 271 с.

38. Додаткова постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.07.2021 року у справі № 910/12876/19. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/98728788?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

39. Додаткова Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 у справі № 755/9215/15-ц URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/C012363?an=2&ed=2020_02_19

40. Доповідь Венеціанської комісії «За демократію через право» (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184.

41. Дубов Г. Методологический подход: понятие и место в системе методологии юридических исследований. *Закон и жизнь: Международный научно-практический правовой журнал*. Министерство юстиции Республики Молдова. Кишинев, 2015. № 1/3. С. 14.

42. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін.

Київ : НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія : С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.

43. Європейський суд з прав людини, Рішення у справі «Ятрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*), № 31107/96. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 1999. № 2.

44. Єрмаков М.В. Правова допомога або професійна правнича? URL : https://protocol.ua/ua/pravova_dopomoga_abo_profesiyna_pavnicha/

45. Єфіменко М.Ю. Завдання та функції адвоката в адміністративному процесі. *Форум права*. 2012. № 4. С. 343–348.

46. Єфіменко М.Ю. Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 35–41.

47. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140–145.

48. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32, Т. 3. С. 157–161.

49. Заботін В.В. Право на правову допомогу в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 272 с.

50. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : Міжнародний документ від 01.10.1988 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343

51. Загуменна Ю.О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків: ТОВ «Планета-Прінт», 2020. 276 с.

52. Задніпровський О. Здійснення представництва у суді адвокатами і іншими особами. *Юридична практика*. 2003. № 32. С. 89–101.

53. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.В. Оніщука. Київ: КП-Сервіс, 2012. 100 с.

54. Захарченко Д.М. Особливості правового статусу адвоката як учасника адміністративних процесуальних правовідносин. *Наукове мислення* : Тридцять третя всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція. 2023. URL : <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/64-tridtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/839-osoblivosti-pravovogo-statusu-advokata-yak-uchasnika-administrativnikh-protsesualnikh-pravovidnosin>

55. Заяць О.С. Іntenціональний аналіз світоглядних ознак професійної адвокатської діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2021. Вип. 36. С. 32–37.

56. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні : принципи та система : монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.

57. Іванців М.Р. Деякі аспекти консультування з правових питань як функціональної основи надання професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 лютого 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2022. С. 70–73.

58. Іванців М.Р. Інституційно-змістовна характеристика професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 420–426.

59. Іванців М.Р. Концептуальні аспекти інституту професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3(55). С. 207–213.

60. Іванців М.Р. Правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 2. С. 117–123.

61. Іванців М.Р. Професійна правнича допомога: поняття та специфіка. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 817–824.
62. Іванців М.Р. Щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21–22 січня 2022 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 42–48.
63. Іванцова А.В. Підвищення кваліфікації адвокатів як запорука надання якісної правової допомоги. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* (з нагоди 145-річчя створення Ради присяжних повірених при Харківському окружному суді). Харків: Право, 2019. С. 82–84.
64. Іляшко О.О., Джуська А.В. Внутрішньо переміщені особи як суб'єкти права на безоплатну правничу допомогу: реалії сьогодення. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 2. С. 14–18.
65. Ісакова В.М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 19 с.
66. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні : у 2-х т. : навч. посіб. / М.О. Багмет, Г.В. Коваль; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 143 с.
67. Калинюк С.С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 14 с.
68. Капля О.М. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 107–111.
69. Керимов Д.А. Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права. 3-е изд., перераб. и допол. Москва, 2003. 520 с.

70. Ківалов С.В. Правова природа спорів щодо проходження публічної служби в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 3–16.

71. Кодекс адміністративного судочинства : наук.-практ. коментар. За ред. С.В. Ківалова, О.М. Пасенюка, О.І. Харитонової. Київ : Правова єдність, 2009. 656 с.

72. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

73. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар. За ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 552 с.

74. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. – № 51. Ст. 1122.

75. Козьмініх А.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 36. 2009. С. 228–235.

76. Комзюк В.Т. Правовий статус осіб, які мають право надавати правову допомогу. URL : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/socgum/vkhnuvs/2009_47/47/3.pdf

77. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.

78. Конституція України: наук.-практ. комент. / редкол. : В.Я. Тацій (голова) [та ін.] [2-е вид., переробл. і допов.]. Харків : Право, 2016. 1128 с.

79. Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги. URL: <http://legalaids.gov.ua>

80. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ. Атіка, 2005. 592 с.

81. Кравченко М.В. Відповідальність адвокатів за порушення зобов'язань за договорами про надання правової допомоги: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 18 с.

82. Крушніцька О.В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.
83. Курило Т.В. Адвокат як суб'єкт надання професійної правової (правничої) допомоги. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 2. С. 83–90.
84. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 213 с.
85. Лахижа М.І. Безоплатна правова допомога в Україні: аналіз джерел та літератури. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання*. 2020. № 2. С. 77–85.
86. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 419–425.
87. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 24 с.
88. Максимов С. І. Верховенство права в діяльності органів виконавчої влади: прагнення до європейських стандартів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 20. С. 18–29.
89. Мамонтова О.М. Правові засади звільнення від доказування в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 22 с.
90. Марич Є.В. Характеристика суб'єктів надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 497–501.
91. Мартинюк С.В. Консультативна робота адвоката в цивільних справах. Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. ІваноФранківськ, 20–21 берез. 2015 р.) : у 2 ч. Херсон : Вид. Дім «Гельветика», 2015. Ч. 2. С. 77–79.
92. Мартовицька О.В. Стан наукових досліджень правової допомоги в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 8. С. 264–273.
93. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. 2014. 376 с.

94. Мішина Ж.В. Медіація як альтернативна форма вирішення спорів. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 234–238.
95. Міщук І.В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 278–282.
96. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2 т. За заг. ред. В.К. Матвійчука. Вид. 2-е, змін, та доп. Київ : Алерта ; КНТ, 2008. Т. 1. 787 с.
97. Негодченко О.В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правовий аспект: автореф. дис.... д.ю.н. Харків, 2004. 39 с.
98. Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права (Предмет, структура, функции). Москва. 1971. 159 с.
99. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменац. справочник. Одесса : Юрид. л–ра, 2006. 184 с.
100. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33–39.
101. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Катеринчук Л.Й., Прокопенка О.Б., Ткача І.В. стосовно додаткової постанови Великої Палати Верховного Суду від 07.07.2021 року по справі № 910/12876/19 URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/98524319?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
102. Олашин В. Правнича допомога в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Вип 68. С. 241–245.
103. Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. С. 629–638.

104. Оніщик Ю.В., Абдукадірова К.Е. Процедури вирішення митних спорів в адміністративному судочинстві України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 9. С. 8–11.

105. Осіпов А.Г. Що таке правова допомога? URL : <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=3159>

106. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посібник для юридичних факультетів та юридичних клінік. За заг. редакцією Александрової Н.В., Куйбіди Р.О. Київ: КонусЮ. 2006. 256 с.

107. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студ., курсант., аспірант. і ад'юнктів; за ред. А.Є. Конверського. Київ: Центр учб. літ-ри. 2010. 352 с.

108. Основні положення про роль адвокатів (Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.) : Положення, Міжнародний документ від 01.08.1990. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_835

109. Основні принципи адвокатської етики. Дія Правил адвокатської етики за предметом, колом осіб та в часі. URL: <https://yuristy.sumy.ua/advokatskij-ispit/usna-chastina/21-pravila-advokatskoj-etiku/24-osnovni-printsipi-advokatskoji-etiki>

110. Пашенко В.М. Методологія та методи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. Київ: Вид-во «Аспект - Поліграф». Ніжин. 2010. 311 с.

111. Погребняк С.П. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1. С. 26–36.

112. Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0074871-22#Text>

113. Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 року у справі № 910/20852/20 URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/101829596?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

114. Постанова Верховного Суду від 03.10.2019 року у справі № 922/445/19 URL :

https://verdictum.ligazakon.net/document/85211544?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

115. Постанова Верховного Суду від 09.12.2021 року у справі № 922/3812/19 URL :

https://verdictum.ligazakon.net/document/101873134?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

116. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22.05.2018 у справі №826/8107/16. URL :
<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74203997>

117. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.03.2021 року у справі № 905/717/20. URL :
https://zakon.cc/court/document/read/95841682_d6754b94

118. Постанова Верховного Суду у справі № 905/716/20 від 08.04.2021 URL:
https://verdictum.ligazakon.net/document/96105989?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

119. Постанова Верховного Суду у справі № 916/2087/18 від 31.03.2021 URL:
https://verdictum.ligazakon.net/document/95976166?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

120. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 року № 5 «Про правовий висновок щодо порядку здійснення представництва органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах, запровадженого Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» URL: <https://lex.activelex.com/#/act/17242900>

121. Постанова Верховного Суду у справі № 922/676/21 від 14.12.2021 URL:
https://verdictum.ligazakon.net/document/101989994?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

122. Постанова Верховного суду України від 05.06.2018 у справі № 904/8308/17. URL:
<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74842332&red=10000353f78778d308b45c29b04df4be08d281&d=5>

123. Постанова Верховного суду України від 20.07.2021 року у справі № 922/2604/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98584714&red=1000039c233ee4264cb1d68e2f27c4fad50a3f&d=5>

124. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

125. Правова допомога : Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Автори-упорядники О.А. Банчук, М.С. Демкова. Київ : Факт, 2004. 504 с.

126. Правова допомога. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0#cite_note-1

127. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.

128. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51. Ст. 2009.

129. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. Стор. 71.

130. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

131. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.2013. № 7. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 2. Стор. 20.

132. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ *Міністерства юстиції України* від 02.07.2012 р. № 967/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 2002.

133. Про затвердження типової форми, за якою здійснюється облік доходів і витрат фізичними особами - підприємцями і фізичними особами, які

провадять незалежну професійну діяльність, та Порядку її ведення: наказ Міністерства фінансів України від 13.05.2021 року № 261: *Офіційний вісник України*. 2021. № 54. Ст. 3380.

134. Про затвердження у новій редакції Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України: Рішення Ради адвокатів України від 03.07.2021 р. № 63 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text>

135. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21.

136. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

137. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: Указ Президента України від 09.06. 2006 р. № 509/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Ст. 1764.

138. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Ст. 6340.

139. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03. 2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. Ст. 1257.

140. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

141. Про розподіл судових витрат у справі № 810/2823/17: додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 08.05.2018 у справі № 810/2823/17. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=73874364&red=10000354951d0a2b524152d2fdc796d4402fa2&d=5>

142. Про соціальні послуги : Закон України від 17. 01. 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

143. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 06.06.2016 року *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

144. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

145. Провадження у справах з митних спорів в адміністративному судочинстві України: монографія / Ю.В. Оніщик, М.М. Толстолуцька; за ред. д-ра юрид. наук, професора Ю.В. Оніщика. Херсон: Олді+, 2022. 165 с.

146. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.

147. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: *навчальний посібник*. Київ : Атака, 2004. 464 с.

148. Резник Г.М. К вопросу о конституционном содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь». *Адвокат*. 2007. № 4. С. 25–27.

149. Резолюція (78) 8 Комітету міністрів про юридичну допомогу та консультації : Міжнародний документ від 02.03.1978 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_132

150. Ремєскова Ю.О. Медіація як особливий вид адвокатської діяльності в Україні. Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І.Є. Марочкіна (м. Харків, 30 жовтня 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 88–91.

151. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>

152. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>

153. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного приватного малого підприємства –

фірми «Максима» – до Конституційного Суду України: Конституційний Суд; Рішення від 11.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-13#Text>

154. Рішко М.І. Визначення понять «забезпечення», «забезпечення прав людини», «забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу» в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Ч. 2. С. 48–53.

155. Рішко М.І. Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. 16 с.

156. Рогатинська Н.З., Малайна В. Організаційно-правові засади надання правової професійної допомоги в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 148–153.

157. Северин К.М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2. Т. 2. С. 120–122.

158. Сіліч І.І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 21 с.

159. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 13.

160. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

161. Скрипнюк В.М. Правоохоронна діяльність у системі органів державної влади *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. Вип. 1. С. 8–16.

162. Словник української мови: в 11 томах. 1976. С. 693. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>

163. Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04): Європейський суд з прав людини, Рішення у справі «East/West

Alliance Limited» проти України». *Офіційний вісник України*. 2014. № 61. Ст. 1702.

164. Справа «Баришевський проти України» (Заява № 71660/11) : Європейський суд з прав людини, Рішення у справі «Баришевський проти України» від 26.02.2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 36. Ст. 1108.

165. Справа «Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia): Європейський суд з прав людини, Рішення у справі «Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia). *Право України*. 2003. № 6.

166. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 19 с.

167. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/>

168. Сучасний тлумачний словник української мови URL : <http://sum.in.ua/s/osnova>

169. Сущенко В. Модель професійної культури адвоката: критерії та підходи. *Юридична газета*. 2017. № 4–5. С. 42–43.

170. Сырых В.М. Метод правовой науки. (Основные элементы, структура). Москва: Юрид. лит. 1980. 528 с.

171. Теорія держави і права: навч. посіб. А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков [та ін.]; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

172. Теорія держави та права : навч. посібник; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

173. Удод М.В., Рябчиць Ю.Г. Щодо поняття правова допомога. *Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право*. Вип. 1. Т. 2. 2011. С. 502–506.

174. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду: Єдиний державний реєстр судових рішень 06.06.2019 р. Справа № 160/5149/19 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/822549>

175. Фастовець Н.В. Структура професійної компетентності адвокатів. Адвокатська промова – 2022 : матеріали міжкафедрального наукового семінару, м. Київ, 25 листопада 2022 року / відп. ред. Н.В. Фастовець. Київ : КНУТД, 2022. С.40-42.

176. Философия: Энциклопедический словарь. под ред. А.А. Ивина. Москва: Гардарики, 2004. 1072 с.

177. Фіолевський Д.П. Адвокатура : підручник. 3-тє вид., стереотипне. Київ : Алерта, 2017. 624 с.

178. Хмелевська Н.В. Поняття правової допомоги як основи діяльності адвоката. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 3(2). С. 163–167.

179. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 143–149.

180. Хмелевська Н.В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

181. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

182. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

183. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів: монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.

184. Чекмарьова Л.Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2021. 210 с.

185. Чудик Н.О. Участь адвоката в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 153–158.
186. Шаповал В.Д. Наукові джерела дослідження права громадян на правову допомогу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. с. 113–116.
187. Шпак М.В. Принцип професіоналізму як засада надання кваліфікованої правової допомоги адвокатом у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 211–219.
188. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 18 с.
189. Шрамко Ю.Т. Конституційне регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД і Балтії (порівняльний аналіз). *Віче*. 2009. № 3. С. 232–238.
190. Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя: Проміжний висновок Венеціанської комісії № 803/2015 від 24.07.2015 р. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf
191. Юзикова Н.С. Система судебных и правоохранительных органов Украины. Изд. 2-е, перер. и доп. Днепропетровск, 2000. 280 с.
192. Юридический словарь. под ред. А.Н. Азрилияна. Москва: Институт новой экономики, 2007. 1152 с.
193. Юридический энциклопедический словарь / гл.ред. А.Я. Сухарев ; ред.кол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. Москва : Сов.энциклопедия, 1984. 340 с.
194. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 2004. Т. 6: Т–Я. 768 с.
195. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. Енцикл., Т. 3: К–М. 2001. 792 с.
196. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і безпека*. 2009. № 1. С. 129–135.

197. Явич Л.С. О принципе научности в работе советского государственного аппарата. *Правоведение*. 1967. № 2. С. 64.

198. Яновська О.Г., Біцай А.В. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. *Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 1. С. 21–24.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Іванців М.Р. Професійна правнича допомога: поняття та специфіка. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 817–824.
2. Іванців М.Р. Правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 2. С. 108–114.
3. Іванців М.Р. Інституційно-змістовна характеристика професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 438–446.
4. Іванців М.Р. Концептуальні аспекти інституту професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3(55). С. 221–228.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Іванців М.Р. Щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в адміністративному судочинстві. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21–22 січня 2022 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 42–48.
2. Іванців М.Р. Деякі аспекти консультування з правових питань як функціональної основи надання професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 лютого 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2022. С. 42–47.